

ROMSOM

ROMANYA DEJAKO SHIBAKO, ZHANIMASKO THAJ KULTURALNO LIL • CIGÁNY ANYANYELVI, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Ebben a számunkban Péli Tamás grafikai szerepelnek.

Romanya dejaka shibako, zhanimasko thaj kulturalno lil
Cigány anyanyelvi, tudományos és kulturális folyóirat

Alapította

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF
KOVÁCS JÓZSEF HONTALAN
PÉLI TAMÁS

Megjelent

1973-1978 és 1994-1996 között és 2006-ban.

Főszerkesztő

NAGY GUSZTÁV

Szerkesztők

SZOLNOKI CSANYA ZSOLT
BRÉM-NAGY FERENC

Weboldal: romsom.hu

A folyóirat a Magyar Kultúraért Alapítvány támogatásával jelenik meg.

ISSN 1216-0067

Kiadja a Magyarországi Roma Galéria Egyesület • Felelős kiadó: Vári Zsolt elnök • Szerkesztőség levélcíme: 1031 Budapest, Szentendrei út 200/b. • Email: ujromsom@protonmail.me • Lapterv: Brém-Nagy Ferenc • Nyomdai előkészítés: Euro Press Media Kft. • Nyomtatás: Lauer Nyomda

Tartalom

LAKATOS PÉTER Rom san, romungro san,
kon som me, kon san tu? / 3

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF Cigány tudományok és művészetek / 13

KALEIDOSZKÓP

BÓDIS KRISZTA Minden rendben van / 23

INTERJÚ

Olyan sosem volt, hogy ezt megérje csinálni,
legalábbis nem abban az értelemben érte meg... / 33

IRODALOM

GALYAS ÉVA DC / 39

Sóhaj / 39

Levegőt / 40

Trancendens / 40

JENEI GYULA Kórház / 41

KÖKÉNY ANNA Egy tollpárna emlékei / 42

Történt egyszer / 42

Pengesztrájk / 43

RIGÓ TIBOR Ha volt verseny / 44

Költő vagyok / 45

Bukowsky / 45

VARGA ILONA Fakanalas Janás (részletek) / 47

TÓTH OLIVÉR Hazám / 50

AYHAN GÖKHAN Kórházról / 51

IRODALOM – VISSZHANG

Hogyan nem leszel boldog sosem? / 53

ANYANYELV

NAGY GUSZTÁV O baro zumaibe / 57

MADÁCH IMRE Az ember tragédiája / 59

Le Manusheski Tragedija / 59

LANCE HENSON Beware... / 66

Ferintu... / 66

Légy óvatos / 67

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF Ande puranyi vreme... / 68

HORIZONT

Virág, bonbon és pillatanyi figyelem / 69

17

CZIFRANICS-TAKÁCS ZOLTÁN
Romapolitikák:
a „Cs”-lakásprogram

25

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY
Romanesztán

71

ROMA ATLANTISZ – GALÉRIA
Péli Tamás

Dr. Eke Karoly

A Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvényjavaslat.
(9434. szám)

/Az általános vita megkezdése./

A napirendi pont előadója:
Dr. Balsai István igazságügyminiszter
Miniszteri expozé

Módosító javaslatok

Várható felszólalók:

az Alkotmányi bizottság előadója
Tardos Márton, a Gazdasági bizottság alelnöke
Géczi József, a Mezőgazdasági bizottság előadója
a Szociális bizottság előadója
a Kulturális bizottság előadója
az MDF képviselőcsoport vezérszónoka
az SZDSZ képviselőcsoport vezérszónoka
a Kisgazda képviselőcsoport vezérszónoka
az MSZP képviselőcsoport vezérszónoka
a FIDESZ képviselőcsoport vezérszónoka
a KDNP képviselőcsoport vezérszónoka
a Független képviselők nevében

8./ **A munkavédelemről** szóló törvényjavaslat (9481. szám)
/Az általános vita megkezdése./

A napirendi pont előadója:
Dr. Kiss Gyula munkaügyi miniszter

Módosító javaslatok:

Dr. Győriványi Sándor (FKgP)
Pesti Ferenc (MDF)

Várható felszólalók:

a FIDESZ képviselőcsoport vezérszónoka
Tellér Gyula, a Gazdasági bizottság előadója

9./ **A Magyar Köztársaság és a Spanyol Királyság közötti, 1960. május 12-én Madridban aláírt barátsági és együttműködési Szerződés megteremtéséről** szóló országgyűlési határozati javaslat. (8248. szám)
/A vita és a határozathozatal./

A napirendi pont előadója:
Dr. Jeszenszky Géza külügyminiszter
Miniszteri expozé

Módosító javaslatok:

Várható felszólalók:

a Külügyi bizottság előadója

Rom san, romungro san, kon som me, kon san tu?

*Ki a cigány? Mi a cigány? Vagy inkább roma?
Tények és tévhitek – fogalomtisztázás*

A 20. század második felében az etnikai, nemzetiségi listázásokat a törvények *expressis verbis* tiltották, tiltják. Például a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 11. § (1) bekezdése kijelenti: „*Valamely nemzetiséghez való tartozás kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga.*” Így jogi értelemben a mai Magyarországon az a cigány/roma, aki annak vallja magát.

A sajátos történelmi okoknál fogva (vö. Dubcsik 2009) a cigányok első hulláma megközelítőleg a 15. században érkezik a történelmi Magyarország területére, egy másik jelentős csoport csak mintegy három évszázaddal később, a 18. században, a harmadik nagyobb hullám megérkezését pedig a 19. század közepére datálják a történészek. A betelepülések között eltelt sok évszázadnyi különbség ellenére a három csoportra – leginkább a vándorló életforma mint etnicitáson belüli azonos vonás miatt – egységesen a cigány megnevezést alkalmazta a 19. század minden egyes ezzel foglalkozó tudományága (Fábiánné-Balogh 2012, 25–29). A hazai 20. századi nyelvészeti (például Erdős 1958, Réger 1988) kutatások eredményei következtében három főbb csoportot különböztetnek meg, elsősorban nyelvi alapon: a magyar cigányok, az oláh cigányok és a beás cigányok csoportját, azonban továbbra is ugyanazon *cigány* terminust használták/használták mind a három csoportra mint azonos etnikumra, vagyis nem azt használták, hogy „magyar romák”, „oláh romák”, „beás romák”. A társadalomtudományok mindegyike ma már egyetért abban, hogy a csoport/csoportok megnevezése sokkal inkább egy kívülről konstruált kategória volt, mintsem egy belső önmeghatározás, ennek ellenére politikai, közigazgatási szinten e három csoportra mind a mai napig egyként, korábban mint etnikai kisebbségre, ma mint nemzetiségre tekintenek (vö. Szuhay 2002, Binder 2009: 35–59). Az egyes csoportok saját önmegnevezéseinek figyelmen kívül hagyása, a cigány szóval összefüggő negatív szókapcsolatok elterjedése és a társadalomban időszakosan fel-felerősödő nyelvi agresszivitás („cigányozás”) keltették fel az igényt az újkori demokráciában a *roma* terminus használata iránt a tudományos és politikai közbeszédben. E terminus használata azonban nem minden esetben állja meg a helyét, hiszen vannak olyan cigányok, akik kikérik maguknak a *roma* megjelölést és vannak olyan romák, akik kikérik maguknak a *cigány* megjelölést (vö. Cseresnyési 2004: 78 hivatkozva Szalai 1999-re). Ma a politikailag korrekt beszédben a *roma* terminus használatos. Sok esetben azonban – főleg írásos anyagoknál – a következő formulát láthatjuk: „*cigány/roma*”. Magam nem akarom minden esetben az értekezés során a *cigány/roma* formulát használni, ezért röviden ismertetem az egyes terminusok lehetséges jelentéstartalmát a többségi társadalom, maga a cigány/roma nemzetiség, legvégül pedig a saját magam értelmezése szerint.

Az alábbiakban járjuk tehát körül azt a kérdést, hogy ki a cigány és ki a roma.

1.1.1. A nem cigányok és a tudomány felelőssége – ahogy a nem cigányok látják a cigányokat

A terminusok tisztázása érdekében nézzük meg, hogy mit volt szokás „cigányok” alatt érteni a 20. század, a kor ismeretterjesztő, tudományos ismereteit összefoglaló műveiben, a lexikonokban 1993-ig.

A Pallas Lexikon így ír róluk: „Indiából származó nép, mely a XV. sz.-ban jött be Európába s terjedt el annak különböző országaiban. Magukat rom-nak (ember), néha kálo-nak (fekete) neve-

Magyar cigányok (1905)
Forrás: Wikipedia

zik, s ezzel szemben *parno* (fehér) névvel illetnek minden nem-cigányt. A hazai vándorcigányok *manus-nak* (ember) is nevezik magukat, a nem-cigányt *gadzsio-nak* (gazda, paraszt), gyűléseken *szinte-nek* (társ) szólítják egymást. Szinte néhány tudós szerint az ind *Sindhu* szóból származik, mely az ind *Csangar* (*Cangar*) törzs neve. Az egyes népek különféle névvel nevezik a cigányokat. A legelterjedtebb a cigány név rokonsága. Miklosich szerint ez a kisázsiai *Athingan* vagy *Acingan* névből ered; De Goeje szerint az ind *tojeng* (zenész, táncos) szóból, mások szerint a fent említett *Cangar* névből¹ A *roma*, *romák* külön szócikk nem található ebben a lexikonban, azonban mint láthatjuk, megemlíti a *rom* önmegnevezést, illetve más cigány csoportok önmegnevezései vagy önmegnevezésnek vélt terminusok is megjelennek: *manus*, *szinte*.

Révai Nagy Lexikonjában 1912-ben ezt olvashatjuk: „*Indiából származó az egész földön elterjed kóbor nép, számukat 5 millióra becsülik, ennek negyed része Európára esik (...)*”² A lexikon 1924-ben *roma* szócikk alatt a következőt írja: „*cigány nyelven ember, így nevezik önmagukat a cigányok.*”³ Ez a korabeli kijelentés csak részben igaz, hiszen a *romá* terminus, mint önmeghatározás az oláh cigány közösségek romani nyelvén csak azokra a cigányokra utalt, utal, akik beszélik a nyelvet. Forray (2015: 69) egyik tanulmányának rögtön az elején is erre utal, és leszögezi: „*Mindjárt a tanulmány elején szeretném kiemelni a népcsoport nevének – általam is – preferált alkalmazását. Magyarországon a közelmúltig általánosságban csak a »cigány« megnevezést használtuk, a »roma« megnevezést az oláhcigányok saját nyelvén történt saját megnevezésének tekintettük. Az Európai Unió – saját szervezetei évtizedes erőfeszítéseinek hatására – fogadta el az általánosnak a »roma« megnevezést. Ez a ma hivatalosnak tekinthető megnevezés saját népessége számára sem egyértelműen elfogadott, hiszen ezt számos tekintélyes csoport alkotja.*” Ebből következően a romani nyelvet nem beszélő, a hazai

¹ Pallasz Nagy Lexikona, 1893–1900: Ciampoli – Competencia kötet. Cigányok szócikk <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/020/pc002051.html#5> (Letöltés: 2017.05.06.)

² Révai Nagy Lexikona IV. kötet (*Brutus-Csát*), 1912. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság Budapest. Változtatás nélkül kö-

zött hasonmás kiadás: Babits Kiadó, Budapest, 1994. 492 o. *cigányok* szócikk

³ Révai Nagy Lexikona XVI. kötet (*Racine-Sodoma*), 1924. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest. Változtatás nélkül között hasonmás kiadás: Babits Kiadó Budapest 1997.321. o. *rom* szócikk

cigányság már akkor is számottevő részét alkotó magyar egynyelvű cigányokat – az említett vándorló életforma miatt – azonosítja a lexikon a romanit beszélő romákkal is, akik kizárólag a maguk önazonosítására használják a *romá* meghatározást (vö. 2.6.4. fejezet). A magyarországi cigányság azon tagjaira, akik nem beszélnek a nyelvet, a *romungró* (magyar cigány) megnevezést használják. (vö. Rostás-Karsai, 1991; 2001: 100). A 18–19. században a cigányság meghatározását alapvetően az anyanyelv és az életmód mint klasszifikációs tényező mentén kívánták konstruálni a nemzetiség kérdésének relációjában, azonban már ebben az időszakban is pontosan e két tényező mentén fellelhető különbségek okán fogalmazódott meg élesen az egyes cigány csoportok önmegnevezéseinek igénye. (Váradai 2013: 21–29). A klasszifikáció során tehát a kétféle tényező közül az életmód szerinti besorolás volt a dominánsabb a 20. század közepéig.

A hazai cigányság dialektológiai feltárásának vizsgálata Erdős Kamill munkásságával, az 1950-es és 1960-as években kezdődött el, a Hymes-féle antropológiai nyelvészeti⁴ és a Gumperz-féle interakcionális⁵ szociolingvisztikai jellegű kutatások pedig csak a 70-es években, Réger Zita munkásságával jelenik meg, így nem csoda, hogy 1924-ben a lexikon ugyanazon etnikai csoporthoz sorol minden, a történelmi Magyarországon élő cigány csoportot. A 19. század végi, 20. század eleji etnikai csoportok, etnikumok, nemzetiségek kategóriáinak meghatározásánál az elsődleges szempont előbb a saját nyelvismerete, annak használata volt. Nem ütközött falakba a tudomány, ha egy hazai német, horvát, román nemzetiségét stb. kellett meghatározni, vagy akár a zsidó népcsoport vallási alapon való azonosítását kategorizálni, a sokféle cigányság esetében viszont közös vonásként a peripatetikus (vándorló) életformát, valamint a hasonló rasszjegyeket (barna, fekete) tudták/akarták alapul venni (vö. Törzsök 2002; Keményfi 2006: 111–117). Nem volt tehát kellő mennyiségű tudás, sem érdeklődés az egyes *cigányoknak nevezett csoportok*⁶ társadalomtudományi vizsgálatához. Feltételezhetően mind a tudomány, mind a politika és közigazgatás szempontjából egyszerűbb volt egyetlen csoportként kezelni őket.

Az a tény azonban, hogy a Magyar Katolikus Lexikon 1996-ban így kezdi a szócikket: „Észak-indiai származású, állandó vándorlásban élő népcsoport. Sötét bőrük és hajszínük jól megkülönbözteti őket Európa népeitől (...) a cigányok önmagukat romnak (ember) vagy kálónak (feketének)(...) nevezik”⁷ arra utal, hogy még a 90-es évek elején Barth konstruktivista vonalát képviselő hazai kutatások után (Michael Stewart, Ladányi János, Szélényi Iván)⁸ sem jelent meg számottevően maga a *roma* terminus vagy annak adekvát használata a közbeszédben. Ez ugyancsak arra utal, hogy minden, akkor már a rendszerváltás utáni Magyarországon lévő cigány/roma csoportra a *cigány* terminust használták, ami azért problematikus, mivel a fentebb már tárgyalt módon láthattuk, hogy a *roma* önmegnevezés ebben az évszázadban kifejezetten azokra utal, akik beszélnek a romani nyelvet, ez az egyes cigány/roma etnicitásokon

⁴ Az antropológiai nyelvészet olyan interdiszciplináris tudományág, amely a nyelvészeti és antropológiai vizsgálatok, kutatások kölcsönös egymásra hatásának eredményeként jön létre. Dell Hymes (1974) szerint olyan etnográfiai, néprajzi rendszert kell létrehozni, amely tekintetbe veszi a beszélésben szereplő tényezőket. Egy kommunikációs esemény etnográfija mindazoknak a tényezőknek a leírása, amelyek nélkül nem ismerhetjük meg, hogyan éri el a céljait egy meghatározott kommunikációs esemény. Hymes a SPEAKING (beszélés) betűszóval rövidíti az általa lényegesnek tartott tényezőket, ezek a következők: *A beszéd kerete* (Setting) és *díszlete* (Scene); a *résztevők* (Participants), a *célok* (Ends); a *hangnem* (Key); az *eszközhasználat* (Instrumentalities); az *interakciók és értelmezési módok* (Norm of interaction and interpretation); a *zsáner* (Genre) (vö.: Hymes, D. H., 1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.; Ronald Wardaught 1995: *Szociolingvisztika* Osiris Kiadó, Bp., 221–223. o.

⁵ Gumperz (1982) interakciós modellje szerint a kommunikatív kompetencia az a képesség, amely segítségével létrehozunk és fenntartjuk az együttműködést a kommunikációban, és amely nyelvi és kommunikációhoz kapcsolódó szokáson alapul. Gumperz, John, 1982, *Dis-*

course Strategies. Cambridge University Press, Cambridge 209. o.; Maróti Orsolya 2003. Nyelvtanítás második (anya)-nyelvűeknek In Gremsperger László – Nádor Orsolya (szerk.) *A magyar mint idegen nyelv és a hungarológia oktatása az Európai Unió csatlakozás jegyében. Balassi Füzetek 1. sz.* Balassi Bálint Intézet, Budapest, 59–74. 70. o.

⁶ A megfogalmazás Szuhay Péter saját megfogalmazása.

⁷ *Magyar Katolikus Lexikon II. kötet (Bor – Éhe)*. Diós István-Viczián János (szerk.). Szent István Társulat Budapest, 1996, 227. o. *cigányok* szócikk

⁸ Barth az etnicitás meghatározásánál azok ellen érvel, akik szerint objektív jellemvonások alapján (életstílus, biológiai rokonság) meg lehet határozni egy csoport identitását. Az általa képviselt konstruktivista elgondolás szerint az etnikai identitás a *társadalmi szerveződés velejárója, nem pedig a kultúra* valamely ködös kifejeződése. Az etnicitás szempontjából azok a kulturális különbségek játszanak kiemelt szerepet, amelyekkel az illető csoport saját különállóságát és határait jelzi. Barth, Fredrik 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésben. In *Régio* 1996, 1. sz. 3–25. Hozzá kell tennünk, hogy Michael Stewart 1984–86-os kutatása itthon csak 1994-ben jelent meg.

belüli megkülönböztetés legfőbb ismérve. A Katolikus Lexikon 2006-ban megjelent XI. kötetében a „Pob-Seb” szócikkek között nem található *roma/romák* szócikk.

”

A cigányságot tehát a 20. században egy kissé romantikus, vándorló, kóborló, barna vagy fekete bőrű, Indiából elszármazó népként festik meg a kor tudományos ismereteit összefoglaló lexikonok, külső rasszjegyeikre, valamint az európaiától eltérő életvitelre fektetve a hangsúlyt, véleményem szerint elhibázott klasszifikációs rendszerbe sorolva minden cigány/roma népcsoportot, egyetlen etnikumként tekintve rájuk.

Ehhez a képhez társulnak a 20. század első felében az antropológiai jellegű kutatások által megcáfolt (Salo-Salo 1977, Kaminski 1987, Horváth – Prónai 2000), a köznyelvben meghonosodott negatív attitűdökről tanúskodó jelzős szókapcsolatok is, mint a *büdös cigány, putris cigány, tetves cigány* és ezek számtalan variációi.

A kor irodalmi alkotásaiban is⁹ a *cigány* terminus szerepel, alapos kutatómunka után sem találunk a hazai irodalomban *roma* megnevezést. Nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy ezekben a századokban a *cigány* szó jelentéstartalma mindekképpen pejoratív értelműnek számított. A több száz éves különbségekkel, más kulturális szokásokkal rendelkező, más nyelvet beszélő Magyarországra érkezett cigány és roma csoportokat és azok egymáshoz fűződő viszonyait a kor tudományos képviselői nem kellőképpen megvizsgálva egy kívülről kreált minősített megnevezéssel illették – az életvitelre fektetve a hangsúlyt – (vö. Kardos 2014: 55). Keményfi (2006: 111) egy a cigányság mint etnicitás fogalmkörét vizsgáló munkáját a következő mondattal kezdi Kocsisra (1989a) hivatkozva: „A cigányság meghatározása, különleges státusának értelmezése közel sem egyértelmű. A szakirodalomban már a cigányság kultúrájának felfogása, bemutatása, értelmezése is komoly gondot okoz, ám még inkább problematikus statisztikai minősítésük.” Szuhay Péter, a terület egyik legkiválóbb néprajzkutató-kultúrantropológusa pedig 2002-ben Csalog Zsolt (1973) mintegy három évtizeddel korábbi gondolatmenetének realizálódását látja a kívülről konstruált három csoport egy megnevezésével kapcsolatban:

„A faji szempont éles hangsúlya és térhódítása a többi reálisabb szempont rovására, alighanem csak kései, XX. századi jelenség. Ma azonban, amikor az etnikus és szociális mikrostruktúra mobilitása növekszik és az ezekből kiinduló kritériumok használhatósága egyre kérdésesebbé válik, megvan a veszélye annak, hogy a társadalmi környezet tudatában a faji szempont jelentősége az ügy mérhetetlen kárára abszolutizálódik, majd pedig visszahat az alanyra és így valóban megteremtődik egy ténylegesen létező, tudatában integrált »cigányság« kategória – a cigány mint cigány érzi magát megkülönböztetettnek, elhatároltnak, visszaszorítottnak, s így ezt a fogalomrendszert végül maga is elfogadja és ideológiai-politika motívumként használja” (Szuhay 2002: 10 idézi Csalog 1973-at). Szuhay hozzáteszi, hogy ma már a *faji szempont* helyett a *cigányságra*, mint egységre való reflektálás során *sajátos társadalmi entitásról* beszélhetünk (Szu-

⁹ Petőfi Sándor: A helység kalapácsa (1844); Arany János: A nagyidai cigányok (1851), A bajusz (1854); Jókai Mór: Egy magyar nábob (1853); Vörösmarty Mihály: A vén cigány (1854); Gárdonyi Géza: Egri csillagok (1899–1901); Ady Endre: Répakapálás (1906); Móricz Zsigmond: Karácsonyi ének (1931); Babits Mihály: Cigány a siralomházban (1925); József Attila: Kései sirató (1935–1936. december);

Szabó István: A lázadó (1954); Zelk Zoltán: Tűzből mentett hegedű (1963) (A témával kapcsolatban bővebben: Veres András: 2002 Cigányok az Irodalomban In Kovalcsik Katalin (szerk.) Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből – Tanítók könyvtára 9. Budapest)

hay 2002:10). Véleményem szerint mind Csalog, mint Szuhay arra utal, hogy a hazai cigányság/romák – középosztály, értelmiségi réteg, tudósok – megfelelő jogi képviselő híján nem szólhattak bele az őket érintő kérdésekbe, többnyire belenyugvással vették a többség által használt kategóriák nyomán létrejövő kisebbségi érzést, elfogadva vagy inkább tudomásul véve, hogy ők a *cigány kisebbség*. Nem a saját különbségeiket hangsúlyozták, hanem mindhárom csoport élt a kor adta lehetőségekkel a róluk alkotott társadalmi kép tudatában, nem túl tudományosan megfogalmazva, örültek annak, hogy egyáltalán jogaik lehetnek ilyen módon.

Vándorcigányok sátra a Milleniumi kiállításon. A felvétel 1896-ban készült

Forrás: Fortepan / Budapest Főváros Levéltára

A *cigány* kategória létrehozása a *roma* terminológia használatának nélkülözésével nem vette figyelembe, hogy mind etnográfiai megközelítésben, mind etnikai önazonosságában nem egy közösség három csoportjáról beszélünk, hanem három önálló etnicitás egy csoportba való belekényszerítéséről, amivel kisebbségeket hozott létre a kisebbségben. Miért?

1.1.2. A cigányok/romák felelőssége – a politika elégtelen korrektsége

Nézzük meg az újabb értelmező kézi szótárakat, hogyan látják a cigányokat/romákat.

Az Akadémiai Kiadó által gondozott, 2014-ben kiadott Magyar Értelmező Kéziszótár + NET nevet viselő kiadványban a következőt találjuk a cigány szócikk alatt: „nem hivatalosan Roma <nép>.” A cigányság szó alatt a következőt írja az értelmező kéziszótár: „főnév 1. A cigány nép. 2. A cigányokra jellemző(nek) vélt tulajdonság(ok) összessége. | *ritkán pejoratívan* Cigánykodás.”¹⁰

A roma szócikk alatt a következőt találjuk: „1. hivatalosan. I. melléknév. Ázsia és Európa országaiban szétszóródva élő, sötétes bőrű, sötétes hajú, indiai eredetű <nép>; illetve ehhez tartozó, vele kapcsolatosan; **cigány, roma szervezetek** II. roma személy különösen, főképp férfi | A romák a roma nép. [cig].”¹¹ A terminusok körüli zűrzavart abban is fellelhetjük, hogy az

¹⁰ Magyar Értelmező Kéziszótár + NET Pusztai Ferenc (főszerk.) Gerstner Károly-Juhász József-Kemény Gábor-Szöke István-Váradai Ta-

más Akadémiai Kiadó Budapest, 2014, 169. o. *cigány* szócikk 11 uo. 1153. o. *roma* szócikk

értelmező kéziszótár a cigány szócikk alatt még azt írja, hogy „nem hivatalosan Roma <nép>, a roma szócikk alatt viszont már a roma népet, mint hivatalos formulát értelmezi, valamint a kétféle megnevezést egymás szinonimájaként használja. Az etnikum belső megnevezéseire nem találunk utalást, valamint abban sem kap segítséget az olvasó, hogy fogódzót találjon a két terminus jelentésbeli különbségeinek megértéséhez. A szótár tehát a kívülről konstruált megnevezést alkalmazza, és ekként értelmezi a két terminust. A nagyon friss, 2017-es kiadású Magyar szókincstár – Rokont értelmű szavak, szólások és ellentétek szótárában ezt találjuk a cigány szócikk alatt: „cigány (fn és mn) roma, sötétbőrű, kreol bőrű, kreol (biz), kormos (biz), füstös (biz), napbarnított (biz), more (biz)”¹²

A roma szócikk alatt pedig ezt: „(fn és mn) cigány, sötétbőrű, kreol bőrű, more (biz), dalle (táj, biz) gádzsó (szleng), dádé (szlend), nemzetiségi (biz), kisebbségi (biz)”¹³ Ebben megjelenik már a *kisebbségi*, *nemzetiségi* megnevezés is, ami nyilvánvalóan a 2010-es évek politikailag korrekt beszédjének hatására a társadalom nyelvhasználatában megjelenő kontraproduktív szuperszegmentális értelmezése a *cigány/roma* megnevezésnek. A két megnevezés a szinonimaszótárban is egymás szinonimájaként szerepel. Szembetűnő a 20. századi lexikonokhoz képest, hogy megjelenik a roma terminus is. Azonban kifejezetten hivatalos formulaként értelmezve, ami – véleményem szerint – ugyanannyira hibás megközelítés, mintha csupán csak a *cigány* megnevezést használnánk. Miért?

A roma terminológia csak a Comité International Tsigane (Cigányok Nemzetközi Bizottsága) 1965-ös megalakulása¹⁴, kifejezetten pedig az 1971-es Londoni I. Roma Világkongresszus után válik érdekes kérdéssé, mivel a 14 ország – köztük hazánk – roma delegátusa ezen a kongresszuson dönti el többek között¹⁵, hogy a népük megnevezésére a *roma* terminust fogják használni (Fraser 2000, 292–293). Mivel ez egy alulról jövő kezdeményezésnek számított, jogi értelemben semmi nem kényszerítette az egyes államok kormányait, hogy az ezzel kapcsolatos intézkedéseket bevezessék, ugyanakkor a 80-as évek végén, a 90-es évek elején főleg az oláh cigány romanit beszélő közéleti szereplők (Choli Daróczi József, Daróczi Ágnes, Rostás Farkas György, Zsigó Jenő) mint az első generációs roma értelmiség képviselőinek (vö. Szabóné Kármán 2008: 214) kezdeményezésére az egyes társadalmi szervezetek, intézmények, megnevezésében (Roma Parlament, Roma Polgárjogi Alapítvány, Romano Kher stb.) megjelenik a *roma* előtag. A rendszerváltás után az 1993. évi LXXXVII. törvénnyel nyílt meg a lehetőség a hazai cigányság – akkor még etnikai kisebbség – számára úgynevezett kisebbségi önkormányzatok létrehozni szabad választás útján. Az önkormányzatok megnevezésében azonban nem a roma előtag szerepelt, hanem *Cigány Kisebbségi Önkormányzat*nak nevezték ezeket a testületeket. A 71-es kongresszus figyelmen kívül hagyta azt a nem elhanyagolható tény, hogy Magyarországon már akkor is élt megközelítőleg 320 ezer olyan cigány (vö. Kemény 1974; 1976), akik nem beszéltek a romanit, akik önmagunkra mint *cigányokra*, és nem mint *romákra* tekintettek. Így a hazai cigányság 80 százalékának az Országos Cigány Önkormányzat összetételén is megmutatkozó többségi akarata érvényesült, ami újfent az egyes cigány/roma etnicitásokon belüli különbségekre irányítja rá a figyelmet. A külső megnevezéssel egyazon etnikai kisebbségbe tömörítette azon népcsoportokat, akik csak a saját önmegnevezésükből kiindulva – teljes joggal – nem tudták eldönteni, hogy a *roma* vagy *cigány* terminológiát használjanak, mivel mindkét, mindhárom etnicitás a saját önmegnevezését tekintette – szintén teljes joggal –

12 Magyar szókincstár – Rokont értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Balázi József Attila–Bencédy József–Fazekas Emeke–Spannfart Marcellina–Nemoda Judit–Villó Ildikó (szerk.) Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2017, 108. o. *cigány* szócikk

13 uo. 743. o.

14 Az 1950-es években különböző cigánybizottságok alakultak Németországban azzal a céllal, hogy a II. világháborúban a Harmadik Birodalom által a cigányok körében végrehajtott etnikai tisztogatással (roma holokauszt) kapcsolatos jövótételei ügyüket megfelelő módon tudják előmozdítani. Később a *Verband deutscher Sinti* (Német Szintók Szövetsége) és a *Zentralrat deutscher Sinti und Roma* (Német Szintók és Romák Központi Tanácsa) vezetésével a bizottságok tevékenységi köre kibővült. Nemzetközi téren 1965-ben történik nagyobb előrelépés,

akkor alakítják meg a *Comité International Tsigane* (Cigányok Nemzetközi Bizottsága) nevű szervezetet, kifejezetten a Cigányok Evangéliumi Egyházával összefogva, mivel ezt az egyházat cigányok irányították (vö. Fraser 2000: 292–293). (A roma holokausztról bővebben lásd: Karola Fings–Donald Kenrick 1997–1998. *The Gypsies during the Second World War I–II.*, Gypsy Research Centre Paris)

15 Az 1971. április 8-i, Londonban megtartott kongresszuson a résztvevő 14 ország képviselői a *roma* terminológia mellett elfogadták a romák nemzeti jelképeit: a zászlót (kék-zöld sáv, közepén vörös kerék); a himnuszt (Žarko Jovanović Jagdino: Gelem, gelem. = *saját ford.: „Mentem-mentem” – .praeterit. imperfect. indicat. activ. sg/1.) és jelmondatukat (Opre Roma! = *saját ford.: „Romák! Fel!; Gyerünk!; Hajrá!” – voc.) is. (vö. Balogh–Fábiáné 2002: 21–22)

Mácsa (akkor Aradmácsa) környéki cigánytábor, 1903
 Forrás Fortepan / Vértés Károly

legitimnek, ebben a tekintetben az eltérő nyelvet meghatározva mint legfőbb identitást formáló funkciót (vö. Mangel 2009; Csaba-Závecz 2011).¹⁶

Az önmegnevezésekből kiindulva tehát a *cigányok* azok, akik nem beszélnek a romanit, ők a beás cigányok és a magyar cigányok, ez utóbbi csoport megnevezésére a romungró (magyar cigány a romani nyelven) megnevezést is alkalmazzák. A *romá* az a csoport, akik beszélnek a romanit. Ez vezet el később ahhoz a kompromisszumos megoldáshoz, hogy a cigányságon belüli népcsoportok önmeghatározását tiszteletben tartva használjuk inkább a *cigány/roma* formulát, ami véleményem szerint még mindig csak félmegoldás. Miért?

1.1.3. Ahogy a cigányok tekintenek a romákra és ahogy a romák tekintenek a cigányokra

A 2000-es években számos olyan, szinte polgárháborús hangulatot generáló tragédia történt, amelyet a *cigányok által elkövetett*¹⁷ gyilkosságokként emlegettek a közbeszédben. Ezen polgárháborús hangulatban szintén számos tragédiára került sor, amelyeket a *romák ellen elkövetett*¹⁸ sorozatgyilkosságok elnevezéssel jelentek meg a közbeszédben. A Jobbik párt 2010-es parla-

¹⁶ Mangel Kinga 2007–2008-ban végzett kutatást a pilis völgyi kárpáti romák körében. „A nyelv, a cigány/roma terminológia és a saját klaszifikációs rendszer viszonyait jól tükrözi a következő leírás: *A kárpáti romák szerint ők, mint romungrók a romák között elit pozíciót töltenek be, jobban szituáltak, modernebbek, mint a szigorúan hagyományörző és ezért nagymértékben lenézett oláh-cigányok. A kárpáti romák a beásokat valahol magukhoz közelebb levőnek érzékelik. Egy kárpáti roma lány nézete szerint a romákról már hátulról, a járásukról meg lehet állapítani, hogy melyik csoporthoz tartoznak, nincs is szükség arra, hogy megtudjuk, milyen nyelvet beszélnek, így távolról felismerni a saját csoporthoz tartozókat.*” (Mandel 2009: 102–103).

Csaba Zoltán László és Závecz Gergő pedig egy 2011-ben publikált tanulmányukban arra mutatnak rá, hogy az egyes cigány csoportok nyelvismerete nagymértékben identitást meghatározó faktor, azaz minél inkább beszél valaki valamilyen romani vagy beás dialektust,

annál inkább vallja magát és más cigány csoportok beszélőit cigánynak, ezzel együtt határozza meg a cigányságon belüli hovatartozását (roma/beás). A *magyar cigányoknál* (romungrók) megfordult a tendencia. Kevésbé tartják magukat romungrónak azok, akik beszélnek valamilyen cigány nyelvet. (Csaba – Závecz: 2011. 17–44. o.)

¹⁷ Szögi Lajos tanár, (†2006) „Olaszliszkai lincselés” – megnevezésként ment át a közbeszédbe. Marián Kozma kézilabdázó (†2009) halála szintén nemzetközi felháborodást keltett. A cigányozás mindennapos volt. Bándy Kata rendőrségi pszichológus (†2012) meggyilkolásakor egy-egy cigány/roma szervezet az összroma társadalom nevében el is határolódott az elkövetőtől.

¹⁸ 2008–2009 között hat halálos áldozatot követelő rasszista indítatásból elkövetett gyilkosságsorozat. A tatárszentgyörgyi támadás alkalmával egy 28 éves apát az 5 éves kisfiával, Csorba Robikával együtt menekülve lőttek agyon az elkövetők.

mentbe való bejutásával egyre elterjedtebbé válik a *cigánybűnözés*¹⁹ terminus, valamint a *cigányozás* is.

Érezhetően ebben a kontextusban jelenik meg a politikailag korrekt beszédben a *romák* megnevezés, a *cigány* terminus pejoratív konnotációjának ellensúlyozásaként. A két terminus használata párhuzamosan, fokozatosan megy át a társadalmi nyelvhasználatba azonos jelentéstartalommal.

Ezt igazolja az ELTE TKK által végzett cigánykutatás²⁰ is, amelyben ezt olvashatjuk: „Az ELTE Társadalomtudományi Karán működő Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont a jelenkori hazai társadalmi konfliktusok kutatása részeként 2013-ban országos reprezentatív mintán (N=1008 fő) kérdőíves adatfelvételt végzett. A vizsgálat célja többek között a romákkal, a roma kisebbséggel kapcsolatos egykori és mai képzetek, attitűdök vizsgálata, a cigányellenesség manifest és látens kognitív és affektív tartalékainak feltárása volt.”²¹

Az átlagos olvasó számára, ahogy a megfogalmazásban is, a *roma*, *romák* szinonimaszóként szerepeknak a *cigány*, *cigányok* szavak mellett. A kérdőívben viszont a kérdés már így volt feltéve: „Elfogadná-e vagy nem, ha ... (partnere, szomszédja, munkatársa) *cigány* lenne?”²² Itt tehát már csak a *cigány* terminust használják, ami előző állításunkat is megerősíti, a *cigány* szó jelentéstartalma lényegileg megegyezik a *roma* szó jelentéstartalmával. A kérdőív nem tér ki arra, hogy az 1008 adatközlőből valaki esetleg kijavította volna őket, hogy *nem cigány, hanem roma*, így tulajdonképpen országos reprezentatív mintánk van abban a tekintetben is, hogy a magyar társadalom a *cigány* és *roma* szó alatt ugyanazt érti. Mindemellett érv lehet az is, hogy egy korábban az Emberi Erőforrások Minisztériumának Társadalmi Felzárkóztatásért Felelős Államtitkársága megbízásából készült kutatás²³, amely a romák társadalmi helyzetét vizsgálja az 1. lábjegyzetben a következőképpen szól: „A tanulmányban a »roma« és »cigány« terminust egymás szinonimájaként használjuk” (Bernát 2014: 246). Nem teszi hozzá a kutatás vezetője, sem a publikáció írója, hogy a *roma/cigány terminust a három népcsoport saját önmeghatározását figyelembe véve, azt tiszteletben tartva egymás mellett használjuk*. A mondat azt a jelentéstartalmat is hordozza, hogy a két szó egymás szinonimája.

Egy másik, a cigányok/romák médiában való bemutatásának képével foglalkozó kutatás (Bernáth–Messing 2012)²⁴ a módszertan leírásában a következőt írja: „... megfontolások alapján elsősorban azokat a tudósításokat kódoltuk, amelyekben vagy explicit módon megjelenik a »cigány« vagy a »roma« kifejezés, és/vagy amelyek képi vagy más módon utaltak a roma vonatkozásra, valamint azokat az egységeket, amelyekben olyan megszólaló van, akinek roma származása közismert, nyilvánosan vállalt, széles körben tudható.” Maga a kutatás is feltételezi, hogy a társadalomban, annak nyelvhasználatában a két terminus ugyanolyan jelentéstartalommal van jelen.

A két terminus egymás melletti használata nem a többségi társadalomnak a cigányokhoz/romákhoz való viszonyából tekintve problematikus elsősorban, hanem az egyként kezelt cigány/roma csoport egymáshoz való viszonya szempontjából, ami visszahat a többségi társadalom által elfogadott terminusok kompromisszumos (cigány/roma) használatára, a politikailag korrekt (roma) beszédre vagy az általánosító negatív jelentéstartalommal bíró (cigány) szóhasználatra.

19 A „cigánybűnözés” kriminológiai jelentéséről bővebben lásd: Szabó 2005.

20 Az „ELTE TÁMOP-4.1.2.A/1-11/1-2011-0056” Társadalominformatikai pályázat

21 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367:ciganyellenesség-ma-a-ciganyokrol-alkott-kep-a-mai-magyarorszagon&catid=44:rasszizmus&Itemid=216

22 A kérdőív eredményei szerint az adatközlők 70%-a nem szeretné, ha partnere cigány lenne, viszont 73% szívesen lenne egy cigány/roma munkatársa.

23 Bernát Anikó (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In: Kolosi Tamás és Tóth István György (2014): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest. 246–264. <http://docplayer.hu/345186-Leszakadoban-a-romak-tarsadalmi-helyezete-a-mai-magyarorszagon.html>

24 A médiumok meghatározó témái, amiben cigányok/romák megjelennek a következők: a politika, a bűnözés, foglalkoztatás és a szegénység, élő roma kultúra és celeb jelenlét A politikai hírekben a cigányok/romák álláspontja alig jelenik meg, azt az érzetet adva, hogy a cigányok nem akarnak magukért tenni. Túlnyomó részben az aktuális kormány rendelkezései kapnak helyet. Azon bűnügyek aránya, amelyben a romák elkövetőként szerepelnek 31% a bűnözéssel foglalkozó összes anyag 37%-ához képest. A foglalkoztatás tekintetében a közmunkalét képe rajzolódik ki. A kultúrával foglalkozó tudósítások 48% – a roma celebvilágról, a bulvársajtóból származik (vö. Bernáth Gábor – Messing Vera 2012 Szélre tolvá. Roma médiakép 2011. *Médiakutató*/1:71–84). (A cigányok/romák médiaképével kapcsolatban lásd még: Munk Veronika 2013 A Romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig In *Médiakutató* 14. évf. 2. sz. 89–100).

A nyelv mint identitást meghatározó faktor mellett az eltérő kultúra, az egyes cigány csoportokon belüli eltérő szokásvilág és az eltérő hagyományok nemcsak a többségi társadalomhoz viszonyítva különböztetik meg általában véve a cigányokat, hanem az egymáshoz való viszony tekintetében is. A szavak és kapcsolataik a mögöttes (mentális) fogalmi struktúra leképezésének tekinthetők, amely nagymértékben összefügg a szavak kognitív egyéni és közösségi fogalmi reprezentációjával (vö. Kovács László 2012: 231). Számos asszociációval foglalkozó kutatás (Cramer 1968, Nádas 2003, Fülöp Márta 2013) mutat rá a szavak mögötti képzetársítás egyénre, illetve a társadalomra gyakorolt hatásaira, valamint keresi azokat a területeket (saját tapasztalat, média, többségi véleményhez való csatlakozás stb.), amelyek befolyásoló tényezőként hatnak ránk, amelyek egy-egy dologhoz, személyhez vagy társadalmi csoporthoz való attitűdjeinket kialakítják. Az önmegnevezés szerinti cigányok és romák viszonyát – direkt-indirekt módon – leíró jellegű kutatásokból (Stewart 1994, Szuhay 1999, Ladányi-Szelényi 2004;) az olvasható ki, hogy pontosan az eltérő szubkultúrák, az ebből eredő „A csoport” viszonya és asszociációja „B csoport” szubkultúrájához vezet el, oda, hogy a *cigány* csoport kikéri magának a *roma* megnevezést és a *roma* csoport kikéri magának a *cigány* megnevezést. Bizonyos tekintetben „A csoport” azonosulni tud a többségi társadalom által asszociált negatív képpel a „B; BC csoport” viszonylatában, és fordítva, bizonyos esetekben „B; BC csoport” azonosulni tud a többségi társadalom által asszociált negatív képpel „A csoport” viszonylatában, ami elvezet a kívülről egy csoportként kezelt, de belülről három csoport tudathasadásos állapotához. Megjelenik az *oláh cigányozás*, a *romungrózás*, a *beászás*, azaz a másik csoport felelősségének a hangsúlyozása. Mindezek vezetnek el ahhoz az általános tapasztalathoz, hogy az oláh cigányok (romák) nem akarnak azonosulni a romungrókok (cigányok) agresszívnek mondott életvitelével. A romungrókok (cigányok) nem akarnak azonosulni az oláh cigányok (romák) ódivatúnak mondott viszonylag korai házassági szokásaival. A beás cigányok pedig ragaszkodnak a történelmi cigány elnevezéshez.

”

A cigányok kultúrájának, szubkultúrájának társadalomtudományi feltárását akadályozta és akadályozza ma is, hogy a legtöbb nézőpont a legalább három csoportot együtt vizsgálja és értelmezi, nem pedig önálló etnicitásként, népcsoportként, kimondva azt, hogy három különböző népcsoportról beszélhetünk.

Amikor tehát egy cigány/roma szubkultúrában fellelhető problémát megfogalmaz a tudomány, legjobb tudásával sem tudja elkerülni azt, hogy ne általában a hazai cigányok/romák tekintetében vonja le – egyébiránt helyes és megalapozott – következtetéseit, mivel az egyes szubkultúra lényegi eleme a *cigányok/romák* terminus általános használatával a másik szubkultúra eleme is lesz egyben. Galántai egy a cigányok/romák felsőoktatási helyzetét vizsgáló tanulmányában hasonló következtetésre jut:

„Heterogén, nyelvileg és kulturálisan egyaránt tagolt népességről van szó, amelyről emiatt tudományosan is érvényes kijelentéseket tenni nem triviális feladat” (Galántai 2015: 9).

Összességében elmondható, hogy a terminusok – kontextustól függő – helytelen és egyben helyes használata a kívülről konstruált *cigány* megnevezés és az egyes csoportok belső önmegnevezéseinek a történelem során nem eléggé feltárt és helytelenül értelmezett viszonyából fakadhatnak.

Felhasznált szakirodalom

- Balogh Zoltán – Fábriáné Andronyi Katalin 2012. In: Fábriáné Andronyi Katalin (szerk.) *Romológiai ismeretek*. Szent István Társulat, Budapest. 25–29.
- Bernát Anikó 2014. Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In: Kolosi Tamás és Tóth István György. *Társadalmi R riport 2014*. TÁRKI, Budapest. 246–264.
- Bernáth Gábor – Messing Vera 2012. Szélre tolva. Roma médiakép 2011. Médiakutató 1:71–84. http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavas/05_roma_mediakap (Letöltés 2018. szept. 1.)
- Binder Mátyás 2009. A Magyarországi cigányság történetéről – „A cigányok vagy a „cigánykérdés” története? Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól. *Regio* 20. évf. 4. sz. 35–59.
- Cramer, Phebe 1968. *Word association*. London Academic Press, London.
- Csaba Zoltán László–Závecz Gergő 2011. Milyen tényezők hatnak a magyarországi cigány népesség nemzetiségi önbesorolására? In: Kurucz Erika (szerk.) *Roma Kutatások, 2010. Élethelyzetek a társadalom peremén*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet TÁMOP 5.4.1/08/1-2009-0002, Budapest. 17–44.
- Csalog Zsolt 1973. Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a „cigányság” fogalmához. *Világosság* 13. évf. 1. sz. 38–44.
- Cseresy László 2004. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Dubcsik Csaba 2009: *A magyarországi cigányság története. Történelem és a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Erdős Kamill 1989 (1958). A magyarországi cigányság. In: *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványa. Békéscsaba. 42–56.
- Forray R. Katalin 2015. Életutak a felsőoktatásban. In: Forray R. Katalin–Galántai László–Trendl Fanni (szerk.) *Cigány diákok a felsőoktatásban*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlisslocki Henrik Szakkollégium, Pécs. 69–121.
- Fraser, Agnus Sir 2000. *A cigányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Fülöp Márta 2013. *A versengés, a győzelem és a vesztes pszichológiája és kulturális különbségei*. Doktori disszertáció. MTA Doktori Tanács, Budapest.
- Galántai László 2015. Szervezet születik – cigány/roma szakkollégiumok szervezeti és működési szabályzatainak vizsgálata. In: Forray R. Katalin–Galántai László–Trendl Fanni (szerk.) *Cigány diákok a felsőoktatásban*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlisslocki Henrik Szakkollégium, Pécs. 9–48.
- Horváth Kata – Prónai Csaba. 2000. „Retkesek” és „kényesek” között. Egy magyar cigány közösség tisztasági szokásairól. *Café Babel* 10. évf. 38. sz. 3341.
- Kardos Katalin 2014. Roma/cigány származású hallgatók és a felsőoktatási tehetséggondozó intézmények kapcsolata. *Kapocs* 13. évf. 1. sz. 54–68.
- Kemény István 1974. A magyarországi cigány lakosság. *Valóság* 17. évf. 1sz. 63–72.
- Keményfy Róbert 2006. *Nemzeti, vallásos és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége II. – A magyar nemzeti tér megszerkesztése – Térképek, térképek: fogalomtár*. Bölcsész Konzorcium, Debrecen. <http://mek.oszk.hu/05100/05167/05167.pdf> (Letöltés: 2017. 03. 02.)
- Kovács László 2012. Asszociációs vizsgálatok márkák alkalmazási lehetőségei márkák kutatásában In: Horvátné Molnár Katalin – Antonio Sciacovelli (szerk.) *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe*. MANYE – Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Budapest – Szombathely – Sopron. 231–236.
- Ladányi János–Szelényi Iván 2004. *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Mangel Kinga 2009. Kárpáti romák identitásörzési stratégiái a Pilis völgyében. In: Karmacs Zoltán–Márku Anita (szerk.) *Nyelv, identitás, és anyanyelvi nevelés a XX. században*. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. PoliPrint, Ungvár. 101–106.
- Nádasi Katalin 2003. *A márkázási stratégia hatása a fogyasztói márkaértékre*. PhD-értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Gazdálkodástani PhD-program, Budapest.
- Réger Zita 1988. A cigány nyelv: kutatások és vitapontok. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből* 4. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 155–178.
- Rostás-F. György–Karsai Ervin 1991. *Cigány–magyar, magyar–cigány szótár*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Salo, Matt T.–Sheila Salo, 1977. *The Kalderas in Eastern Canada*. National Museums of Canada, Ottawa.
- Stewart, S. Michael 1994. *Daltestvérek*. T-Twins Kiadó, MTA Szociológiai Intézet, Max Weber Alapítvány, Budapest.
- Szabóné Kármán Judit 2008. Az etnikai identitás és a kisebbségi lét mentálhigiénés attribútumai a hazai roma/cigány értelmiség körében In: Tarnóc András – Kádár Judit Ágnes (szerk.) *MI/MÁS Konferencia 2008. Gondolatok a toleranciáról*. Eszterházy Károly Főiskola Kiadványa, Eger, 213–219.
- Szalai, Andrea 1999. Linguistic Human Rights Problems among Romani and Boyash Speakers in Hungary with special attention to education. In: Kontra Miklós–Tove Skutnabb-Kangas, Robert Phillipson–Tibor Várady (eds.) *Language: A Right and a Resource. (Approaching Linguistic Human Rights.)* Budapest: CEU Press, 297–315.
- Szuhay Péter 2002. Akiket cigányoknak neveznek: akik magukat romának, muzsikosnak vagy beásnak mondják. In: Reisz Terézia–Andor Mihány (szerk.) *A cigányság társadalomismerete*. Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs. 9–31.
- Törzsök Judit 2002. Kik az „igazi cigányok”? In: Kovalcsik Katalin (szerk.) *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből – Tanítók Kiskönyvtára* 9. ELTE – IFA – OM, Budapest. 29–52.
- Váradai János 2013. *A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola „Európa és a magyarság a 18-20. században” Történettudományi Doktori Program, Pécs.

Cigány tudományok és művészetek

A magyar tankönyvek mint a kanonizált tudás gyűjteményei egy-egy történelmi korban a társadalmilag elfogadott, az uralkodó közszellemmel egybecsengő és az érvényesüléshez, a sikeres pályafutáshoz megkövetelt ismereteket és nézeteket fogják egybe. Mint ilyenek, nem egyszerűen tudást adnak át, hanem egyúttal értékeket mutatnak fel, normákat közvetítenek, mintát adnak, mértéket szabnak meg.

Éz a kánonszerűség a könyvek tartalmát, különösen a történelmi-társadalmi vonatkozásúakat a kisebbségekkel szembeni politikai korrektség témakörében vágó vizsgálódás egyik fő tárgyává teszi. „A társadalomtudományi és a publicisztikai irodalom »politikai korrektség« címszó alatt négy, egymással csak lazán összefüggő jelenségcsoportot tárgyal. Az egyik »nyelvhasználati kérdéseket, illetve kódexek ügyét« érinti. »A másik három terület: a pozitív diszkrimináció kérdésköre, az irodalom és történelem oktatott tananyagának«, az uralkodó kánonnak a megkérdőjelezése, »s végül az értékmentes, elfogulatlan, objektív tudományos vizsgálódás lehetőségének, sőt az általános univerzális igazság létének megkérdőjelezése.«” (Schleicher 2001. 26.)

A nemzetiségi-etnikai szempontból nem egynemű társadalomban a politikailag korrektnek tartott álláspont szerint „a kisebbségi diákoknak is joguk van a saját kultúrájuk megismeréséhez, és a többségi kultúra képviselői számára is hasznos, ha megismerkednek a velük együtt élők kultúrájával, értékeivel, s ez által, más lehetséges szempontokat is megismerve, talán saját kultúrájukat is jobban fogják érteni”. (Schleicher 2001. 27.)

Nos, a magyar iskolák tankönyvei, a cigánysággal és a romasággal kapcsolatos tartalmi alkalmasak-e arra, hogy hozzájáruljanak a cigány másság politikailag korrekt felfogásának kialakulásához a tanuló ifjúság körében?

„Az előítéletek oszlatása – a valamennyi pedagógustól elvárható mintaadó magatartáson túl – elsősorban a történelemtanításnak (mint történelmi tényekkel, érvekkel és példákkal dolgozó tudományos diszciplína képviselőjének) szab meg feladatokat. Az etnikai sztereotípiák zömében történelmi téveszméken, illetve felületes történelemtudáson, a tények szabad kezelésén, sőt néha egyenesen valótlanságon nyugszanak. E sztereotípiák ellen csakis a történelmi tények elfogulatlan „tálalásával” lehet felvenni a küzdelmet, amely honnan máshonnan számíthatna érvékesítésre, mint a társadalmi folyamatok múltját tárgyaló történelem tantárgytól” (Hegedős 2002. 16.)

”

A cigányság érdekképviselői viszonylag hamar elérvénytelenednek a mai politikai csatározásokban, mintegy hitelüket veszítik mindkét partner előtt (cigányság-nemcigányok). Az egyetlen viszonylat, amely megmarad körülöttük, az a személyközi kapcsolatoknak ama szférája, ahová nem hatol be a törvénykezés, ahol továbbra is a karizmatikus hatalomgyakorlás marad érvényben.

Ennek a politikai attitűdnek, ami kisebbségi képviseleti szinten egyúttal a cigányoknak a nemcigányok feletti hatalomgyakorlását is perspektivikus kérdésként veti fel, szükségképpen redukálódik arra a cselekvési körre, hogy perszónális szálakon keres érdekérvényesítési utakat, ami

éppenséggel ellentmond a demokratikus berendezkedés alapstruktúrájának. A helyi politizálás szintjén ez a cigányok és nemcigányok közti viszony olykor arra kényszerűsödik, hogy a cigányságra alapvetően jellemző tradicionális munkafelfogás olyan területeken nyer megfogalmazást, amely a gázsók (nemocigányok) szemében a munka nélkül szerzett jövedelmek kategóriáihoz esik közel. Ilyenek például az életmód és életvitel hétköznapi formái; a jószágkereskedelemben a lóvásár, a zöldségpiacon megszerzett pozíciók és monopóliumok köre, a játékautomaták vagy az autópiaconok hátterében kialakult cigány érdekeltségek stb. Vagyis a vélt és valódi közmegítélés, mint a közpolitika egyik megjelenési formája, a tájékozatlanság pozíciójából nyer (szimpla előítéletek alapján) csatákat.

A cigány kultúra fontossága

A kisebbségi kultúrákat másként kezelik, másként kezeljük, mint az emberi kultúrát általában. Pedig ha mélyebben belegondolunk a fogalom tartalmi jelentésébe, akkor rá kell döbbenünk, hogy végső soron minden nép, minden nemzet kultúrája valamilyen módon és valamilyen formában kisebbségi kultúra. Minden nép vagy nemzet kultúrája valamilyen kultúrkörhöz kapcsolódik, valamilyen kultúrkörhöz tartozik. A kultúrkörön belül a kultúrák hasonlítanak egymáshoz. A kultúrkörök között azonban akár óriási különbségek és távolságok is lehetnek. A „távoli” kultúrákat másként fogadjuk és másként is kezeljük, mint a saját vagy a saját kultúrkörhöz tartozó, az ahhoz közelálló kultúrákat. Tudnunk kell, hogy ez a másként kezelés elsősorban az ismeretlenségnek, a szokatlanságnak, az idegenségnek köszönheti létét, súlyossága politikai tartalmakban realizálódik.

A kisebbségi kultúrák közül a cigány kultúra nemcsak kisebbségi, hanem diaszpórakultúra is. Olyan diaszpórakultúra, amely az adott nemzeti kultúrában és az adott kultúrkörben is ismeretlen, idegen. Jellemző a diaszpórakultúrára, hogy nincs háttérbázisa, nincs anyaországa. A diaszpórakultúrákra a kisebbségi kultúrák közül is hangsúlyozottabban és hatványozottan nagyobb szüksége van az (adott) népeknek, mint általában a kisebbségi és pláne a nemzetiségi kisebbségi kultúrákra. Nagyobb szükség van, mert a diaszpórakultúra – mint a közösségi megnyilvánulás – elsősorban apró, egymástól is viszonylag elszigetelt kultúrasejtekből áll össze. Másodsorban, mert diaszpóranépeknek nincs közvetítő közege, az egymástól távol eső diaszpórasejtek nem fordulhatnak egymáshoz segítségért, éppen azért nem, mert nincs központjuk, amely köré csoportosulva normaértékű rendjét és rendszerét építhetnék ki a kultúrájuk különböző szegmenseinek, különböző területeinek. Ahhoz, hogy életben maradjon maga a kisebbség, nincs más módja, mint a saját kultúrájának ápolása, fenntartása, azon a sajátos módon, ahogyan saját szűk és bezárt körében kialakít, kialakított az önmaga számára.

A cigány kultúra azokat a speciális, csak a cigányságra jellemző emberi sajátosságokat és formákat jelenti, amelyek a cigányságra mint kisebbségi emberre, mint a cigány kisebbséghez tartozó személyre és mint kisebbségi közösségre vonatkoznak.

Azt, hogy melyek ezek a konkrét kultúrahordozó elemek, történelmi-társadalmi és elsősorban tudati tényezők által meghatározottak és meghatározhatók. Klasszikus értelemben egy etnikum, egy nép, egy nemzet legfontosabb kultúrahordozója a nyelv.

Olyan etnikum, olyan nép, amelynek nincs saját nyelve és nincs mitológiája, szükség esetén alkalmas új kulturáriselemeket sem tud teremteni, mert a kezében megszakadt az eredeti, a természetes gondolkodás fonala.

Ebből következik, hogy Magyarországon és csak Magyarországon külön kell beszélnünk anyanyelvi és magyar anyanyelvű cigányságról, illetve anyanyelvi cigány kultúráról és romungro kultúráról. A kettő nem ugyanaz. Sőt, az a véleményünk, hogy a magyar anyanyelvű cigány kultúra átmeneti kultúra, hiszen a kezében megszakadt az eredeti, a természetes gondolkodás fonala. Ez a kultúra előbb utóbb feloldódik a magyar kultúrában.

A diaszpóranépek számára a nyelv, az anyanyelv, akárcsak a beszélt nyelv is – az összetartozás-tudatnak nélkülözhetetlen eleme. Az önfenntartásnak, a megmaradásnak, az életben maradásnak a legfontosabb eleme. Minden egyéb érzelmi, értelmi, tudatos vagy tudattalan: külső vagy belső tulajdonság csak másodlagos jellemzője a kultúrának, az identitásnak.

Identitástudat, identitásvállalás? Tudatosan felvállalni mindazt, ami jelen esetben a cigányság cigányságából fakadó minden sajátosság.

De a vállalás nem egyszerűen kinyilatkoztatás. Az etnikumi kultúra minden szegmensének felvállalása, és ugyanakkor e kultúrának alapos ismerete és művelése szükségeltetik.

Évszázadokon át cigány kultúrának a cigányok által szolgáltatott muzsikát ismerte és ismerte el Magyarország, Európa. Mi, és elsősorban mi, kettős kultúrával rendelkező cigány értelmiségiek, tudjuk, tudnunk kell, hogy a zene, a muzsika mellett más, értékes, a kultúra egyetemessége értelmében értékes kulturális sajátosságokkal rendelkezünk.

E sajátosságok közül a teljesség igénye nélkül (csak néhányat) meg kell említeni, az egyre terebélyesedő és izmosodó irodalmat, a képzőművészetet, a folklór minden ágát és a kézművességet, természetesen a cigány muzsikát is, amelyek sajnálatos módon kiszorulni látszanak az európai kézművesség, az egyetemes emberi kultúra palettájáról.

Nos, miért fontos nekünk, és elsősorban nekünk a cigány kultúra? Mert nélküle nem létezhetünk. Kultúra nélkül előbb-utóbb mi magunk is feloldódunk az európai kultúrák valamelyikében.

Nem lehet célja sem értelmiséginek, sem diplomásnak, sem hétköznapi embernek a saját kultúra feladása. Ha feladom kultúrám, feladom magamat. Ha feladom magamat, megszűnök, nem létezem tovább.

Nem hiszem, hogy létezik a világon épelméjű ember, aki ezt a helyzetet lelkiismeret-furdalás és szégyenérzet nélkül vállalja. Ugyanis nincs szégyellnivaló egyetlen egy népi-nemzeti vagy etnikumi kultúrán sem, természetesen bele értve a nyelvet is.

Ha ez igaz, akkor nincs más módja és nincs, nem lehet más feladata sem a mai, sem az elkövetkezendő cigány populációnak, mint az, hogy ennek a kultúrának bármely, valamely ágát birtokolja, tisztelje, értékékként kezelje és fejlessze. De ne csak az általa birtokolt kulturális elemet, elemeket, a teljes kultúrát tisztelje, becsülje és értékelje.

Az az ember, az a nép, az a népcsoport, az a kisebbségi nép, amely csak része és nem részese a társadalomnak, a társadalom által értékesnek tartott társadalmi, gazdasági, politikai kulturális, erkölcsi értékeket sem tudja és nem is fogja értékékként megélni soha. A családi nevelési szokásoknak megvan az a sajátossága, hogy mindig praktikum- és hasznosságcentrikus. A nevelés – a családi nevelés is – értékorientált. De ha az érték nem általános és nem egyetemes érvényű (kivéve a jézusi értéket), akkor a társadalom által preferált érték csak a saját tagjaira, a társadalmi javakból részesülőknek jelent értéket. Minden érték elsősorban a család, a saját család, a közösség, a saját közösség, a társadalom, a saját társadalom, a társadalmi ideológiára vonatkoztatva lehet értékhordozó. Minden más esetben l'art pour l'art értékévé válik. Ebből következik, hogy mindaddig, amíg a cigányság csak része, és nem részese is a társadalomnak, addig az értékei is eltérnek a társadalom által elfogadott értékektől. Még az erkölcsi érték is (lásd, Illyés Gyula: Puszták népe vagy a magyar szocialista társadalom szocialista nagyüzemei).

Minden ember akkor és csak akkor válhat naggyá (és ez érvényes a népcsoportokra is), ha a saját kultúráján emelkedik fel az európai, a világ kulturális színpadán. Idegenen soha!

A magyarországi cigányok nyelvi, kulturális sajátosságai

A cigány nyelv az indoeurópai nyelvcsalád tagja. Eredetét és forrásvidékét valahol az időszámításunk előtt az 5–6. évezredben, az Indus-völgyi kultúra kialakulása idejében és területén kell keresnünk. Kialakulása és fejlődése az indoeurópai nyelvek ind ágához tartozó nyelvekkel együtt alakult ki a szanszkrit nyelvvel párhuzamosan fejlődő prákrit népnnyelvből. A cigány nyelv a

többi mai, új ind nyelvvel együtt a prákrit származéka. Ezek többségét Indiában, Pakisztánban, Nepálban, Sri Lankán és Bangladesben beszélik. Ennek hatalmas kultúrát hordozó írott, irodalmi formája a nevezetes szanszkrit. Az európai cigány nyelv fejlődése szempontjából fontos szerepe volt a szintén indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó iráni nyelveknek. Ezen belül a dard, az urdu és a kafir nyelvnek. Az ind nyelvek közül a sauraszéli nyelvcsoporthoz tartozik. Az európai cigány nyelv mind grammatikai, mind hangtani szempontból Európában a latinszármazék-nyelvekhez, a román nyelvekhez áll közel. Sajátos vonása, amely a cigányok történelmével és tartós kétnyelvűségével függ össze, hogy szókincsében a régi és az új elemek két, grammatikailag is elkülönülő rétegbe tartoznak. Szókészletét tekintve, két nagy csoportba sorolható. Az ősi, ind, a perzsa–iráni, az örmény és a korai görög jövevényszavak osztályára, illetve az újgörög, a bolgár, a román, a szerb és az egyre több magyar jövevényszavak osztályára osztható. A cigány típusát tekintve már nem jellegzetesen ind nyelv, mert nagyon sok külső hatás érte más – nem ind – nyelvek részéről. Nyelvjárásainak eltéréseit is az határozza meg, hogy vándorlások során mely területen mi volt a „gazdanyelv”, amely nagyban meghatározta fejlődése irányát. Mondhatni, hogy a cigány nyelvjárások „változatok egy témára”, ahol is a „téma” az eredeti nyelvi mag, „változatai” pedig a környezet hatására jönnek létre.

A cigány nyelvjáráskutatás (dialektológia) hat-hét főbb európai nyelvjárást tart számon. Nálunk, Magyarországon – mivel hazánk több kultúrájának is a keresztútjában helyezkedik el – ezek közül több is megtalálható. Az először betelepült cigányok (Luxemburgi Zsigmond idején már történik róluk említés) utódaik nagyrészt elmagyarosodtak. Ők a magyar cigányok, romungrok. Ma már nagyon ritka az a család, amely még használja régi, archaikus nyelvét, a kárpáti cigány nyelvjárást. Egy másik magyarországi cigány népcsoport nem cigányul, hanem románul beszél. Ezek a beások. Főként a Dunántúlon élnek, teknővájással, faeszközök készítésével vagy kosárfonással foglalkoznak. Nyelvjárásuk egy olyan – olténiai – román népnyelv, amelyre egy csomó bánáti román nyelvi sajátosság telepedett. Kis számban élnek még Magyarországon szinto, német cigányok, akik a kárpáti cigány nyelv nyelvi rendszerét cserélték fel a német grammatikával. A szintóhoz hasonlít a vend, amelybe nyelvi környezete miatt sok szlovén szó került. Végül itt van az oláh-cigány, az egész világon a legelterjedtebb cigány népelem. Több tájnyelvi – alnyelvjárása van, ilyen a colári, másári, pátrinári, dinári, kéldérári, cérhári, csurári, lovári. A legfontosabb közülük a lovári, amely a cigány köznyelvnek számít, s napjainkban éppen terjedőben van.

A cigány nyelv az egyetemes cigány kultúra legátfogóbb, legjellemzőbb sajátossága. Ha elhagyjuk nyelvünket, ha hajlandók vagyunk lemondani legfontosabb kultúrahordozó sajátosságunkról, akkor hajlandók vagyunk a legaljasabb, a legtisztességtelenebb hazugságra is. A legtragikusabb az, hogy ez a hazugság az önmagunk becsapására alkalmas, csak arra alkalmas, hiszen rajtunk kívül mindenki más tudja, hogy mi valamennyien cigányok vagyunk. Így is kezel bennünket a világ. Pedig mi kézzel-lábbal próbáljuk megmagyarázni, bemagyarázni a világnak, hogy „mi már nem olyanok vagyunk, mint azok”. Azt sem vesszük észre, hogy ezzel a magatartásunkkal is a nem cigányok malmára hajtjuk a vizet, hiszen minden nem cigánynak minden cigányról egyformán lesújtó véleménye van.

(Eredeti megjelenés: ROM SOM, 2006)

Telepi részlet „Cs”-házakkal,
Borsod-Abaúj-Zemplén megye (1980-as évek),

CZIFRANICS-TAKÁCS ZOLTÁN

Romapolitikák: a „Cs”-lakásprogram

Egy északkelet-magyarországi falu példája

A 2020-ban indult kutatásom során szerencsés helyzetbe kerültem, mivel interjút tudtam készíteni Pájaszló község egykori tanácselnökével, aki a „Cs”-lakásprogramot a tervezéstől a megvalósításig koordinálta.

A bodrogi pájaszló romatelepenek legnagyobb problémáját a Tisza jelentette. Ahogy azt az előző számban megjelent írásomban kifejtettem, a lakásféleségek zöme a Tisza-töltés közvetlen közelében helyezkedett el. A tavaszi esőzések következtében a telepet minden évben elárasztotta a víz, volt, hogy egy év alatt többször is újra kellett építeni a konyhókat.

1977 tavaszán hatalmas áradás volt, amely víz alá temette az telepet. A község teljes lakosságának gondot okozott a belvív, mivel a szántóföldeket, kerteket, pincéket mind ellepte. A helyi vezetés elhatározta, hogy lépni fog a romák lakhatási helyzetének ügyében: fel kívánták számolni a régi telepet, azaz az érintett lakosok számára új otthonokat kellett biztosítaniuk; ennek kivitelesésére szolgált a „Cs”-lakás program.

Az áradást követően a Sátorajáújhelyi Járási Hivatal műszaki osztályának vezetője kiszállt a pájaszlói romatelepre, hogy felmérje az ott keletkezett károkat: minden konyhót szemrevételeztek, alaprajzot készítettek róluk. Feljegyezték, hogy kik és hányan élnek az érintett hajlékokban, ez a későbbi lakásigénylés során fontos szerepet játszott. 57 putrit, lakásféleséget írtak össze, a benne lakó családok száma meghaladta a 100-at.

T. JÚLIA „Cs”-lakástulajdonos így emlékezett a felmérésekre:

„Kijöttek, igen! Kijöttek a tanácsról. Kijöttek másfelől is, és akkor szétnéztek [...] és akkor nemcsak, hogy az önkormányzat segített, hanem feljebbvalók is. Sokan jöttek nézni, hogy úszik a telep. És akkor így kezdték el ezt a „Cs”-lakásokat hála Istennek építeni.”

B. ILONÁT, az akkori tanácselnököt kértem, hogy mesélje el, milyen látvány fogadta, mikor először látta a víz alá került telepet.

„Tulajdonképpen az volt az alaphelyzet, hogy nagyon elhanyagolt lakásokban, putrikban laktak a cigányok. És évek óta a Tisza-parton a belvív mindig károsította az amúgy is alap nélküli kunyhókat. És '77 tavaszán pedig olyan mértékű belvív volt, hogy szó szerint úszott a telep és akkor ugye nem volt más megoldás, ebben lépni kellett. És hát ugye a tanács feladata segíteni a lakosságot és ekkor volt az, hogy én jeleztem a járási hivatal elnökének, ő kiküldte a járási hivatal műszaki osztályának vezetőjét, hogy nézze meg, hogy mi a valóság ebből. Hát a valóság még rosszabb volt, mire kijöttek a hivataltól, mint amit én jeleztem. Szó szerint úgy volt, hogy a töltés tetejéről nézte meg a műszaki osztály vezetője, hogy tényleg úszik a telep. [...] ennyi ember lakhatását nem lehet megoldani, csak állami segítséggel. Mégpedig úgy, hogyha kimondjuk, hogy vészhelyzet van. Belvizes építési támogatással, tehát nem kölcsönrel, hanem vissza nem térítendő támogatással kell segíteni őket. Nagypénteken lementünk a telepre, jött a műszaki osztály dolgozója, ott voltak a romák, én is ott voltam...és akkor készültek a rajzok kunyhóként, hogy ki lakik benne, hány ember... és így lett feltérképezve az, hogy 57 kunyhó.”

A telep lakóinak összeírása azért játszott különösen fontos szerepet a programban való részvétel során, mert az kaphatott csak házat, aki kunyhótulajdonos volt, azaz ha volt kunyhód, lett „Cs”-házad. A tulajdonviszony sajtószerű körülményeivel magyarázható hát az, hogy miért voltak olyanok, akik kimaradtak a támogatásból. Sokan nem a saját kunyhójukban laktak vagy épenséggel egy kunyhóban több család lakott. A hajdani tanácselnök magyarázata szerint:

„... mert volt olyan, akinek a férje távol volt és akkor a másik kunyhójában lakott. Nyilván azzal nem igazán tudtunk mit kezdeni, tehát így maradtak ki családok, mert ugye volt egy ilyen kitétel is, hogy a kunyhóhoz igazítják az épülő „Cs”-lakásokat. Tehát, hogy ez volt a jogosultság, hogy akié a kunyhó, azé a ház. Hogyha hárman laktak egy kunyhóban, akkor nyilván csak egy kunyhó helyett épült „Cs”-lakás.”

A lakásprogramban való részvétel hatalmas lépést jelentett Pájaszló életében. Nem túlzok, ha úttörőként definiálom a községet és annak vezetését, mivel a megyében Pájaszlón kívül csak Felsőzsolcán és Ózd környékén folyt a program, viszont a Bodroghközben sehol máshol. A megyében ekkor már volt kihelyezett, külön a „Cs”-lakások bonyolítását végző szakreferens.

B. ILONA tanácselnök:

„Tehát szerintem ez egy olyan nagy dolog volt, ami tényleg hihetetlen, mert így visszatekintve, ha belegondolsz abba, hogy ott van Pájaszló, ahol van, jóval kisebb település volt, mint Ózd vagy Barcika. Ez legalább vetekedett azzal, mint hogyha mit tudom én milyen kiemelt ipari parkot rittyentenének most oda, a legelőszélre.”

Az, hogy egy bodroghközi falu lehetőséget kapott a lakásépítési támogatásra, valóban ritkaságnak számított, mivel a program jobbra nagyobb városok, idegenforgalmi csomópontok közelében valósult meg, tehát egy meghatározott fontossági sorrend szerint kaptak vagy épp nem kaptak lehetőséget a különböző régiók.

DR. TRAUTMANN REZSŐ építésügyi és városfejlesztési miniszter e téma kapcsán így vélekedett:

„Az ország növekvő idegenforgalma, az ezzel kapcsolatos politikai érdek sok esetben mégis azt kívánja, hogy a kormányhatározat ilyen értelmű rendelkezésének megfelelően a városok belterületén, üdülőterületeken, főközlekedési útvonalak és vasútvonalak mentén fekvő telepek teljes felszámolását soron kívüli feladatnak tekintsük, a biztosítható erőforrások egy részét erre összpontosítsuk.”¹

Később Borsod-Abaúj-Zemplén megye más részein is épültek „Cs”-lakások, ám azok nagyságrendileg jóval elmaradtak Pájaszló mellett.

Negyvennégy ház építését vette tervbe a járási és községi vezetés, amelyek egy központilag kidolgozott terv alapján kerültek kivitelezésre. A terv alacsony komfortfokozatú, olcsón megépíthető házakat vázolt: szoba-konyha + spájz és egy kis előtér.

¹ Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumnak a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élők lakáshelyzetének megjavítása tárgyában tett jelentése a Magyar Forradalmi Munkás-Parasz

Kormány részére Budapest, 1967. július 6. Jegyzőköny. Idézi: Hajnáczy 2015: 154.

Épülő „Cs”-lakások,
Borsod-Abaúj-
Zemplén megye
(1970-es évek)

A felmérések és a dokumentációk elkészítését követően alkalmas helyszínt kellett találni a negyvennégy lakóingatlan számára. Igen fontos megjegyezni a téma e pontján, hogy a lakásprogramban foglaltak szerint törekedni kellett volna arra, hogy a lakások ne egy tömbben épüljenek meg, így kerülve új szegregátumok létrehozását.

Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium 1960-as évekbeli jegyzőkönyvének egy részlete: „Az akcióhoz szükséges házhelyeket lehetőleg állami telkekből, ilyenek hiányában magántelkek kisajátítása útján kell biztosítani, 100-150 négyszögöl nagyságban. [...] A telkeket a lehetőség szerint szétszórtan kell biztosítani, az újabb cigánytelepek kialakításának megakadályozása céljából.”²

A szövegrészletben foglaltak ellentéte valósult meg Pájaszlón. A házhelyeket két utcában, egymás mellé sorakozva mérték ki, az új telep területe nagyjából egybeesett a régi telep helyével, annak teljes izoláltságával. A telkeket 150 négyszögöl³ nagyságú területen tűzték ki. Minimális hely maradt esetleges konyhakertek kialakítására, melléképületek építésére. Ugyanakkor az utcafront felőli telekhatár és a lakóépület között helyet hagytak, gondolva a házbővítésre.

A lakáskölcsönt az OTP⁴ folyósította. A lakások építési költsége kezdetben 107 ezer forint körül mozgott, a melyet havi rendszerességgel kellett törleszteni. Egyik interjúalanyom havi 450 forint törlesztőrésztet fizetett. A visszafizetendő összeget redukálta az igénylő bejelentett munkahelyen töltött éveinek száma. A telkeket ingyen utáalták ki.

A telep lakóival megegyezett a tanácsi vezetés, hogy lakásféleségeiket mindenki önerőből elbontja.

K. EMÍLIA „Cs”-lakás-tulajdonos így emlékezett a putrik lerombolására:

„A kunyhókat le kellett rombolni. Mindenkinek. Mindenkinek a sajátját. Hát ugye leszedték róla a nádat, nem volt abba az időbe ilyen cserep. Na, hát meg tudod, ilyen góróból volt legtöbbje összefonva, oszt’ akkor sárral betapasztva... nem sokáig tartott lerombolni.”

² Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumnak a szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken élők lakáshelyzetének megjavítása tárgyában tett jelentése a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány részére Budapest, 1967. július 6. Jegyzőköny. Idézi: Hajnóczky 2015: 128.

³ 6,5-tel számolva: 540 m²

⁴ Országos Takarékpénztár

Épülő telep,
Borsod-Abaúj-Zemplén megye (1970-es évek)

A negyvennégy megépíteni kívánt lakásból mind a negyvennégy felépült 1978-ra. Az ingatlanok telekkönyvi, helyrajzi számot kaptak, s az átadáskor minden igénylőnek a nevére került a lakása. Az építkezés során az telepet közművesítették: aszfaltozott utca- és árokrendszer, villamosítás. A vizet bár az utcákba bevezették, a házakba már nem.

A szoba-konyhás lakások jobbára gázszilikátból épültek, volt amelyik tufából. A padlózat minden házban beton volt. Bútor vásárlását a szerződés nem tette lehetővé.

1978 őszén, az átadáskor jelen voltak a helyi tanács dolgozói, a szakhatóságok, a műszaki ellenőr, az OTP munkatársai és a tulajdonosok. Pájaszlónak híre ment az egész megyében mint jó példa, arra vonatkozóan, hogy „...a cigánykérdést igenis meg lehet oldani”.

A házak elfoglalása egy, a tanács által összeállított névjegyzék szerint történt.

B. ILONA egykori tanácselnök:

„Az átadás úgy zajlott, hogy meghívtuk a szakhatóságokat, az OTP volt jelen, a műszaki osztály, a tulajdonos meg ugye a tanácsról az ottani tanácsstagok. És akkor úgy lett meg az átadás, hogy Kis Péter az elsőbe, Nagy Péter a másodikba és akkor tovább, tovább; így vették át a lakásokat.”

K. EMÍLIA „Cs”-lakás-tulajdonos így emlékezett vissza a költözés pillanatára:

„Hát... lehetek őszinte? Még a legapróbb gyerek is zokogott, nem még a felnőtt, hogy elértük azt, hogy magyarul megmondva a legtöbben a földéken aludtak szalmán meg ujjasokba. Az biztos, hogy az olyan élmény volt, hogy azt nem is lehet elfelejteni. Aki elfelejti, az már nincs észnél, hogy már nem emlékszik rá. De én az biztos, hogy soha életembe, amíg eszemnél leszek, én azt nem felejttem el sose... Hát akár hiszed, akár nem, Kati még akkor, Istenem négy éves volt. Az úgy sírt, na azt mondja, anyu, már nem kellesz a földön aludnunk, azt mondja, milyen jó lesz már!”

Az új tulajdonosok számára hirtelen váltást jelentett a „Cs”-házakba való költözés. Nem kaptak iránymutatást arra vonatkozóan, hogy miként éljék hétköznapjaikat a putrikhoz képest jóval magasabb komfortfokozatú otthonaikban. Sokaknál a szükség úgy hozta, hogy fűskamrának kezdtek használni a konyhát.

B. ILONA tanácselnök egyik pozitív tapasztalatát így mesélte:

„Volt olyan, aki behívott, hogy nézzem már meg a házát. Volt úgy, hogy benéztem, és akkor szó szerint az volt, hogy nem megyek be cipővel a nagyszobába, és komolyan mondom, hogy nagyon sok nem cigány háztartás elbújhatott mellette.”

A tanács kezdetben ellenőrizés alatt próbálta tartani az új telepet, ám az fokozatosan az amortizáció útjára lépett; tulajdonosváltások, házbontások kezdődtek. Sokan nem tudtak azonosulni új szomszédjaikkal, akiket nem ők választottak, így költözésre kényszerültek.

D. János egykori Cs-ház tulajdonos:

„Én azért nem szerettem lakni az új telepen, mert ellentétek voltak a cigányok közt, tudod! Mondom, hátha jobb lesz, de utána, ahogy teltek az idők, nem bírtam, mert az állami gazdaságban úgy voltunk, hogy reggel négy órakor már indulni kellett, jött értünk a gulyásbusz, háromkor keltem jóformán, este nyolc volt, mire hazaértem. Megkívánta az ember a pihenést, meg mit tudom én, de ott nem tudtál, mert zajos volt. Oszt' beláttam, hogy hát nem akarok ott letelepedni végleg, érted? Felköltöztem a faluba.”

A házak statikai állapotát már közvetlen az átvételt követően sokan kifogásolták. Az építési vállalkozót okolták, azt feltételezték, hogy kicsalta az anyagot. Az ország többi részén számtalan ilyen esetről számoltak be.⁵

„Ez kérem nem lakás ... hát nézze meg, beázik, a falaik nedvesek, a bútoromat félek itt tartani a szobában, alig tudunk befűteni... tizenhárman lakunk ebben a két helyiségben ... Hát mit szólnak? – kérdezte Oláh Dezsőné Pájaszlón.” (Putrikból „Cs”-lakásokba. Hogyan tovább Pájaszlón? Észak-Magyarország, 1979. február 16.)

Nemcsak az épületek állagát illetően merültek fel kétségek a telep lakói részéről, hanem azzal kapcsolatban is, hogy miért egy tömbbe építették meg a házakat. Kutatásom során több adatközlőtől is hallottam, hogy szerintük másként kellett volna kivitelezni a lakásprogramot, a házakat a nem romák között, szétszórta kellett volna felépíteni.

K. JÁNOS egykori „Cs”-lakás tulajdonos:

„Hát nem volt jó ez a program! Azért, hogy hát össze lettünk tömörítve. Hát szét kellett volna rakni a csapatot.”

B. Ilona egykori tanácselnököt kérdeztem, hogy miért izoláltan, egy egybefüggő területen jelölték ki a házak helyét, miért nem a nem roma lakosok között szétszórva húzták fel a lakásokat. Állítása szerint a faluban nem lett volna lehetőség máshol kivitelezni a programot, mivel nem volt egy szabad telek sem akkoriban. Úgy gondolja, hogy a romák részéről az csak utólagos szabadkozás, akkor szó sem volt ilyenről.

Kibővített „Cs”-lakás a töltés mellett, Borsod-Abaúj-Zemplén megye (2020)

⁵ Dupcsik 2009: 208.

B. ILONA tanácselnök:

„Ez csak utólagos dolog. Tehát ez most olyan, hogy utólag könnyű okosnak lenni. Akkor ez föl sem merült, hogy a faluban... Akkor, a '70-es évek végén még stabil volt Pájaszló lakossága. Nem volt üresen álló lakás, mert akkor még nem volt olyan mértékű elvándorlás, hogy ott maradtak volna a lakások. Tehát gyakorlatilag nem volt üresen álló lakás, telek egyáltalán nem. Tehát ez szóba se került.”

A pájaszlói eset igen jól ábrázolja a múlt rendszer romapolitikájának fogyatékosait. A romák helyzetét pusztán közegészségügyi, rendészeti és népművelési kérdésnek tekintették, úgy gondolták, hogy a lakáshelyzet javításával elő tudják irányozni az általuk helyesnek gondolt kényszerasszimilációt. Érdekes tény, hogy bár Pájaszló etnikai arányai átfordultak az utóbbi években, és a romák teszik ki a társadalom többségét, az egykori telep, annak megmaradt „Cs”-házaival mégis betölti „szegregációs szerepét”, s létezik, mint egy a roma lakosságon belül működő szegregátum.

Telepi látkép a töltés tetejéről,
Borsod-Abaúj-Zemplén megye (2020)

Felhasznált irodalom

Dupcsik Csaba 2009 A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében. Budapest, Osiris Kiadó

Hajnóczky Tamás 2015 A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. Magyar valóság. Esély, 5. sz. 54-92.

KALEIDOSZKÓP

BÓDIS KRISZTA

Minden rendben van

Körben állnak előttem a kisfiúk és kislányok. Kíváncsian néznek és kérdéseket tesznek fel.

- Mit ettél ma?
- Ki vagy?
- Hogy hívnak?
- Honnan gyöttél?
- Meddig maradsz?
- Mit fogol itt csinálni?
- Hány testvéred van?
- Hány éves az anyukád?
- Neked van fiúd?

Egy elálló fülű, hétéves forma kisfiú toppan elém a kör mögül.

– Engem Rúbennek hívnak. Begyössz hozzánk, jó? Megmutatom a tabletemet.

– Nekem van mobilom – mutatja izzadt tenyerében szorongatott mobiltelefonját az egyik kislány.

– Most kaptam vissza – mondja Rúben. – A tabletet.

– Zálogba vót. Most hozták a családit – igazít el az öreg Szajkó. Fürkészi az arcom: – Látom nem érti – állapítja meg.

Szajkón kívül a többiek természetesnek tartják, hogy egy nyelvet beszélünk. Egész történeteket mondanak el egy szóban, félmondatban, utalnak valamire, valakire. Érteni akarom. Keressük a közös nyelvet. A közös nyelv az, ha én bólintok. Legyen, amit én akarok hinni. Ez zavarba hoz.

Egyesek cigányul beszélnek. Abból egy kukkot sem értek. Amúgy az a legjobb. Csak hallgatni, amit nem értek szó szerint, de érezni, érzek.

– Anyám testvérétő' kaptam. A Leilától. A születésnapomra. Csak nekem van itt ilyen.

– Az kurva – súgja a fülembe egy tízéves forma fiú. – Néz rám. Várja a hatást. – Ennek az anyjának a testvére. A Leila. Kurva.

Nem úgy reagálok, ahogy várták. Nem szörnyülködöm, nem sajnálkozom, nem ítélek, nem húzódok el, nem okoskodom.

– Gyöjjön má' velem! – kezd erre teljes erőből húzni magával egyszerre több gyerek is.

De az elálló fülű kisfiú nem enged.

– Engem Rúbennek hívnak. Begyössz hozzánk, jó? Megigazítja a haját és a többiekre förmed:

– Velem gyön! – A szeme könnyes lesz, annyira bedühödik, amikor néhány nagyobb gyereknek sikerül elszakítania őt tőlem. – Dögöljete meg, akkor is velem gyön! Az én barátom! – toporzékol.

Ökölbe szorul a keze. Legszívesebben elrohanna. Nem teheti, mert akkor ott kellene engem hagynia.

– Cső cica, van gazdád? – hajol hozzám egy kiöltözött tizenhárom évesnek látszó fiú. Kacsint. A kisebbektől jól elkülönülve kigyúrt, tetovált fiúk állnak. Összeröhögnek.

– Vele megyek, mert ő hívott először – mutatok a nagy fülűre.

– Az bolond! – vihognak a csapatban álldogáló lányok.

– Bolond iskolába jár!

– Kukázik!

– Hajléktalan!

– Vigyázzon mer' ótvaros – mondja a továbbra is törleszkedő srác gúnyosan.
Ellenállhatatlannak érzi magát. A többiek folytatják Rúben ócsárlását. De mintha arra volná-
nak kíváncsiak, elhiszem-e.
– Vissza van maradva!
– Nézzed má'!
– Ez? Tízéves? – lökdösik a kisleányok.
– Vigye diliházba!
Az elálló fülű kisleány rám néz, alig hiszi, amit az előbb mondtam, hogy vele megyek. Letörli
a könnyeit.
– Na, mi van néger? Tiéd a csaj – löki meg erre a kamasz, amelyik „cicának” szólított.
– Mennyé' csak jányom – biztat Róza mámi. Úgy szól hozzám, mintha tényleg a gyereke
lennék. De hiszen csak most érkeztem. Az ő nevét is véletlen tudom. – Ne is törőggyé velük.
Nem kell.
Elindulok a kisleánnyal. Nem tudom miért érzem magam jól, de biztosan tudom, hogy minden
rendben van.

Romanesztán

Erdély

Forrás: A szerző felvétele

Soha nem volt országuk, nem voltak területi követeléseiük. Az évszázadok során állítólag fel-felmerült a gondolat, hogy saját államot alapítsanak, de minden ilyen kísérlet kudarcba fulladt. Cigányország nem volt és talán soha nem is lesz. A történészek egy része azt állítja, hogy a 13–14. században a Balkánon már-már létrejött Romanesztán, de a török hódítás szétvetette az alakulófélben lévő államot. Később is gondoltak a letelepítésükre, országhoz juttatásukra: legutóbb talán Dobrudzsában kívánták megalapítani Cigániát.

Sokan megfogalmazták már, hogy a cigány különleges nép, mert nem elég, hogy nincs országa, de a föld népei közül az egyetlen, mely még sosem viselt háborút, seregei sosem vonultak más nép seregei ellen. Mások azt mondják erre, hogy az állítás történelmietlen, hiszen a cigány nem egy nép, hanem sok nép, nem egy nyelv, hanem sok nyelv, nem egy hagyomány, hanem sok hagyomány, a cigányság nemcsak háborút nem viselt – hadsereg nélkül hogyan is viselhetett volna? –, de nem volt soha diplomáciája, parlamentje, csendőrsége, önkéntes tűzoltósága, egyházszervezete és papsága, címere és lobogója, nemzeti sportuszodája vagy helyesírási szótára sem. A cigányságnak egy évezreden át nem volt semmije. Háza, földje, vára, kastélya, erdeje, kertje, folyója, bármi olyan tulajdona, amit bárki megirigyelhetett volna. Miért háborúzott volna? A válasz egyszerű: hogy mindez legyen.

Belátom, az állítás történelmietlen, nekem mégis tetszik – egy nép, mely soha nem háborúzott.

Még tiszta fejű, szelíd emberek is ártatlanul teszik fel a kérdést: miért nem élnek, dolgoznak, tanulnak úgy, mint mi? Miért nem olvadnak belénk?

Az egyszerű, romantikus válasz: mert nem akarnak eltűnni. Nem akarják elveszíteni önmagukat. A még egyszerűbb: mert ha akarnak, akkor sem tudnak beolvadni. Mert nem hagyjuk.

Erre még tiszta fejűnek és szelídnek látszó emberek standard válasza is gyakran ez: akkor menjenek haza. Otthon legyenek önmaguk. Ki hívta őket ide?

És ki hívott minket?

Cigány cionizmus?

Az elhagyott (elárvult, elcserélt, elrabolt) fehér gyermeket üldözöttségükben is jó kedélyű vándorcigányok nevelik föl. Ezt untig ismerjük az irodalomból. Ronald Lee önéletrajzi regényében, a *Goddam Gipsy*ben megfordul a klasszikus, romantikus alaphelyzet. Ez esetben a mostoha szülők fehér kanadaiak, fogadott gyermekük cigány. Egyetem, házasság a szép fehér lánnyal, hivatal. A házasság zátonyra fut, a hivatalnak is lóttek, a főhős útnak indul, találkozik népével, a cigányokkal.

Tulajdonképpen itt kezdődik a könyv.

Az *Istenverte cigány* az előítéletek, a kétségbeesés, a nacionalizmus könyve. Kanada az előítéletek, a kétségbeesés földje. A cigány bevándorló számára nincs, vagy csak aljamunka van, az ország nem fogadja be. Nincs egyedül. Illegális bevándorlók, rezervátumból menekült indiánok, csavargók és kurvák, mohamedán feketék, törökök, tahó kelet-európaiak, kedveszegett balkáni görögök és szerbek, kábítószerezések, mélybe süllyedt nyomorultak dantei serege veszi körül. Menekültek. Ki innen, ki onnan, de mind tele fájdalommal, nemzeti göggel és nosztalgiával. Gyűlölik egymást, az otthon maradottakat, a kanadai nyárspolgárokat. Gyűlölnék mindenkit; magukat is.

”

Ronald Lee a cigány államra gondol, mert úgy érzi, kell hogy legyen egy hely a földön, ahol azok a cigányok is otthonra lelhetnek, akik úgy érzik, nincs helyük abban az országban, ahová születtek. Ronald Lee szerint a népnek föld kell, ország, állam, vár és kastély, hadsereg, írott hagyomány, történelem, nemzeti sportuszoda, címer és lobogó, legendás múlt.

Jean-Pierre Liégeois szerint egyetlen olyan állam sincs ma a földön, melynek polgára – ha cigány polgártársaira gondol – ne érezhetne lelkipurdalást. A párizsi Descartes Egyetem Roma Kutatási Központjának vezetője, aki még egyetemi hallgatóként került szoros kapcsolatba a

Granada

Forrás: Gajdos Zsuzsa felvétele

cigányokkal (hosszabb ideig élt Spanyolországban, az andalúziai Granadában egy cigány családnál), azt mondja, hogy csak rossz, rosszabb és legrosszabb létezik. Itt-ott – keveseknek – talán tűrhető. Példaértékű nincs. Vannak államok, ahol érdekes próbálkozások folynak, léteznek remek cigány óvodák és iskolák, megint mássutt a cigányok egy része kimondottan jólétben él. De nem megkülönböztetés nélkül. A föld egyetlen országa sem dicsekedhet azzal, hogy területén általában minden rendben van cigányügyekben. A többségi iskolákból való kizárás, a kisegítő osztályokba történő irányítás, a kirekesztés, a gettósodás és a szegénység további növekedése jellemző Európa-szerte is. Kevés helyen valamelyes javulás, számtalan helyen még kilátástalanabb szegénység: ez a jelen.

Cigányország kéne, sóhajt fel sok cigány nacionalista, amitől a többségi nemzetek nacionalistáiban meghűl a vér. Indiában – hördülnek fel –, Dahomeyben, Grönlandon!

Pedig a cigányok (többségük bizonyosan) nem szeretnék „hazamenni” Indiába. „*Tekintélyes részük* – írja Tímár György – *ugyanis ma már, hátrányos helyzete ellenére, szoros kötődést mutat az iránt az ország iránt, amelyben él.*” És ugyanezt állítja azoknak a ciganológus szakembereknek a többsége is, akik igazán közel állnak hozzájuk, ismerik őket.

Az egyik roma weboldalon bukkantam a titokzatos Ariel Eliyahura, az állítólag Ukrajnából menekült, Jeruzsálemben élő félig zsidó, félig cigány angol-orosz tolmácsra, aki így beszél erről: „*Ismerem a cionizmust. Félig zsidó vagyok, gyerekkoromban olvastam minden erről szóló könyvet, és magam is részese vagyok, hiszen idejöttem, izraeli állampolgár vagyok. De magam ellen kell hogy beszéljek. Mert bárhová*

utazom az arab országokban, egy árnyék állandóan mellettem van. A palesztin menekült alakja. Mindenhol mellettem van, és csak vele együtt látnak engem is. A hat-hét millió palesztin menekült ott van árnyékként minden izraeli életében. És ez egy rettenetes érzés. És én ezt nem kívánám a mi népünknek, a romáknak, ha egyszer megjelenne Pandzsábban Romanesztán. Hiszen nekünk az az őshazánk. Nem szeretném, ha elmennének az őseink földjére, és úgy alapítanánk országot, hogy erőszakkal, fegyverekkel kidobjuk onnan azokat, akik már réges-régen ott élnek, azután meg, ha külföldre megyünk, mindenhol követ bennünket a pandzsábi vagy a radzszesztáni menekült árnyéka. Legkevésbé se szeretném, hogy ez legyen a cigány cionizmus eredménye.”

Ariel Eliyahu zsidóknak és cigányoknak is egy kicsit „csodabogár” lehet, de ezért el tudom képzelni, hogy nyilatkozatát hallva a zsidó nacionalisták hördüljenek fel, hogy az egészen más. Az Ígéret Földje, Izrael és Júda nem hasonlítható össze Indiával: a történelmi helyzet nem ugyanaz.

Roma nacionalizmus

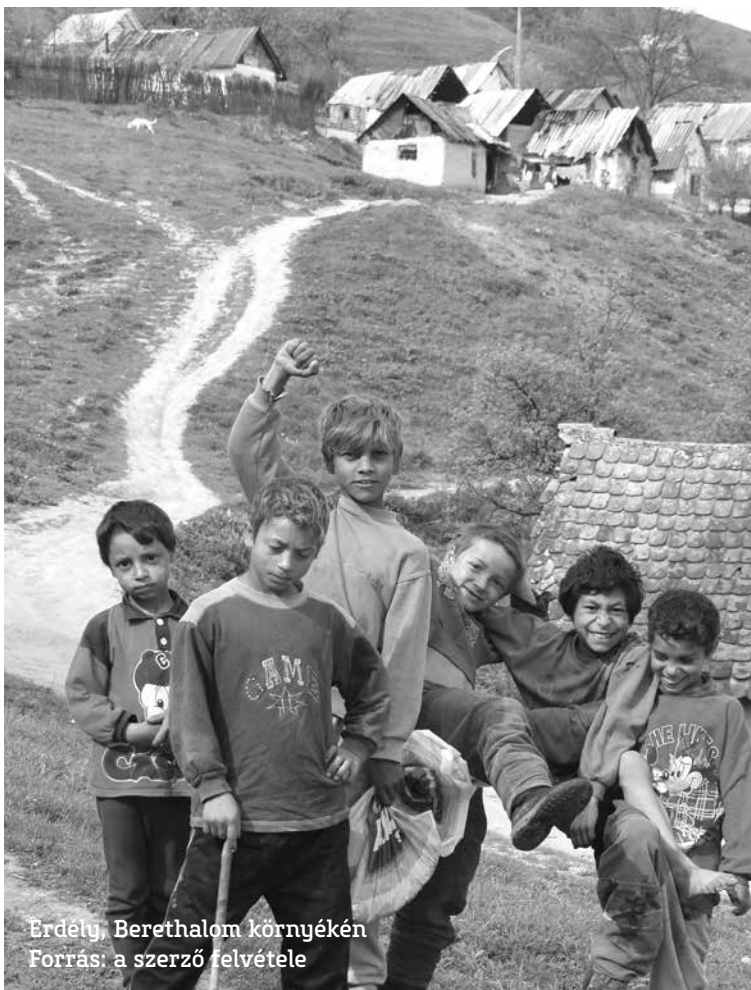
Nem új keletű téma: a hatvanas évek végétől Magyarországon is cikkek sorát írták, melyekben különböző társadalomtudósok arra hívták fel a figyelmet, hogy a cigányság a végén még nem-

zetté lehet, holott nem az. Voltak, akik attól tartottak, hogy éppen az engedmények, a türelem teszi majd őket azzá. Mások szerint a beolvasztási szándék kovácsolja őket egygé. Megint mások attól óvtak, hogy komoly tudósok foglalkozzanak a nyelvükkel (nyelveikkel), néprajzukkal (néprajzaikkal): „ez támasztja majd fel a szunnyadó öntudatot”, mondták. „Magyarországon például milyen cigány szokásokat, hagyományokat kelljen felkarolnunk? – kérdezi egy cikkíró az 1970-es évek derekán. – Milyen cigány hagyományörző klubokat kelljen támogatnia az államnak? A hatalmas többségét, akik nem is tudnak cigányul, csakis magyarul, s akiknek minden hagyománya egykori magyar népi hagyomány? Vagy inkább az eredetileg szerb, esetleg román hagyományt? Amit átvettek, felszedtek, magukkal hordoznak, míg le nem kopik, s új nem jön a helyébe? Mit kell ápolni azon, ami nincs?”

Mi a cigányság? Fogalmi, terminológiai zavarodottság volt észlelhető. Kik ezek a magyar honfitársak? Nép? Népcsoport? Nemzetiség? Etnikum? Történelmi etnikum? Néprajzi etnikum? Egyáltalán – egyetlen közösségnek mondható a cigányság? Ha annak akarjuk tartani, milyen alapon tartjuk annak? Mi a közös minden cigányban? Van valami, ami a spanyolországi, amerikai vagy magyar cigányban, az oláh-cigányban és a szintóban, a palesztinaiban és az írországiiban, a chilei „pingvin”-ben, a buenos aires-i „orosz”-ban vagy a tűzföldi „koreai”-ban is feltétlenül azonos? Ha igen, akkor mi az? Valaha sokat példálóztak azzal, hogy a Szovjetunió körülbelül százötvenezer lelket számláló cigánysága nemzetiségi státust és azzal járó kulturális önállóságot kapott, így Moszkvában például cigány színház működött. Csakhogy ez így nem volt igaz. A cigányság sosem volt a szovjet birodalom társult népeinek egyike, hanem csak etnikai csoport. A mintegy félmillió cserkesz, a kétszáz ezres burját közösség mint önálló nép (народ), saját autonóm területen élt. Még az alig húsz ezer lelket számláló csukcs vagy a még kisebb vogul nép is autonóm körzetben, saját önálló oktatással, irodalommal, művészettel és sajtóval létezhetett. (Hogy mit ért, milyen mértékű volt ez az önállóság, az persze megint más kérdés.) A moszkvai cigány színházban pedig általában orosz nyelven játszottak orosz (vagy külföldi) szerzők által írt, cigány témájú darabokat. (Ki dönti el, hogy egy cigány színház ilyen formán történő működtetése jó-e, vagy inkább rossz?)

A nemzetiségnek saját nyelve, területe, valása, történelmi tudata, identitása, vagyis önzonosság-tudata (kötődése, összetartozás-érzete) és kultúrája van. Mi van meg mindebből a cigányoknál? Szétszórtan élnek nemcsak Magyarországon, de Európában, sőt az egész világon. Közös nyelvük nincs, saját – vagy legalább közös – vallásuk sincs. A vér? Szerintem ebbe ne bonyolódjunk bele! Csak annyit, hogy a fajelmélet „hőskorában” maguk a németek sem nagyon találtak nem kevert, „tisztá árja vérvonalú” cigányokat. (A cigány nép majd minden csoportjának egyede éppúgy kevert, mint bármely magyar, angol vagy japán ember.) Akkor hát mi a közös nevező? Történelmi vagy közösségi tudatuk? Öntudatuk? Írásbeliségük? Saját kultúrájuk... „Áhh! – legyintettek sokan –, miről beszélünk!? Egyetlen állítás helytálló a földkerekség összes cigányára. Soha egyetlen cigány sem végzett és végez termelőmunkát.”

Az utóbbi állítás ugyan nem igaz, mégis elfogadhatnánk kiindulópontnak. Mert ha egyetlen szóval kibővítjük, akkor talán közelebb kerülhetünk az igazsághoz. A cigány ember önszántából nem szívesen végzett és végez termelőmunkát. Persze így azért ez sem igaz, de ez már legalább

Erdély, Berethalom környékén
Forrás: a szerző felvétele

megbeszélhető. A nyugat-európai újabb antropológusgeneráció vizsgálódásai ugyan megerősíteni látszanak, hogy a cigányság általuk vizsgált szeleteiben az emberek általában nem szívesen végeznek termelőmunkát, ám erre egyrészt feltehetjük a kérdést, hogy vajon ki az, aki – ha választhat – inkább szorongatja a csákánynyelet, mint a banánturmixos poharat, másrészt mit kezdünk ennek az általánosításnak a tükrében a magyar építőiparban évtizedeken át dolgozó tízezrekkel, a magyarországi bányákban szigorú siktákban (nyolcórás vagy hosszabb műszakokban) robotolók ezreivel?

Nem folytatom, nincs értelme a jóindulatú kétkedők, az örök rosszmájúak, a hivatásos gánccsokkodók, a nemzetüket féltő naivok és a valódi szakértők vitáit boncolgatni. Fölösleges is, mert az 1970-es évek végén színre lépő új kultúrantropológus gárda és a „résztvevő megfigyelés” más hívei is sorra fogalmazták meg a vélt vagy valós azonosságokat.

Mi az, ami mindenütt igaz?

Sok kutató, így például a magyar Erdős Kamill vagy a hatvanas évek derekán Oxfordban diákoskodó, majd Grattan Puxon karavániskolájában tanító Thomas Acton (aki ma a Greenwich Egyetem szociológia tanszékén a cigánytudomány vezetője) hamar észrevette és meg is fogalmazta, hogy a néprajztudósok sokáig nem tettek egyebet, mint hogy az egzotikumra vadászva ugyanúgy írták le a sátoros cigányokat, ahogy a 19. század romantikus festői örökítették meg őket. Az aranykort idéző pásztoridillek azt a hamis képet erősítették, hogy a cigányok holmi térben és időben is távoli, hagyományosnak mondott, paradicsomi szelídségű, természetközeli társadalomban élnek. Patrick Williams is azt mondja, hogy a kutatónak nem a cigányság különlegességét kell hangsúlyoznia, mert akkor egzotikusnak és archaikusnak tünteti fel őket, azt sugallva, hogy ezek az emberek egy tőlünk távoli, festői világban élnek. Holott a cigányoknak nagyon is a mi világunkban, velünk kell boldogulniuk.

Kíséreljük meg a lehetetlent, próbáljuk meg csokorba fogni, hogy a különböző kontinenseken, különböző országokban, az országokon belül különböző cigány csoportok közt különböző korokban és más-más módszerekkel vizsgálódók milyen azonosságokat véltek és vélnek felfedezni. (Pontatlan ez így, hiszen a lehetetlent nem ezen rövid összefoglaló szerzője, hanem a cigányságot megismerni igyekvő kutatók kísérlik meg.) Lássuk, ha félresöpörjük előítéleteinket és elfeledjük az árkádiai hangulatú képeket is, mi marad, ami valóban azonos a cigányság különböző csoportjaiban?

Sokan megfogalmazzák, hogy nincs egységes cigány kultúra – hiszen annyira különböznek egymástól –, de létezik a sokféleség egysége. A különböző nyelvi és kulturális kölcsönzés cigány ötvözete. Szép hasonlatot használ a cigány kultúra megragadására Vekkerdi József: „*A cigány asszony minden ruhadarabját ugyanazokban a boltokban vásárolja, ahol magyar, francia vagy német asszonytársa, ám a készen kapott elemek összeállítása olyan sajátos módon történik, hogy az tévedhetetlenül a cigány asszony jellegzetes öltözékévé lesz.*”

Jasmine Dellal, az Amerikai cigány („*A stranger in everybody's land*” – Idegen a mindenki földjén) című, 1999-ben forgatott dokumentumfilm rendezője azt írja, hogy minden cigány közösség más. A rendezőnő anyai ági nagyszülei a második világháború idején a zsidó üldözések elől Lengyelországból menekültek Indiába. Jasmine – aki irodalmat, francia és spanyol nyelvet hallgatott Oxfordban – három országot mondhat hazájának: Angliát, Indiát és az Amerikai Egyesült Államokat. A filmjével tucatnyi díjat besöpörő alkotó azt állítja, a nem cigányok, a gádzsók egyik országban sem tudnak semmit a cigányokról. Ha valami mégis él a fejükben, az az előítélet. Pedig nincs két egyforma cigány közösség. Ha újabb és újabb cigányok közé jutsz el, észreveszel azonosságokat is, de mindig – kivétel nélkül mindig – felfigyelsz új dolgokra. Jasmine Dellal szerint éppen ez a cigányság lényege.

Sokak szerint az intenzív jelenlét a jelenben; az is a cigány kultúra egyik leglényegesebb vonása. A magyar cigánykutatás doyenje, Kemény István 1976-ban azt állítja, hogy a cigányság kultúrája a szegénység kultúrája is, hiszen a „*cigányok legtöbb csoportjának életét elsősorban a hiány jellemzi, a megfelelő kereset és jövedelem, a jó lakás, a kielégítő ruházkodás és étkezés, az egészséges ivóvíz, az iskolázottság és a nem cigányokkal való versenyképesség hiánya*”. De hozzáteszi, hogy körükben számos jót is tapasztalunk, olyan többletet, „*amely egész életünkre*

szóló élmény marad: a személyes kapcsolatok melegségét, a személyiség spontaneitását, a pillanatot örömeivel való élni tudást”.

Jean-Pierre Liégeois úgy véli, hogy ha nem is tudnánk megfogalmazni, hogy mi is a cigány identitás, az biztos, hogy az erőszakos letelepítés szétveri azt. A földhöz láncolt cigány legmeghatározóbb vonását veszíti el a kultúrájának. A változás és a változáshoz való állandó alkalmazkodás lehetősége nélkül nem élet a cigány élete.

Michael Sinclair Stewart angol kultúranatólógus a nyolcvanas évek derekán másfél évet élt egy magyarországi település oláh cigány közösségében. Ő azt állítja, hogy a befogadókékv is a cigányság sajátja. Ha valaki velük él, közülük választ párt, beszéli a nyelvüket, megtartja a szokásaikat, az cigány. Akkor is, ha vér szerint nem az. Patrick Williams ugyanezt állapítja meg a kalderásokról, igaz, sietve hozzáteszi, hogy a befogadás szűk körű, csak a befogadó csoportra érvényes. Választani kell. Ha valaki kalderássá lett, az ne haverkodjon a szintókkal vagy a romungrókkal. Nem cigánnyá lettél, hanem kalderássá.

Ebből következően az is minden (írjuk inkább, hogy sok) cigányra érvényes, hogy a cigány csak a gádzsóknak létezik. Tehát az identitásnak mindig (nagyon sok esetben) sajátja a nem cigány világhoz való viszonyulás. Ezzel kapcsolatban fogalmazható meg, hogy a cigány kultúra része (a hagyomány fenntartásának egyik eszköze) az ellenőrzés minden formájának elkerülése. Nem összeütközni a hatalommal. Az éberség, a szüntelen gyanakvás a gádzsó hatalommal és annak intézményeivel szemben, az is a cigány identitás egyik legfontosabb alkotóeleme.

Minden kutató megfogalmazza, hogy az egyik legfontosabb azonosság a hihetetlen alkalmazkodóképesség és rugalmasság. Az „elmerülés” az ellenséges közegben, mely ugyan lehet gyanakvó és maga is elzárkózó, kirekesztő, mégis egyben territórium, a cigányok megélhetésének forrása.

Sheila és Matt Salo szerint is mindenütt része a cigány önazonosságnak az óvatosság, a védekezés, a rugalmas elzárkózás, valamint a független, nagy egyéni szabadsággal járó munkavégzéshez való ragaszkodás.

Sokan a halottaktól és a tisztátalanságtól való rettegést (a *mulót* és a *marimét*) is minden cigányra nézve igaznak tartják. Sir Angus Fraser szerint ez a kettő a cigány kultúra meghatározó eleme. Olyan igazán ősi és saját hiedelem, mely még az európai létezés előtti múltban gyökerezik.

Identitás, történelmi tudat, nyelv

A történészeknek másként jár az agyuk, mint a „résztevőknek”, másfelől közelítenek. Sokan megfogalmazzák, hogy a cigány értelmiség világszerte megkísérel a cigányság számára valamiféle egységes identitást, azon belül egységes történelmi tudatot teremteni, és sokan a cigányság történetét mint szenvedéstörténetet szeretnék felmutatni. Cigány értelmiség és gádzsó történészek (valamint gádzsó történészek és gádzsó történészek) közt arról is vita folyik, hogy beszélhetünk-e egyáltalán a cigányság esetében nemzeti fejlődésről (vagy az utóbbi évtizedek kétségtelenül felmutatható eredményei csalókák, látszateredmények). Abban a legtöbben egyetértenek, hogy a nem „romlott”, vagyis a hagyományaihoz legalább valamelyest hű cigány közösség értékrendjének alapköve nem a magántulajdon, hanem valami más. De mi más? Sokan egyértelműen a családszeretetet, a rokoni összetartást, a közösségvállalást, „a mindenki egyért,

egy mindenkiért” hétköznapi gyakorlatát nevezik meg, mely érvényesül kocsmai verekedésben, bíróságon, munkavégzés vagy szórakozás közben, tulajdonviszonyokban egyaránt. Sokan ezt nem fogadják el általános érvényűnek. A cigányokra vonatkozó, sokunk által alig-alig ismert levéltári forrásanyagot feldolgozó Nagy Pál például azt állítja, ha történeti távlatban vizsgáljuk a kérdést, akkor korántsem biztos, hogy a feltétlen összetartás és egymáshoz ragaszkodás alapelve mindig igaznak bizonyul. A cigány katonaszökevények vallomásaiból azt tudjuk meg, hogy gyakran a saját közösségük taszította el őket, hogy több jusson a többieknek.

Cigány történelem, identitás, öntudat? Cigány nemzeté válás? Cigány patriotizmus? Cigány nacionalizmus vagy cigány cionizmus? Óriási viták folynak erről még a cigányságon belül is. Az 1965-ben Párizsban megalakult Cigányok Nemzetközi Bizottsága, a CIT (Comité International Tsigane) 1971-ben megszervezte az első cigány világkongresszust, melyen tizennégy ország cigány küldöttei cigány nemzeti lobogót és cigány címet választottak és szavaztak meg. 1978-ban a második világkongresszuson már huszonhat ország cigányai képviseltették magukat – India nagyszámú delegáltjával az élen. Küldötteiket beválasztották az ENSZ-be, annak Emberjogi Bizottságába, az UNESCO-ba. Sokak szerint a második világháború nehezen feldolgozható traumája ösztönzően hatott az ötvenes évektől egyre gyorsabban terjedő pünkösdista mozgalomra, mely hamarosan már-már az európai és amerikai cigányok saját anyaszentegyházává lett.

A nemzetnek nyelv is kell, amit mindenki ért és beszél, ami összetart. Sir Angus Fraser azt írja, hogy az egyetlen és mindenki által elfogadható *„nyelvért folytatott küzdelem csupán egyetlen aspektusa annak a néhány cigány vezetőben újabban ébredt szándéknak, hogy hidat építsenek a hosszú története során sokfelé szakadt népük egyes csoportjai közé”*.

Nehéz ügy. Vekerdi József írja egy régi-régi cikkében, hogy természetesen *„senkinek sincs joga cigány anyanyelvű egyéneket az általuk választott nyelv szabad használatában gátolni”*, ám ugyanúgy *„nincs joguk egyes cigány értelmiségieknek vagy nem cigány támogatóiknak a cigány tömegek számára az etnikai elkülönülést követelni, például külön cigány óvodák, külön cigány osztályok, külön cigány lakótelepek létrehozását javasolni, ha ezt nem maguk az érintett cigányok kívánják”*.

Jó messzire szaladtunk a nyelvtől, de nem baj.

A fentebbi gondolatokkal valószínűleg mindenki – cigány és nem cigány, értelmiségi, munkás, teknővájó vagy paraszt is – egyetérthet. Mégis micsoda indulat feszíti a sorokat. Mennyi sértettség és harag halmozódhatott fel a kitűnő orientalista, szanszkritból fordító ciganológus szerzőben – és elsősorban az általa emlegetett *„egyed-egy cigány értelmiségiekben”*. Talán az utóbbiak *„nem cigány támogatóit”* kell a legkevésbé sajnálnunk. A nagy hírű nyelvész azt is írja, hogy bármerre vetődik is az országban, mindenütt olyan cigány emberekkel találkozik, akik ellenállnak *„annak a kívülállók részéről elhangzó szeparatista gondolatnak, hogy a cigányoknak »önmaguk megvalósítása«, »etnikai tudatuk megőrzése« érdekében saját közösségükben kell lakást biztosítani, és külön cigány munkabrigádokat, külön cigányklubokat kell szervezni”*. A cigányok nem igénylik ezt a felülről rájuk erőszakolt „identitást”, írja a nyelvtudós, majd a szélsőséges megnyilvánulások egyik szép példjaként, elrettentésül idéz egy fiatal cigány költőt, aki *„cigányul nem tud”* ugyan, mégis így fújja a harci riadót: *„Nem szabad felszámolni engedni a cigánytelepeket, mert akkor a cigányságunkat veszítjük el. Inkább éljünk nyomorban, de maradjunk meg cigánynak!”* A cigányságot politikai célok elérése érdekében manipuláló „nem cigány körök” leleplezéséül szolgál a cikk utolsó passzusa is: *„A »Cigány Világszövetség« néven ismert szervezkedés nyelvtől és kultúrától függetlenül, faji alapon kívánja egységes nemzeté tenni a világ cigányságát. Különös, de nem véletlen, hogy a »Cigány Világszövetség«-et egy nyugatnémet neofasiszta szervezet, a »Gesellschaft für bedrohte Völker« támogatja. A Cigány Világszövetség végső célkitűzése Cigányország (Romanesztán) létrehozása Európában. Egyelőre nem mondták ki, melyik állam területéből kívánják kiharcolni.”*

Nem néztem utána a veszélyeztetett népek üdvéért küzdő hajdani vagy ma is működő társaságnak. Nem érdekel. Ahogyan az sem, hogy vajon igazuk van-e azoknak a cigány értelmiségieknek, akik ma azt mondják, hogy Vekerdi József a szocialista állam cigányügyi korifeusaként az asszimiláció, a beolvasztás (sőt a fajelmélet) híve volt. A valóság mindig bonyolultabb, összetettebb annál, hogy jó lelkiismerettel igent vagy nemet, feketét vagy fehéret lehessen mondani. És persze végül szinte mindig igent vagy nemet, feketét vagy fehéret kell mondanunk. Abban viszont egészen biztosan mindannyian egyetérthetünk a Bibliát cigány nyelvre átültető, cigány

nyelvjárási szótárak garmadáját készítő, cigány meséket fordító nyelvtudóssal, hogy a cigányság rosszhiszemű politikai manipulálása bűn.

Visszatérve a nyelvre.

A közös cigány nyelv létrejöhet-e valaha? Létrehozható-e vajon?

A válasz sokféle. Még cigány írók, alkotóművészek is kételkednek abban, hogy létrejöhet valaha egy olyan, nyelvek és nyelvjárások fölötti, közös cigány nyelv, melyre a *Kalevala*, a *Háború és béke* vagy az atomfizika tankönyve egyformán lefordítható. Ugyanakkor gádzsó nyelvészek azt mondják, hogy minden elképzelhető, hiszen a nyelv alakítható, változtatható, tervezhető és viszonylag gyorsan fejleszthető.

Cigánia és a „cigányok apostola”

Szuhay Péter írja valahol: „*Arra nem tudok válaszolni, hogy az Európa különböző országaiban, sőt a világ különböző pontjain élő romák megfogalmazzák-e a legnagyobb diaszpóra kulturális azonosságát, létrejön-e az egész földi világon átnyúló roma kultúra vagy legalábbis annak identitása.*”

És hogy létrejön-e valaha Romanesztán, a cigányok hazája?

Ki tudja. Talán jobb, ha nem. Talán mindent az integráció a jövő útja. Mert ha nem lennének cigányaink, és mi nekik, akkor mindketten – pontosabb, ha úgy írom: együtt – veszítenénk valamit. Nem is keveset. (Ezt a sort olvasva bizonyosan sokan felhördülnek, és mondanak is valamit. De a felhördülés, a morgás, a káromkodás senkin sem segít. Ráadásul a mondat nem panel, tartalmatlan, érzélgős fordulat, araszolás a befejezés felé. Nem annak szántam. Gondoljon, ki mire akar. Cigányzenére, varjúpecsenyére, Erdélyre, emberségre, székelyföldi autonómiára, kitelepítésekre, december 4-i népszavazásra, csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményre, falurombolásra, cionizmusra és haláltáborokra, 1990 „fekete márciusán” a marosvásárhelyi üvöltésre: „Ne féljete, magyarok! Megjöttek a cigányok!”.) André Barthelemy így írt valaha Cigányországról: *Vannak, akik egységes „cigány népről, cigány államról álmodnak, amelyet egy önjelölt fővezér Romanesztánnak nevezett el. Ez a vajda, aki midőn cigánnyá változott, rögtön egyhangúlag megválasztotta magát vezetőnek, és területet követelt, akár Szomáliát, akár egy lakatlan szigetet a Csendes óceánon. A cigányok, akik értesültek e szándékokról, megrémültek: most aztán elküldik őket a tengeren túlra, ahogyan nagyszüleiket küldték el annak idején Cayenne-be. Miért nem mindjárt az Antarktiszra? A császárpingvinek között Őfelsége nem lett volna idegen elem.*”

Jó oka lehetett a „cigányok apostolának” a szarkazmusra, de mi maradjunk csak itthon, figyeljünk a magunk ügyére. Mert ha a honi szegények tömegeire, a falu- és városzéli viskókra, a nyomortelepekre, a reménytelenül leszakadókra gondolunk, és arra, hogy valahogyan, valamiért képtelenek vagyunk segíteni, ha beismerjük a közönyünket, a tehetetlenségünket és a tehetségtelenségünket, akkor talán jó lenne, ha mégis lenne Romanesztán.

(Részlet a szerző *Cigányok* című képes esszékönyvéből.)

INTERJÚ

Olyan sosem volt,
hogy ezt megérje
csinálni,
legalábbis nem
abban az értelemben
érte meg...

Néhány évvel ezelőtt Oliver Scott Curry, az Oxfordi Egyetem antropológusa számolt be arról a hatvan népcsoportban végzett kutatásról, amelynek konklúziója, hogy az erkölcsi értékek tekintetében sokkal több a közös bennünk, mint gondolnánk. Élünk bár a távoli Japánban vagy a szomszédos Ausztriában, a világ minden táján egyetértenek abban, hogy a közösség érték. De vajon mitől olyan értékes számunkra a saját közösségünk? A közösség nem más, mint találkozásaink, örömeink színtere, ahol elmesélhetjük történeteinket, ápolhatjuk emlékeinket, megvitathatjuk gondjainkat, közös ügyeinket, ahol mindig akad egy-két segítő kéz a bajba jutottak számára. A Rácz Gyöngyi Közösségi Ház Újpesten, a Tél utcai lakótelepen áll. A házba lépve egy száz négyzetméteres kiállítótérbe érkezünk, ahol százötven év elevenedik meg a szemünk előtt. A falakon képek és képek: muzsikuskok, szegkovácsok, keresztelők, esküvők, békebeli karácsonyok, barázdált arcú öregek, ünneplőbe öltözött komoly tekintetű fiatal fiúk és ragyogó szépségű lányok. A kiállítás 2014-ben jött létre, és az 1840-es évektől egészen 1990-es évekig dokumentálja az újpesti romák életét. A múzeum és a közösségi ház megálmodója és létrehozója Molnár István Gábor, akivel többek között a húsz évig tartó kutatómunkáról, kultúráról, elköteleződésről, családról, fiatalokról, a közösség jelentőségéről beszélgettünk.

– *Kezdjük talán rendhagyó módon, az indulással...*

– Újpest többek között arról nevezetes, hogy itt a legnagyobb az egy főre jutó helytörténések száma, amit Kadlecovits Gézának, az újpesti helytörténeti kutatás meghatározó alakjának köszönhet a város. Az ő nevéhez fűződött többek között a 70-es években az iskolák számára meghirdetett vetélkedősorozat, amivel kíváncsivá tett kicsiket és nagyokat: mindenkit beoltott a múlt, az ősök iránti tisztelettel, többek között engem is. Igaz, velem könnyű dolga volt. Gyerekkoromat régmúlt történetek lengték át, öreg cigányok meséit hallgattam napestig. Volt azok között minden, zsebes iskolák, Rózsa Sándorok, távoli, varázslatos tájak. A 90-es évek második felére Újpesten már majdnem mindent megírtak, felkutattak, feldolgoztak: ipar, kultúra, épített örökség, de a helyi cigányság története még feltárássra várt. Először a vendéglátás múltjával kezdtem el foglalkozni, de ez önmagában nem volt annyira érdekes, nem volt annyira fogyasztható. Arra viszont jó volt, hogy bekerüljek az újpesti értelmiség köreibé. Gézát nagyon érdekelte az elképzelésem, és Dercze Tamás, Újpest akkori polgármestere is biztatott. Belevágtam, és saját jogon folytattam a gyűjtést, mindenféle történeti ismeret nélkül, amit valamennyire kiváltott a naivitásom, a lelkesedésem. Volt néhány mellékvágány, amit meg kellett járjak, de a végül belejöttem, beletanultam a dologba. Hál' Isten, a levéltárak helyett ösztönösen a családokkal kezdtem. Rengeteg történetet hallgattam meg, vettem magnóra. Napestig írtam, rendeztem a dokumentumokat, másoltam a fotókat. Mindezt munka után, hobbiból, szerelemből. A későbbiekben ez nagy okosságának bizonyult. A feltárandó anyag generációról generációra rohamosan vész. Ha most kezdeném a kutatást, az anyag fele, háromnegyede, már nem állna rendelkezésre. Az utolsó előtti pillanatban nyúltunk ebbe bele.

– *Hány ember munkája van a gyűjteményben?*

– Többnyire többesszámban beszéltek, de tulajdonképpen egyedül csináltam végig. Persze mindig voltak, akik osztoztak a lelkesedésemben, Bogdán Béla, Bódi Zsuzsa, Szuhay Péter. Őket rendszeresen felkerestem, munkatársaimmá avanszáltam. Rengeteg jó ötletet, hasznos tanácsot kaptam tőlük.

– *Hogy fogadta az újpesti cigányság a fiatalembert, aki kazettás magnóval a kezében a múltjuk, a történeteik iránt érdeklődik?*

– Újpesten szegkovács- és muzikuscsaládok éltek szépszámban, illetve piaci kereskedők, de ők már jóval kevesebben. Sem egyik, sem másik nem értette mit akarok, miért akarom. A muzikusok nagyon örültek nekem. Elmondták, hogy királyoknak, hercegeknek muzikáltak, hogy ők a legjobbak, esetleg az apjuk jobb volt, meg a gyerek jobb lesz. Majdnem mindegyik ugyanazt mondta, de hát ennél én is többet tudtam! Zenészcsaládban nőtem fel, nagyapám, Rácz István csellós volt Járóka Sándor zenekarában. Elkezdtem hát faggatni őket: Mit csinálsz bátya, amikor fölkelisz? Nem olyan volt, mint amikor egy íróval beszélget az ember, mert emlékszem, amikor Horváth Gyulával készítettem interjút, alig kellett kérdezniem. Úgy elmonda a történetét, szinte rímelt. Sokszor kellett visszamennem, nagyon sokat kellett nyüstölni őket, de végül megnyíltak, fölengedtek.

A szegkovácsok sem értették miért érdekelne bárkit, mikor kovácsoltak, hogyan tartották a kalapácsot. Nem tartották fontosnak, érdekesnek a munkájukat, hiszen már eljárt felette az idő. Ősi mesterségről van szó, ami apáról fiúra szállva hatszáz évig ugyanúgy létezett. Ezért a családtörténet felé indultam, onnan közelítettem meg a szakmát. Egy hetvennyolc éves néni, Patkó Erzsébet – rossz ezt így kimondani, hiszen a barátommá lett, és akkoriban még fiatalasszonynak számított – három-négy éves koráig vissza tudott emlékezni. Röntgenmemóriája volt, élővé tette ezt a letűnt mesterséget. Mai napig előttem van, ahogyan mutogatva mesél: „Úgy kellett a kokszt a kezembe fogni és a kalapáccsal eltalálni, hogy a körmeimet le ne törjem.” Az apró kocszdarabkák ugyanis jobban égtek, ezért a koksztot mindig összetörték.

– *Megvannak még ezek a hanganyagok?*

– Nincsenek meg. Sok hibát elkövettem, ez volt az egyik. Nem lett volna szabad a kazettákat letörölni, de akkor még nem ezt a kort éljük, a szalag pedig nagyon drága volt.

– *Volt a családokban keserűség? Hiszen a világ, amit ismertek, szerettek, belaktak, eltűnt, szinte egyik napról a másikra.*

– Nem. Nem jellemző. Számomra a munka közben derült ki, hogy amit látok és hallok, egy külön kultúra. A beszéd- és a gondolkodásmód, az étkezéstől kezdve az öltözködésig, teljesen más, mint a többségi társadalomé, vagy a földműves cigányoké. A muzikus egy individuális

népcsoport, amit Újpest hatványra emel. Hangulatokon tudnak evezni, úgy, mintha a beszéd csak másodlagos lenne. Tulajdonképpen mutogatnak, grimaszolnak, caccognak, hümmögnek, a szemükkel játszanak. Ha megkérdeztem milyen cimbalmos a Pipi, a Ripó Rezső, akkor így – jól kihúzva magát, hogy öt centivel magasabbnak, és szélesebbnek tűnjön – ült a nyolcvanhat éves manusz, és azt mondja: cohoho uahaha, óóóó, hmmm! Ezzel el is mondta, hogy milyen jó cimbalmos a Pipi. Ezek a zenészek a mulatóval éltek együtt. Voltak közöttük világsztárok is. Nagy nevek, akik Boros Lajos, Járóka Sándor zenekarában állandó tagok voltak. A hangszert lenyelték, megették, mindent megcsináltak vele. Abszolút volt a hallásuk. Óriási a memóriájuk. Azt mondják az a világ teteje, aki a nóták felét kívülről tudja. Ők tudták. Ezzel keltek, ezzel feküdtek. A bandában muzsikálás közben nem tudtak beszélni így állandóan a szemük és arcuk játékaival jeleztek egymásnak, ami aztán a sajátjuk lett, megmaradt. Rendkívül tudtak dicsérni, és úgy beszéltek, mint a vízfolyás. „Mennyit keresel ezzel?” – kérdezték. Valahogy megéreztem, nem szabad bevallani, hogy semmit. Ezért egy jó nagy számot mondtam, négyszeresét az akkori átlagfizetésnek. „Eez iigeen apukám.” „Óóó, de okos vagy.” Különleges íze volt a beszédüknek. Ha valakit vittem magammal és gyorsan beszéltek, nem értette, mit is mondanak. A kárpáti dialektusból való szókinccsel keverték a magyart. „Titi tány vót Erzsike.” Kicsi lány volt Erzsike. Mára ez teljesen eltűnt, kiveszett. A középgenerációból vannak még, akik tudják utánózni, de ez már nem a sajátjuk.

A szegkovácsok világa szintén egy nagyon erős, érdekes világ volt. Bartos Tibor író-műfordító mesélte, hogy az Árpád úton, a fogorvos mellett, a Fejes-házban volt egy nagy barna ajtó, és ő, amíg az apját a fogorvosnál kínozták, benyitott ezen. Olyan volt, mintha Indiába került volna. A szegkovácsok falnak támaszkodva verték a vasat. Szólt a cimbalom, az asszonyok bugyi nélkül, szoknyában replikáztak.

– *Előfordul, hogy az idelátogató vendégek felismerik a nagymamát, nagypapát?*

– Azért csináltam. Vannak fotók, amelyeken a szépapját, űkapját fedezte fel egy-egy leszármaszott. Az irodában található képsorozat például a 2000-es évekből való. A fotókon mosolygó gyerekek már felnőttek, kitanultak egy szakmát. Egyik autószerelő lett, másoknak a gyerekei ide járnak. A szülők nagyszülők közül pedig sokan nincsenek már közöttünk. Ilyen kicsi időintervallumban mekkora változások történtek. „Jaj de kicsi voltam.” „Milyen csúnya voltam” – mondják sokszor a lányok, amikor meglátják magukat a képen. Akkor leszedjem? – kérdezem őket, mire nevetve, hevesen tiltakoznak: „Dehogy!” Ötven, hetven év távlatában még megatöbbek a találkozások. Érkezett egyszer Kanadából egy család, ahol csak a nagyszülő beszélt magyarul, és meglátta magát gyerekként az egyik képen. Ezek a pillanatok megfizethetetlenek. Végül is én ezt elsősorban cigány közösségnek csináltam. Ezért válhatott a ház közösségi térré. Csöröglőtől a virrasztásig majd minden napra jut valami.

– *A csöröglő mit jelent?*

– Keresztelő. A nyolcadikból ballagás például nagyon megy a romáknál. Sok a zenei programunk, mert a zene közösségteremtő erővel bír, könnyen összehozza a gyerekeket, szülőket egyaránt. Rendszeresen tartunk könyvbemutatókat, beszélgetéseket, nagyon népszerűek például a Nőszírom-estjeink. Nemrég Olaszországból keresett meg egy család. Meghaltak a szülők, és a gyerekek keresték a rokonokat. Kérdezték, tudok-e segíteni? Huszonhét élő rokont találtunk.

– *A ház édesanyád nevét kapta...*

– Anyám érdekes ember volt. 1968-ban végzett agrármérnök-közgazdász szakon. Elköteleződését az övéi felé otthonról hozta. Édesapja, a nagyapám családja háromszáz évre visszamenőleg kontrások, csellósok voltak. Mivel anyám nagyon jó képességű gyerek volt, taníttatták. Az egyetemről kikerülve fél évet dolgozott a mezőgazdasági minisztériumban, majd jelentkezett az ELTE tanárszakára. Ifjú kommunistaként a Hazafias Népfront tanácsába is bekerült, ahol Kállai Gyula és maga Kádár János is felfigyelt a tehetségére. Így került édesanyám az Országgyűlésbe. Pályafutása a Tisztelt Házban rövidre sikeredett: mindössze egyszer szólalt felt. Beszédében sérelmezte, hogy a szabolesi cigánygyerekeket ugyanazzal a nyitott teherautóval viszik beiratni az iskolába, amivel a birkákat szállítják. Elmondta továbbá azt is, hogy a gyerekeknek le sem kell szállni az autóról, az iskolaérettséget vizsgáló személy ránézésre megmondja, melyik gyerek menjen kisegítőbe. Aczél György ezután a beszéd után leváltotta anyámat. Azt mondta, amiről beszél, nem elméleti problémák, hanem gyakorlati ügyek. Ezzel édesanyám bekerült a Művelődési Minisztériumba, mint cigánytéma-felelős. Országos hatókört kapott, hogy „tessék

megoldani a problémákat”. 1996-ig ott dolgozott az Országos Pedagógiai Intézet közművelődési osztályán. Rengeteg eredmény fűződik a nevéhez, ami 1990-ben a kritikusai szemében nem tűnt soknak. A világ azóta nagyot fordult. Mára mindenkinek nyilvánvaló lett, hogy akkor azok a mutatók nem voltak olyan rosszak, sőt. Gyerekkoromban, amíg a többiek nyaralni mentek, én anyámat kísértem, mert nem tudott hova tenni. Ezért úgy alakult, hogy tizenkét éves koromra én az ország összes cigánytelepét bejártam.

– *Akkor rólad nem lehet elmondani, hogy nincs közöd a valósághoz.*

– Nem. De ez nem biztos, hogy jó volt, át kellett élnem egy-két traumát. Nem ismertem azt a fajta nyomort, ami vidéken fogadott. Láttam olyan telepet, ami az erdő közepén állt, a lakott településtől tizennégy kilométerre. Víz, villany és minden nélkül éltek ott emberek. Anyám dolga az volt, hogy a cigánygyerekek bekerüljenek az óvodába. Ehhez többfrontos csatát kellett vívnia. Részint a családdal, a tanáccsal, a romákkal és a magyarokkal. Kilencéves lehettem, amikor az egyik tanácselnök az akkori szokás szerint berendezett irodában, a Lenin-kép alatt azt magyarázta anyámnak, hogy „Rác elvtársnő engem a magyarok felakasztanak, ha beengedem a cigányokat”. Anyám rafinált volt, nagy diplomata, kiterjedt kapcsolati hálóval. Ismerte az állami vezetés színe-javát, ezért nem félt, és egy csomó minden ki tudott harcolni. A személyisége mellett ez mind közrejátszott abban, hogy sikerült véghez vinnie a dolgokat, sikerült meggyőznie az embereket. Egyszer az egyik szülő feljelentette a minisztériumban az iskolaigazgatót. Anyám lement hozzá és megfordította a manust. Élete végéig ő lett a helyettese. Vele kapcsolatban nem egy polgárjogi harcost kell elképzelni, ennél sokkal több volt. Nagyon tudott figyelni az emberekre, bánni velük. Akit kellett megdicséret, akit nem, azt leszidta. Mindig tudta, mennyit és mit kell mondania. Azóta sem találkoztam ilyen jellemmel, személyiséggel. Megszállott volt, de meglett az eredménye. A beóvodáztatásoknak óriási eredményei lettek, akárcsak a cigányok iskoláztatásával kapcsolatos kutatásoknak. Hétfőtől vasárnapig járta az országot. Nagy levelező volt és a tanítást élete végéig művelte. Mindig volt egy-két gyerek, akit patronált. Az egyiket például a kukából halászta ki, mert guberálás közben beleesett. Odaadta neki a kabátomat, nekem pedig megígérte, hogy veszünk újat. A telepről is mindig összeszedte a gyerekeket, és nem csak cigányokat. Mindet megtanította írni és olvasni. Nem véletlenül kapta a ház a nevét, mint ahogyan a házba se véletlenül kerültünk. 1929. február 28-án itt született Dilinkó Gábor naiv festőművész, 56-os forradalmár. A házat elbontásra ítélték, mert kilenc évig nem kellett senkinek. Dr. Molnár Szabolcs volt alpolgármester, aki egy igazi polgár volt, nagyon sokat segített: fölkarolta a dolgaimat, a mániáimat. Balog minisztertől szintén sok támogatást, segítséget kaptunk.

– *Akkor ügyek mentén mégis össze tudnak fogni emberek.*

– Ez nem erről szólt. Az a jó cigányügy, amiből van nagypolitika. Mi, a kollégákkal ezt jól el tudtuk kerülni. Ha a történetünkben egy kis fogaskeréknyi hiányzik, akkor kudarcot vallottunk volna. Ha engem az újpesti értelmiség nem vesz a keblére, akkor a politika sem vett volna komolyan. Egyik lépés mindig hozta a másikat. Nem az volt, hogy hopp, itt van egy bödön pénz. Rengeteg a társadalmi munka mind a mai napig. A ház köveit az újpesti cigányok rakták le. A ház falait szintén ők festették le. A külső tatarozást pedig a városnak köszönhetjük.

– *Ritkaságszámba megy, hogy pátosz és elvek puffogatása nélkül beszéljünk efféle dolgokról.*

– Dunát lehetne rekeszteni azzal, amit a közösségépítésről nap mint nap elbeszélnek, én amióta az eszemet tudom, inkább csinálom. Lakatos Menyhért, Péli Tamás, fű, fa, virágtól évtizedeken át azt hallgattam, milyen fontos lenne egy roma könyvtár, ezért amikor ott volt a lehetőség, akkor ezt nem kellett újra kitalálni, csak meg kellett csinálni. Egy csomó mindent kiokoskodtak már a romák, csak nem a megvalósításban erősek. Rossz ez a projektvilág. Mi mindig szerettük, élveztük, amit csináltunk. Mert olyan sosem volt, hogy ezt megérje csinálni, legalábbis nem abban az értelemben érte meg...

Egy időben, amíg nem volt a Szentandrassy Galéria és nem működött a Romano Kher, ideszorult a fővárosi roma közösség, de azt is be kellett vállalni.

A baj az, hogy a cigányság el van szakadva a cigány közélettől. Például ha elmegyek egy könyvbemutatóra, van ott olyan, akit nem ismerek? Az már egy nagy csoda, ha vannak öten-hatan, akiket nem láttam még soha. Ennek nem így kellene működni. Nálunk szerencsére más a helyzet. Mi alulról építkezünk, és itt van egy óriási mag, ami az újpesti cigány közösség, akik valamilyen szinten, de velünk vannak. Felneveljük a gyerekeiket, akik eltűnnek ugyan öt-tíz évre, de aztán visszajönnek. Száz-kétszáz emberrel foglalkozunk aktívan. Igyekszünk megoldani

a szociális problémáikat. Ez itt a cigány önkormányzat is. Leváltani nem lehet, kilencvenhét százalékkal szoktuk megnyerni a választásokat.

– *Február 23-án emlékeztünk meg a romák ellen elkövetett sorozatgyilkosság áldozatairól. Sajnálatos módon a tragédia nem igazán él a köztudatban. Sem a többségi társadalomban, sem a romaságéban.*

– „Mi nem vagyunk azok.” Nincs olyan, hogy ez a mondat ne hangozzék el valahol, valamikor, még a legsötétebb bőrű ember esetében sem. „Milyen szerencse, hogy rajtam nem látszik.” „Én nem vagyok olyan, én dolgozok, én nem csalom meg az uramat.” Nap mint nap hallani ilyeneket és ehhez hasonlókat. A cigányság egy jelző lett, egy minőség: rossz, egy kerülendő valami, a társadalom legalsó osztálya, amihez nem szívesen tartozik az ember, inkább eltolja magától amikor és ahogyan csak tudja. A magyar társadalomnak pedig szüksége van erre a rosszra, hogy elmondhassa, nem ő a legszerencsétlenebb, a legszegényebb: vannak nála lejjebb is. Ennek fenntartásán jobb- és baloldali politika sosem veszett össze.

– *Lehetséges ezen változtatni?*

– Két út van. Egyik: felpörög a gazdaság, és fölszívja az alsó társadalmi csoportokat, és tulajdonképpen a cigányság asszimilálódik, vegyesházasságok útján elkeveredik. Ez a politikai elit vágya. A másik variáció, hogy a cigányság önmagában erősödik meg, és úgy válik részben politikai tényezővé is. Köztes megoldások szerintem nincsenek, de az elsőnek azért adok több esélyt, mert a magyarságnak történelmi okok miatt óriási rutinja van a beolvasztásban.

– *A cigányság a 15. század végén érkezett Magyarországra, és még most sem asszimilálódtak úgy, mint mondjuk a szlávok vagy a németek, még a nyelv is él, sokan beszélnek.*

– A nyelv nem rajtunk múltott, és kár lenne szépíteni, mert nagyon sok már a cigányok között a nyelvet nem beszélők aránya. Újpesten 1945 előtt kilencven százalék beszélte még a nyelvet. A következő generáció már csak értette, az utánuk következő már azt se. A szocializmus időszakába Újpesten megszűnt a kárpáti, nem beszél már senki. Más kérdés, hogy sok szót ismerünk, sok szót akár használunk is, de ez nem beszéd. Van pár oláhcigány család, akik hagyományörzők, de már náluk is van képzavar

– *Az asszimiláció nem jár együtt az identitás elvesztésével?*

– Szerintem csak azzal jár. Ma Budapesten nincsen cimbalomtanuló cigány. Van két klarinéttanuló, de ebből cigánybanda nem lesz. Ha sürgősen nem történik valami, tulajdonképpen kihal a

cigányzene. Visszatanulni pedig százszor, ezerszer drágább lesz és nehezebb. A fiatalokat persze érdekli a kultúra, de nem direkt módom. Az iskolát beletettem egy múzeumba, így a tanodának lett egy múzeuma, a múzeumnak egy tanodája. Nem kezdtem el őket nyüstölni a kultúrával, de mindig látják maguk körül, ezért érdeklődnek. Ha akarják, beszélök róla, ha nem akarják, akkor nem. Néha nagyon nagy ostobaságokat adnak elő. Innen-onnan, otthonról összeszedett sztorikat, amit meghallgatok, aztán megpróbálom őket a helyes irány felé terelgetni. Kétfajta gyerek van a cigányoknál. Vagy nagyon szépek, vagy nagyon csúnyák, vagy nagyon okosak, vagy nagyon buták. Vagy azt mondja, szerencse, hogy rajtam nem látszik, vagy azt mondja, nem szereti a magyarokat. Mind a két véglettel foglalkozni kell: magyar kultúra, roma kultúra egymás mellett van a polcon. Egyik se kisebb, másik se nagyobb. Ezt természetesen nem így mondom el nekik, hanem odafigyelve arra, mi az, amit ők akkor és ott megértenek. Voltam én olyan táborban, ahol a vezető radikális, számon kérő módon azt a kérdést szegezte a gyerekeknek, „mit tettek a cigányságért”? Én már gyerekként tudtam, ilyet nem fogok csinálni. Önérzetesek, törvényként hiszik, amit az apától, anyától hallanak. Ezt tiszteletben kell tartani, nem szabad megsérteni, megsebezni az önérzetüket, ész nélkül lerombolni a dolgokat. Egyszer, egy bulin iszogattunk, és amikor már kezdett mindenkinek megjönni a bátorsága, Csüngő, aki a munkájáról kapta a nevét, mivel a kukásautó oldalán áll, időszerűnek érezte előadni, ő nem hiszi, hogy Indiánól jöttek a cigányok. Tudtam, hogy nekem címezte a mondókáját, de úgy csináltam, mint aki nem hallotta. Még egyszer megismételte, majd hozzátette, hogy a cigányság szerinte a tizenharmadik elveszett zsidó törzs. Egyem meg a vacsorádat, egyem meg a szívedet – mondom neki, vitatkoztam én veled arról valaha, hogy hogyan kell csüngen? Ha felmész a tizedik emeletre félsz a lépcsőn? Miért nem? Mert bízol a mérnökökben, akik a házat megtervezték Ez egy tudomány. A történelem is ilyen tudomány. A következő hónapban persze szintén megtalált, de a többiek közül jó páran biztosan elgondolkodtak a dolgon, mert a romáknál a vezér mindig a legmélyebb hangú, a leghangosabb ember.

– *Sok roma fiatal megy értelmiségi pályára?*

– A sok enyhe túlzás. A magyar átlagot alulról sem karcoljuk, és ezeknek a fiataloknak a nagy része meg is szűnik cigánynak lenni. Mert az esetükben nem arról van szó, hogy ők cigány értelmiségiek lesznek. Természetes módon ők a kis családjuknak akarnak élni. Sokat ér nekünk, hogy segítettük őket a tanulásban, mert annál nagyobb dolog nincs az előítélet lebontására, hogy a körzeti orvos vagy a tanító cigány a faluban. Én nem bántom azokat, akik kimennek. Minek kéne ebbe a közéletnek nevezett pocsolyába belemenni. A roma és a magyar is tele van ripacsokkal, magamutogatással. Olyan posztokat olvasok a Facebookon, amik katasztrófálisak. Tartalom, stílus nulla. Nem csoda, hogy a cigányságtól elvált ez a rész: nincs már közülük egymáshoz.

– *A Roma reprezentáció Magyarország közterein című könyvet is évekig csináltátok, kutatva az ország legeldugottabb településein is, hogy mennyi hely jutott a roma közösség hőseinek, nagyjainak, a közös történelmünk nagy pillanatainak. Kimondhatjuk, hogy megszállott ember vagy?*

– Mindenki olyan, amiben felnő. Vagy az ellentéte. Én olyanok mellett nőttem fel, mint Lakatos Menyhért, Péli Tamás, Szentandrassy István. Nagyon szerettem őket családirag, de nem akartam ezzel foglalkozni, nem akartam cigány lenni. Anyám erre azt mondta: „Akkor ne legyél. Legyél az, aki akarsz.” Két világot láttam. Egyik a mérhetetlen nyomor, a kirekesztés. Másik anyám baráti köre: a legcsinosabb nők a legjobb ruhákban, Choli-versekkel a kezükben, finom parfümillal. A kettőt nem tudtam gyerekfejjel összetenni. A kilencvenes évek elején a romák el kezdtek okoskodni. Botcsinálta politikusok lettek nyolc osztállyal. Úgy kezdtek beszélni, mint egy egyetemi tanár, ahogy a rádióban, tévében hallották. Anyám ekkor is nyugalomra intett: „Fiam, mindenki az, aminek gondolja magát, senkit sem kell bántani.”

Másik nagy leckét Dercze Tamás polgármestertől kaptam, aki kétharmados többséggel húsz éven keresztül irányította Újpestet. Ő arra tanított engem, ha megdobnak kenyérral, ne vegyem észre, „de ha valaki megdob kövel, arra borítsd rá a Gellért-hegyet, döngöld bele a földbe”. Min-dig bevált.

– *A beszélgetés alatt egyszer sem hallottam tőled a szokásos kliséket...*

– Az a jó, amiben érzed a valóságot. Sok mindenben nincs valóság, legtöbb dolgunk olyan, mint a muzsikás. aki harminckét foggal tud mosolyogni, mégis neki jól áll ez a pillanat-nyilván nagyon szeretlek, nekünk azonban sokszor ártott.

HALUSKA IBOLYA

IRODALOM

GALYAS ÉVA

DC

*Hatszáz éve vándorlok
hömpölygő tenger voltam
áradt és lusta*

hatszáz éve

*boros poharak alján ülepedett
vér és szégyen*

hatszáz éve

*a fekete Jézust várom
színes kigombolt ingben vidáman
keresztfáján kivirágzott dagadó mellű asszonyok lépkednek egyenes orral
csecsükön boldog pufók gyermekek*

hatszáz éve

nem találkozom magammal.

Sóhaj

*Hány pokol még az élet
mennyi lépcső,
rohadt fagerenda, deszkarés,
félénken világító ól?
mennyi a számadásunk a holtnak?
hány csók jár az itt ragadt élőnek
és mennyi nekem?
a két világ pallóján lebeg
hol itt hol ott
vacsorázik az Isten.*

Levegőt

*Vannak füstösebb kocsmák
homályos ablakok, amelyek résein szellőzik
egy-egy ember
az úrvacsorán találkoztunk
kezed merev és hideg
ringatót énekelt anyád aznap
árván búcsúzik a teremtő isten
nincs háza se birtoka
letarolta az ember
százhangyányi az élet
elbirt engem tegnap is,
a rét imbolygó és hallgatag
egy nagy kőszobor áll az utcánkba
meztel fiúcska a jelmeze
a kereszten nincsen levegő
néhány tolvajt bír el.*

Transzcendens

*Babona-e hinni a szüntelen jóságban
új erővel bízni a gyöngédség igájában
és ha az Atya, mint végcél felsejlik
a transzcendens látóhatárában
hát mi a fiúság, a mi fiúságunk az úton?
Félelmeink áthúzóznak téren és időn át
egy-egy univerzumban létező fiak
széltől óvott odukban bukdácsoló emberség
és a tudat nem szakadozott szövetében,
erő a szent
Az elnagyolt profán, lustán hömpölygő képe
a XXI. század képernyője
Gondolkodol tehát érzel, s ha mégsem gondolkodó, legalább érzet
a semmi is csak a beceneven szólított nagysága a létnek.*

Kórház

*a cigány lánynak rövid lesz a haja, a teste szép és ijas,
de a szeme tompa és fénytelen, ahogy átnéz a kórházi
szobákat elválasztó üvegen – s egy éjjel, amikor
a szívem összevissza ver majd, a szomszéd kórteremben
kigyulladnak a neonok: nővérek és orvosok sűrűgnek.
kint holdfényben úsznak a házak, a kertek, s vonyítanak
a kutyák, de nem fogom hallani, mert másra figyelek,
mert mindent elnyom a lány üvöltése-torkaszakadása.
dobálja magát az ágyon, ahová lekötözik meztelen
testét, s egy lepedőt borítanak rá, amit folytan lemozog,
és csöpög belé az infúzió, és megtelik a szívem vinnyogó
félelemmel, és hajnalban alszom el, amikor bereked
a vinnyogás. és másnap csak fekszik a cigány lány
mozdulatlan testtel az ágyon, már nem kiabál,
hallgat makacs ajakkal, s a fehér lepedőben olyan lesz,
mint egy tört szemű fekete angyal. és amikor ezt
a verset írom, már nem emlékszem, hány napig
fekszik ott infúzióra kötve, kiüresedett szemmel, csak
hogy egy reggel riadtan bámulom hült helyét, és
találgatom, találgatjuk a szobatársakkal, vajon
átvitték-e másik osztályra, vagy meghalt. tizennégy
éves leszek akkor, két hónapig kórházban élek, és
önszorgalomból naponta sokszor megmértem
a pulzusom. azt mondják, legyek ágynyugalmas.
fel sem kelhetek, csak ha vécére megyek, és majd
vonul a vizitmenet, tanakodnak ágyam végénél
a doktor nénik, s a főorvos bácsi egyszer megkér,
amikor a szomszéd ágyon egy nálam kicsivel fiatalabb
lányt vizsgál (koeducált kórterem), hogy fordítsam el
a fejem, s én elpirulva megteszem, miközben
hangosan veri a szívem: milyen lehet – én istenem –
milyen? egy szélhámos vallomásai, legyen ez a címe
a könyvnek, amit majd akkor olvasok. évtizedek múlva
már nem fogok emlékezni belőle semmire, csak
a címére, s hogy elég vaskos. thomas mann írta,
akitől nem olvasom el a varázshegyet, s ezt később
röstelni fogom. fekszem majd a kórházi ágyon,
kezemben a könyv, s fölöttem bámulom a fiatal éjszakás
nővér lusta mozdulatait, ahogy lázmérővel,
injekciókkal bibelődik. és lelassul az idő, megáll.
újra kéne olvasnom azt a regényt, hátha ismerősen
magába rántana a cselekmény, az örvény – s amikor
fuldokolva felnéznék belőle, látnám, ahogy
a kilencedik emeleti kórházablakon leselkedik be
a sötét, de én inkább a szép éjszakás nővért bámulnám.
és akkor hirtelen megrepedne a csönd, és újra
elindulna az idő, és én mennék vele, és akkor még
azt hinném, lesz bebeszólásom, hogy hova.*

Egy tollpárna emlékei

Történt egyszer, hogy a Síp utcában egy pamlagon heverő kiöregedett tollpárna nem tudott megbirkózni a gondolattal, hogy lejárt az ideje. Február vége volt. Napok óta nosztalgizott a múlt gyönyörű emlékein. Amikor még fiatal és szabad volt. Amikor tollait még nem rejtették egy szögletes vászonba. Még gyermekként került le egy buta libáról valahol az Alföldön. Ahogy a fővárosba ért egy fiatal szabó kezei közé került és csakhamar az éjszakai élet kellős közepén találta magát. Flitterek, lakkok és drágakőutánzatok voltak új barátai a rossz hírű mulatóban. Minden este tömegek bámulták egy díva nyakában a titokzatosfényű bódult lokálban. Próbálta papírra vetni helyzetét családjának de tinta hiányában csak összekaristolta a levélpapírt. Aztán nem is bánta. Tudta, hogy kritikával illették volna jelenlegi életét a szigorú erkölcsű libafarmon. De ő minden pillanatát élvezte. Az állandó sikert a pezsgődugók robaját és a délig szuszógó léha alvást. Aztán egyszer csak elhasználódott, megfakult. Az addigra megöregedett varrő párnabélést készített belőle. Nyugalmas élete lett. Megkönnyebbülést és örömet hozott az megfáradt fejeknek. Nem is panaszkodott. Azt beszéltek, aki rajta alszik el mámorosra álmodik. Aztán egyszer csak új divat jött és új párna. Így unatkozott már néhány esztendeje. De 2019 február 26-án a tavaszi napsugarak biztatására úgy döntött még egyszer utoljára látni akarja a klubbot, a régi arcokat, a sajjó lábú táncosnőt és az ifjú tollakat.

Nagy levegőt vett és kiszökött a tetőablakon.

Történt egyszer

Pszichológusnál

Fél kettőre volt időpontja. Általában későn ebédel, de ma a Kapor vendéglőben féláron menüben volt fácánleves és túrós csuszával borjúpörkölt. Uborkasalátával. Már tizenegyórákor beért a vendéglőbe és bár mesterien volt elkészítve mindkét fogás, mégis legnagyobb élvezetet a hűvös pohár sör adta neki. Jó kezdés egy ilyen naphoz.

Hajnal óta azon rágódott, hogy a mai beszélgetésen fizikai vagy mentális képességei lesznek-e felülvizsgálva. Ez utóbbiban aligha, viszont fizikumában, így a bőséges ebéd után kétségei támadtak.

Dr Ember Ádám. Így állt az ajtón a felirat. Bekopogott kettő perccel az időpont előtt, mert presztizs kérdésnek tartotta hogy mindig kicsit előtte legyen a dolgoknak.

- Jöjjön be! Jónapot, üdvözlöm! Üljön le!
- Jónapot, köszönöm, de nem szeretnék.
- Jobban szeret állni?
- Igen, és el is várják tőlem.
- Nyugodtan leülhet, egymás között vagyunk.
- Kedves, de megszoktam.
- Megszokta vagy elvárják ?
- Nézze, egy olyan tekintélynek, mint én, nem lehetnek ilyesfajta kérdései önmagához. zzel együtt kell élnem.
- Nyomasztja ez önt?
- Néha, de erre a megoldást nekem kell megtalálnom, erre vagyok hivatva.
- Mennyi mindenre hivatott?
- Tulajdonképpen mindenre. Bármilyen kérdés merül fel, tőlem várják a választ, és ez a bizalom egyben teher is számomra, ezt bevallom önnek.
- Mintha kicsit izzadna a homloka.

– Túróscsuszát ebédelttem féláron a Kaporban, zseniálisan főznek, de sajnos enyhén laktózérzékeny vagyok.

Egyre hangosabban morgott a gyomra, mintha valami barlangi tó zajai erősödnének a rendelőben.

– Nézze, az ott a mosdó, nem akarom, hogy kényelmetlenül érezze magát, én is sietek, addig legépelem a diagnózist, és mivel én nem vagyok érzékeny a túróra azután meglátogatnám ezt a vendéglőt.

Dr. Ember Ádám a monitor előtt e sorokkal fejezte be rendelését:

„Megvizsgáltam az esetet és nevezett paciensem: A tudomány jelenlegi állása szerint minden kétséget kizárólag: JELENLEG ÜL.”

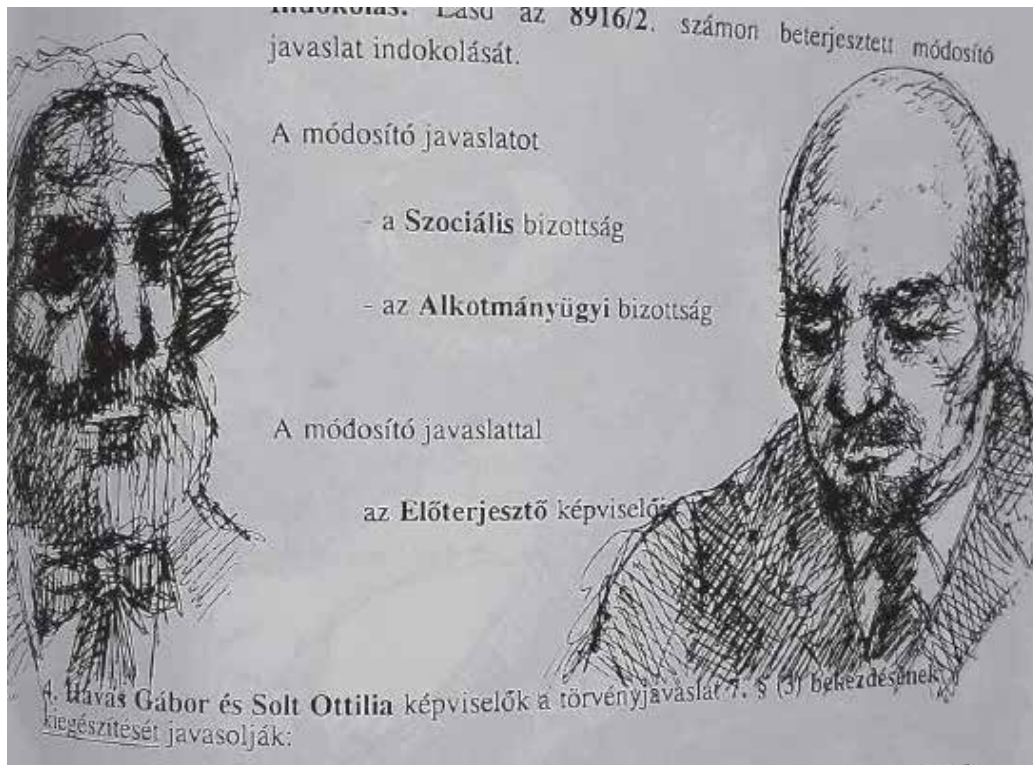
Pengesztrájk

Történt egyszer, hogy a kés, amely épp a kenyeret szelte megállt, meredten nézte a félig levágott karéjt, mert tudta. Érezte, hogy ez most valami változás. De tudta a lány is, aki péntek este az utolsót vette le a kisbolt polcáról, a derékfájós szállító, aki füttyülve rakodta a kocsiról, tudta a pék is, aki epebetegségére sárga mentás cseppeket ivott, tudta a búza is, aki együtt ringott ezer társával a malom melletti földön, ahova mindig sárkányt eregetni jártak a szeplős gyerekek, tudta a föld is, amelyben lilás kukacok nyüzsögtek. Mind tudták valahonnan ezt. De nem szóltak. Míg nem a hétfői ropogós újság hasábjain meg nem jelent: a kenyér megrágtult.

Zavarban volt a kukac, egész családjával értetlenül védekezett, épp úgy, mint a búza vagy a malomkerék „Ártatlanok vagyunk. Talán a pék vagy a szállító tehet róla!” A szállító nem nyilatkozott, sem a kasszás néni, aki új vizérkrémet kapott múlt csütörtök reggel.

A kés tudta, hogy ezt az ügyet nem lehet már felgöngyöltíteni és hogy ellenállását kifejezze eme rejtett és érthetetlen ügy miatt, amelyben senki nem vállalja a felelősséget, tüntetőleg úgy döntött kicsorbul.

Senki mást nem büntetett ezzel meg, csak a tulajdonosát, aki kénytelen volt egy új kést venni ilyen nehéz időben, amikor se szó, se beszéd, így felment az ára a kenyérnek.

Ha volt verseny

Sosem versenyeztem én
 a szél
 az én lépéseimhez mérten sebesebb
 utol hogy is érhetném
 és nem mintha nem volna véleményem
 ám inkább véka alá rejtem
 bár ha Bukowsky-t
 olvasom
 ő szókimondó volt nagyon
 sőt
 a kurva szót is bátran használta
 na és a macskája
 külön személyiség
 pedig az utcán szedte össze
 vagy fogadta örökbe
 szóval
 elfogadták egymást
 vagy befogadták
 ám ő úgy adja ezt is elő
 hogy mindenki gondoljon mást
 hát én is másként gondolom
 bár az író bántani nem szándékom
 nagyon kedvelem
 a stílusát
 még szerencse hogy gyakran hozzák
 divat lett mostanában
 ám nem is ő készítetett
 írásra
 csak kitértem kicsit reája
 mert vannak itt nála is különbek
 egymásnak adják a kilincset
 és csakis egymásnak
 megfigyelted már te is
 akár légy a lekvárban
 egymást a fényben
 úgy fürdetik
 jó nekik
 szerkesztőik vannak
 saját magazinjaik
 akik hetente hozzák
 fénylő szellemi kincseik
 Bukowsky talán

megírná
 és nyíltan ki is mondaná
 mit gondol erről
 ő lenne a macska
 ezek meg itt
 a tejföl
 bajsza végén fénylene
 ezekből
 egy-egy
 ahogy lenyeli őket
 rózsaszín nyelvvel kanyarint még egyet
 mintha nagy falatok
 csúsznának le
 a torkán
 talán
 még bőfögne is hozzá
 hadd higgyék milyen súlyosak
 bár megülik olykor a gyomromat
 ám nem mint a zsíros falatok
 kacagok mulatok
 mikor hozzák
 a komoly képű nagyot
 én látom a macskát
 ahogyan nyeli a falatot
 kacagok kacagok
 mert a verseny véget ért
 és résztvevője rég
 már
 csupán az a pár személy
 a közönség
 nem tapsol állva
 vivátot is ha kiált még
 néhány eres nyakú
 karrier éhes dáma
 a verseny véget ért
 zsebekbe folyt el
 mint a pénz
 amire vér tapad
 a macska elpusztult rég
 az alom büze
 csavarja még itt
 az orrokat.

Költő vagyok

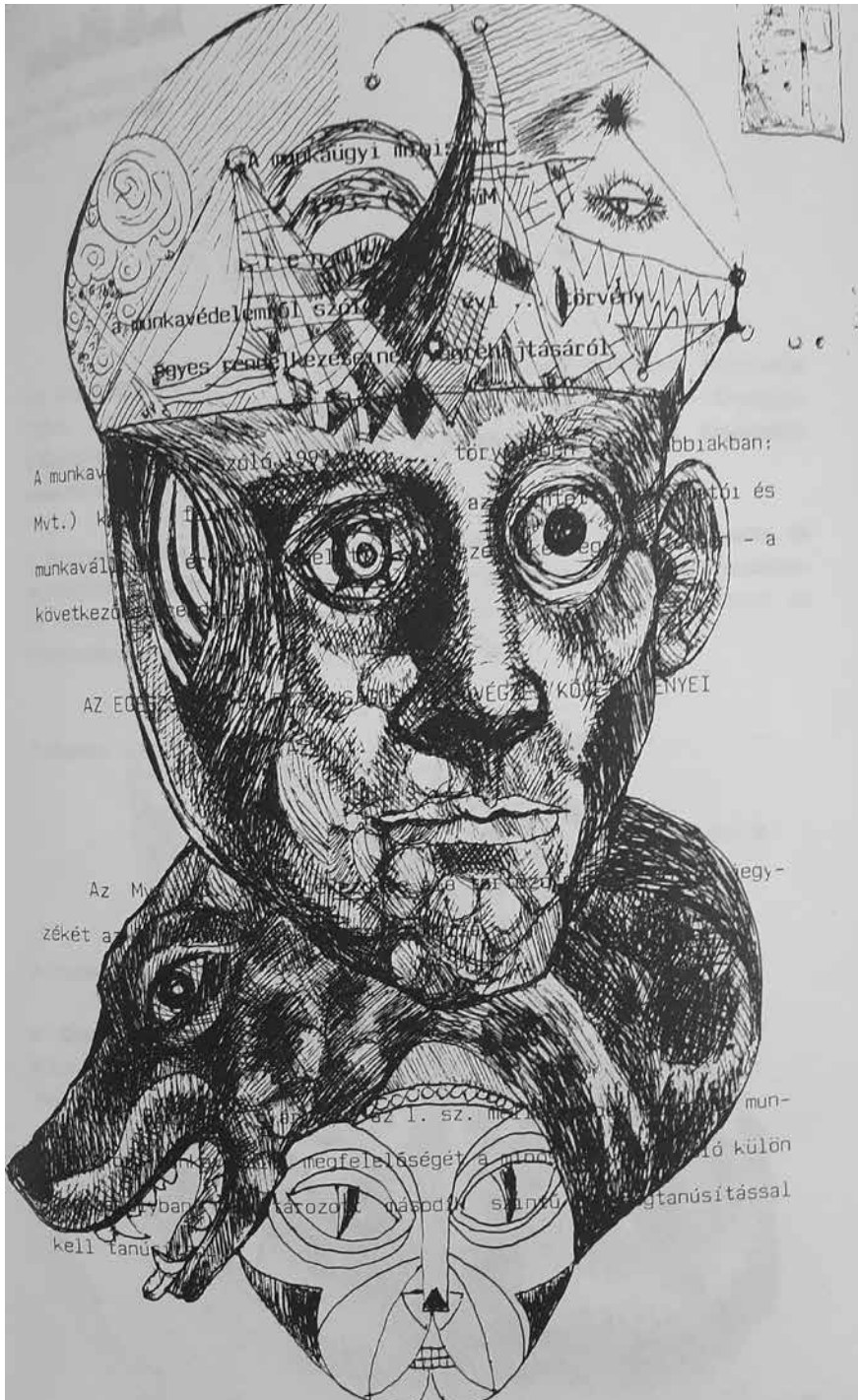
*Költő
vagyok és csak
az a
tíz euró van a zsebemben
amit Márti adott
hogy verset írjak
amivel majd megjövő kedvesét köszöntse
ki tudja hol merre csatangolt
de ez a liba
oda van
a szerelemtől lángol
ám tudom én
hogy gond van a pasival
de megírtam a kért verset és fizetett
a liba
oly szépen kérte
tán közben pityergett
költő vagyok mondom és
több nincs csak az a tizes
de az sem lesz soká
viszket a torkom
akár a Márti
ha a pasijára gondol
eliszom azt a tizest
mert Bukowsky megihletett
tőle olvastam ma
ő mindig a piát magasztalja
meg a macskát
na meg a női combokat
kibeszélt mindent
kivel hogy és mikor*

*nem kímélte a nőt és
nem ismert diszkréciót
szerintem nagy kurvahajcsár volt
örökké boldogtalan
ezért kellett neki
az a sok kaland
nem tudom miért
de mindig olvasom
pedig
minden írása
trágár szavaktól
fuldokol
eliszom hát
el én azt a tizest
na nem kapok érte
sokat
de fogok egy ócskát
aki majd megfizet
és bezárom szobámba
a szomszédék két tetves macskáját
megírom majd holnap
hogy vészeltem át
az éjszakát
elzüllok tudom
mert sok Bukowskyt olvasok
csak hülyébb ne legyek
mert az gáz lenne
azért született meg ma ez a vers
mert megint csak Bukowskyt olvasok.*

Bukowsky

*Olyan kemény volt
mint a benne megkötött szar
magáról Bukowsky így
vall
nem hinném hogy ennyi lett volna ő csupán
mindig volt benne még
némi ráadás
az alkohol a kurvák
ja és a macskák
ezek mind csakis őt
akarták
a fordítóiról annyit írt csupán
híressé tettek tartozom nekik*

talán
a tököm szőre az amit majd reájuk hagyok
na mindig mondtam én
Bukowsky nagy koponya volt
száz éves lenne ma
akár az én apám
hagyjuk a holtakat
pihenni odaát
bűnösök voltak
mára már szentek
amit ránk hagytak
kanalazzuk csendben.

Fakanalas Janás

(részletek)

Janás úgy intézte, hogy előbb Léczfalvy úr kocsisával beszélhessen. Elsősorban arra volt kíváncsi, hogy csakugyan olyan jó ember-e a gazdája, mint amilyennek Gazsi bácsi sejtí. Miska számos szép történetet beszélt el róla, meg a fiáról is, aki bár nagyon kártyás és mulatozó, könnyelmű ember, mégsem tudja elképzelni – mint mondta –, hogy betörne valahová és meggyilkolna bárkit is. Azt meg, hogy gazdája ennyire nem szereti a cigányokat, Miska azzal mentegette, tudja be annak Janás, hogy közléről még egy cigányt sem ismert. Ahonnan ők érkeztek ott mindenki gyűlöli a cigányokat emberemlékezet óta. Ha adtak is rá okot, az csak nagyon régen történhetett, mert a környékükön nem tűrnek meg egyetlen cigányt sem. Aztán töviről hegyire elmesélte, mi történt a fiatalúrral, már ahogyan ő tudta.

Janás csak ezután ült le beszélni az öreg Léczfalvyval, aki nagyon nagy zavarban volt. Lát-szott, hogy kezdetben nem igen tudta, hogyan szóljon, miként viselkedjen ezzel a cigány emberrel. Gazsi bácsi segített neki, amíg magától rá nem csodálkozott: milyen választékosan beszél Janás. Amikor iratokat vett elő, s fel akarta olvasni – akkor lepődött meg másodszer. Janás ugyanis elkérte azokat, mondván, hogyha maga olvassa, gyorsabban megérti.

A rendőrségi, bírósági jegyzőkönyvekből, meg a kocsis és gazdája elbeszéléséből az derült ki, hogy a Léczfalvy-birtok szomszédságában levő kisvárosban egy éjszaka betörték egy gazdag ékszerműves házába. Amikor bizonyára a zajra felébredt a ház ura, a betörő őt és a feleségét is agyonszúrta, majd összeszedte aranyait, gyémántjait és elszelelt velük. Mivel az ablak, amin behatoltak jó magasan volt, a rendőrök egy órán belül előállítottak minden gyanús járókelőt. Egy hórihorgas és egy alacsony növésű férfit, akit korábban sosem láttak arrafelé, de félórával rendőrök érkezése előtt, úgy kezdtek mulatozni a kocsmában, mintha ünnepelnének valamit. Elfogtak egy idősebb parasztot is, aki ásóval mászkált éjnek évadján. Letartóztattak egy szekereset is. Őt a vállára tekert kötél tette gyanússá. Bevittek az őr udvarára egy egész cigánykaravánt is, mely az éj leple alatt akart átkelni az erdőn. Messze voltak ugyan a büntett helyszínétől, csak hát cigányok voltak. Eleve gyanúsak. Minek jártak arra? És hát az ifjabbik Léczfalvyt is bevitték, akit létrával a hóna alatt fogtak el. Ő lett a leggyanúsabb. Egyrészt mert komoly kártyaadósságai voltak, amit addig az apjának sem mert elmondani – így hát kelhetett neki a kincs. Másrészt azt vallotta a létráról, hogy kedvese ablakához igyekezett, hogy szerelmet valljon. Ráadásul neki volt egyedül véres a ruhája, sebes a karja. Nagyon ügyetlen kifogásnak tűnt minden védekezése. Még a kedvesének a nevét sem tudta megmondani. Végül mindenkit elengedtek, csak őt nem. Az apja minden pénze ellenére az ügyvédek semmit sem tehettek, mert még olyan szemtanút is találtak, aki akkor éjjel az ékszerész háza környékén látta a létrájával kószálni. A bíróság meg bűnösnek találta, halálra ítélte. A király elutasította a kegyelmi kérvényét, s négy hét múlva felakasztják.

– Meséket hallottam, s mert el akartam hinni, elhittem, hogy igazak. Fakanalas Janásról szóltak, akiről azt mondták, „olyan okos, mint a Nap”. Eljöttem hát hozzá, hogy tegyen csodát, de csak egy cigányt találtam. Most annak könyörgök, ha Istent ismer, szánjon meg egy kétségbeesett apát, aki egyetlen gyermeke életéért küzd! – esett térdre Janás előtt. Alig bírták talpra állítani.

Miután sikerült valahogy megnyugtatni, Janás volt nagy zavarban. Azt mondta:

– Segítenék, de hogy tudok-e? A peres dolgokhoz én nem nagyon értek, kérdezzük meg előbb azokat, akik tudói az ilyen dolgoknak! Ha nem szégyell egy cigánnyal sétálni, jöjjön velem.

– A püspök úr nem szégyellt! – vetette közbe Gazsi bácsi.

Így aztán Léczfalvy, a kocsisa és Janás hármában indult el a főutca túl végére. Közben is folytatták a beszélgetést. A felvégen igencsak csodálkoztak. Találgatták, ki lehet Janás mellett az a jól öltözött idegen, akire úgy vigyáz az a másik fiatalember. Végül megállapodtak abban, hogy az illető biztos valami miniszter, a társa meg a testőre. Elképedtek, hogy most már a miniszterek is ehhez a beás cigányhoz, az ő Janásukhoz járnak jótanácsért...

Náluk csak a két idegen csodálkozott nagyobbat, hisz egyszer csak a csendőrségnél voltak. Az őr látható tisztelettel nagyot szalutált a cigánynak, s amikor Janás közölte, hogy a parancsnokkal szeretne beszélni, s azonnal beengedte őket. Még várakozniuk se kellett, a parancsnok eléjük jött, s kedélyesen betessékelte őket.

– Gyere Janás, gyere!... Azaz – vette észre a kíséretét – fáradjanak be! Mi járatban?

Janás és az öregúr a parancsnoknak is elbeszélte mindent.

– Minden papír szabályos. Amit leírtak benne az is – állapította meg a parancsnok.

– Csak hát nem biztos, hogy azok a rendőrök is olyan okosan jártak ám el, mint a parancsnok úr szokott – hízelgett Janás. Arra kérem, kérdezzen meg a városi rendőrfőnöktől néhány dolgot. Egymásra állították-e azt a nagyon magas és a kis növésű embert, felérnek-e az ablakig? Megmérték-e a szekeres kötelét, hogy a ház tetejéről leér-e az ablakig, mert felülről is le lehetett esetleg ereszkedni? Megvizsgálták-e, hogy vajon nem találta-e valahol azt az ásót az a parasztember? Biztos-e, hogy a sajátja, még ha azt is állította?

– Mást ne kérdezzek? – mosolygott a parancsnok, aki sorra írta valamennyi kérdést.

– Hát lenne még... Kutattak-e a lány után, akihez állítólag indult ez a legény, vagy nem is törődtek vele, mert egy szavát sem hitték? Más nincs. És ha gyors válasz érkezik, a bajba jutott apja egy nagyobb összeggel támogatná valamelyik csendőrárvát, özvegyet. Ugye? – nézett jelentős tekintettel az apára.

– Hogyne, hogyne! – érkezett az azonnali helyeslés.

– Gazsi bácsinál lakik – közölte még Janás.

– Magam viszem a választ, de beletelik talán két-három hét is – mondta a parancsnok búcsúzóul.

Janás a csendőrparancsnoktól a bíró úr házáig kísérte a kétségbeesett apát, aki nem nagyon értette, hogy előbbre léptek-e az iménti beszélgetéssel. Megtapasztalta azonban, hogy ez a cigány ember mennyire lényegre törően kérdezett, milyen választékosan fogalmazott, és mennyire gyorsan megtalálta az ügy azon pontjait, amelyek kétségeket ébreszthetnek. Figyelte a csendőrfőnököt is, és azt látta, hogy teljesen egyenrangúként beszélt Janással. Sőt amikor a kérdéseit hallotta, még mintha valami tisztelet is kiült volna az arcára. A bíró meg egyenesen magához ölelte Janást, miután kezét fogott vele, s betessékelte az úri szobába. Miskának is alaposan kikerekedtek a szemei a csodálkozástól, kinn akart maradni, de Janás azt mondta, hogy alighanem szükség lehet rá, úgyhogy ő is helyet foglalt. A bíróné valami süteményt hozott be, s látványos kedvességgel foglalkozott cigány vendégével. Valami Malvináról váltottak néhány szót, amiből kiderült, hogy minden rendben van az illető hölgy körül, s ennek mindketten örültek.

– Két apa jött most gondjaival a bíró úrhoz – tért rá Janás jövetelük okára. – Először talán ezeket olvassa el! – adta át az ifjabb Léczfalvy bírósági ítéletét.

A bíró, amikor meglátta, mi az, azonnal visszatolta.

– Bíróként egy másik bíró ítéletéről, egy másik bíróság munkájáról nem mondhatok véleményt. Ne haragudj, Janás, nekem azt nem szabad.

– Megértem – mondta némi szünet után, Janás. – Halálra ítélték a fiút, és néhány hét múlva felkötik, pedig lehet, hogy nem ő a bűnös. Már azt is tudjuk, hogy a király nem ad neki kegyelmet... Azt akarnám megtudni, igaz-e, hogy a halálra ítéltnek mindenképpen teljesíteni kell az utolsó kívánságát? Nekem például az lenne az utolsó, hogy hagyjanak tovább élni még vagy negyven évet. Ezt nyilván nem lehet, de mi a szabály?

– Valóban teljesíteni kell az utolsó kívánságot. Enne, inna valamit az illető, szeretne valakit maga mellett látni, elszívna még egy pipányi dohányt. Ilyesfélét. Olyat, ami az ítélet végrehajtásának elmaradását eredményezné, nem szabad teljesíteni. Arra már volt példa, hogy a kivégzés későbbre tétele volt a kívánság. Az illető meg akarta várni, amíg mindenórás felesége világra hozza gyermekét, hogy láthassa. Egy másik azt kérte, hogy még meglátogathassa kórházban haldokló édesanyját, hogy elbúcsúzhasson tőle. Úgy szól a szabály, hogy olyan ritka esetben, amikor az utolsó kívánság a kivégzés hosszabb idővel későbbre helyezésével teljesíthető csak, azt a kérvényt a királyhoz kell továbbítani, kizárólag ő engedélyezheti vagy utasíthatja el.

– A helyi emberek tehát semmiképp sem?

– Nem, Janás, nem! Arra nincs joguk.

Az öreg Léczfalvy nagyot sóhajtott, Miska meg hatalmas vigyorral csavarintott egyet a bajszán. Mindketten megértették, hogy ez a cigány máris talált valamit, amire a jól fizetett ügyvédek nem gondoltak. Amivel legalább egy kis időt nyerhetnek. Most már mindketten bizalommal tekintettek Janásra. Tényleg okos ember, annyi szent!

Janás és az öregúr ezután elmesélte a bírónak mindazt, amit tudott az ügyről.

– A leginkább ezzel az udvarlással nem tudok mit kezdeni – gondolkodott hangosan Janás.
– Milyen lehet az a szerelem, ahol a szerelmesek közül csak az egyik áll ki a másik védelmében? A lányon gondolkodom, aki nem rohan kimenteni a kedvesét, hogy a fiú hozzá igyekezett, vagy nála járt azon az éjen. Mert, hogy aki létrával megy betörni, annak első dolga a büntett után eldobni a létrát, abban teljesen bizonyos vagyok.

– Csak egyszer tudtam beszélni vele – vágott közbe Léczfalvy. – Rimázkodtam neki, hogy árulja el, ki az a lány, hogy a lelkére beszéljek: jöjjön el, és igazolja azt, amit a fiam vallott. Nem árulta el, csak legyintett. Most már mindegy, mondta.

– Olyan lány lehet, aki szívtelen, vagy olyan, aki nem is értesült a fiatalúr letartóztatásáról. Lehet, hogy időközben elutazott... Így, hogy ezt a „most már mindegyet” is hallottam, azt sejtem, hogy olyasvalaki lehetett, akiben annyira csalódott (talán nemet mondott neki), hogy inkább a halált választja, vagy nem akarja fölöslegesen bajba sodorni. De lehetett olyan nő is, akit azért nem mutatott be addig az apjának, mert tudta, úgyse adná kapcsolatukra az áldását... Aztán itt ez másik furcsaság: a létra. Miért nem az ajtón akart bemenni a házba? Erre csak egy magyarázatom van. A ház lakói előtt is titkolóznia kellett. Ők sem érthettek egyet a lány választásával.

Janás ekkor nagyon furcsán viselkedett. Egy pillanatra elmosolyodott, s a következő mondatait ugyan az erősen gondolkodó apához címezte, közben azonban – előbb szúrós szemmel, később bátorítólag – mindvégig Miska tekintetét figyelte.

– Meg ne sértődjön az úr, de engem ez az egész egy cigány szerelmes szokásra emlékeztet. Amikor a szülők nem adják a lányt, a szerelmese elszökteti hazulról, aztán rövid idő múlva a kárvaltott szülők – mit is tehetnének mást – örömmel kiegyeznek a szöktetővel. Felesége lehet az ellopott menyecske. Olvastam az iratokban, azon az éjen egy cigánykaraván is előállítottak. Sok ezek közül időről időre ugyanazt az utat. Akit egyszer valami miatt ott hagynak valahol, legközelebbi jöttükkor újra magukkal viszik. Ez lehetne magyarázat, hogy miért nem tudott a lány közbelépni. Hallottam – és láttam is néhány jelből – hogy azon a környéken mennyire gyűlölik a cigányokat. Idáig az úr is irtózott a mifajtánktól. Csak most kezd omladozni az a hite, hogy minden cigány buta és gonosztevő. Ha cigány lett volna az a lány, a fiú biztos félt volna elárulni az apjának... A lány férfirokonai nem egy esetben azért hagyják, hogy az illető ellopja a lányt, mert tudják, nem lenne pénze az elvárt esküvőre, hozományra. A szöktetés utáni egyezkedés során azonban le lehet mondani sok mindentről, csak annyit kell költeni, amennyi telik. Akkor azonban, ha nem tetszik egy férjjelölt, erőszakkal is meg kell gátolniuk a szöktetést. Ha egy nem-cigány próbálkozna feleséglopással, szörnyű verekedés is kerekedhet. Persze ez csak egy lehetőség, de magyarázatot adna arra is, hogy mitől volt a fiatalúr véres, összevert... Meg a létrára is. Ha elsőre nem sikerült, megpróbálta volna másodszor is. Másképpen is. Nagyon elszánt lehetett.

Ahogy haladt Janás a beszédben, Miska úgy lett egyre sápadtabb. Még a szemét is lehunyta. Azt hitte, azon keresztül hatolnak a tudatáig.

– Csak egy szép, kedves és nagyon szerelmes lányért tesz ilyet az ember – folytatta Janás.
– Ugye, nagyon szép volt az a cigánylány? – simogatta szemeivel Miskát, amire az némán, de határozottan bólogatni kezdett.

Hazám

Anyám! Fogakkal szapult szép melleden a szám,
 harapástól véres, kutyaszívvel mordultál rám,
 mikor hívhattalak volna, nem tettem úgy,
 amikor te hívtál kacskaringós volt minden út,
 nem tudtam édességedről korlátlan tanyám,
 tejed ízetlen gyermekláncfűnek nedve mám,
 kocsmánép csuklóira mért bilincs minden, ami kör,
 hányatott mocsárba süppedt biciklijük hiánya gyötör;
 nem akar célt érni, vázára ült föld nyög és nem talál utat,
 olajozatlan csapágy görgői közt megszokott lánctudat,
 oly rabságra szántál, váltságul kódorgó testet adtál,
 eszméletem kutat, hüllő nyelvemről üzetlen, gyógyító maradtál,
 jó és rossz időkre tartogatott mérreg, belőled többet kérek,
 szavaidban a barna gyűlött, a feketék, a fehérek is szépek
 kótyagos, földképű esőid várom, rab népedet, felszabadítsanak,
 minden kietlenségben lebegésemben megtartalak magamnak,
 Te hívtál, mikor kacskaringós volt minden út,
 hívhattalak volna nem tettem úgy,
 rám mordultál kutyaszívvel, harapástól véres a szám,
 melleden szép, szapult fogakkal, anyám.

Kórházról

amelyben szomorú és virág

Szomorú kórház üresen kongott, mint cipőtalpra allergiás folyosó. Ez a kórház mindannyiszor tüsszentett, mint cipőtalppal találkozott folyosó, ahányszor kimondta előtte a repedt derekú tabletta, hogy egészség. Ebben a kórházban nővérek és doktorok kártyáztak, mint a sört, itták a szódát, nem volt semmi dolguk, nem volt betegük. Szomorú kórház szégyenkezett, nem szereti őt a beteg. Szomorú kórház szégyenkezett, nem ringathat asztmást, mint újszülöttet.

Karácsony környékén megkérdezték tőle, mit hozzon a Jézuska, és Szomorú kórház azt válaszolta karácsonykor mindig:

– Valami életveszélyeset.

Sajnálkozott a sok nővérke, sajnálkozott a sok doktor Szomorú kórház felett.

Egyszer aztán Szomorú kórház fülébe súgták, kertben sétál Halál. Érdeklődjön, nincs-e nála egy-egy beteg.

– Hogy beteg? Nálam? Nézzük csak! Beteg az nincs nálam, annál több lélek a zsebemben. Érdekel? – kérdezte Szomorú kórháztól Halál.

– Lélek nem feküdhethet belém, nem férne el.

– Nem férne el? – csodálkozott Halál. – Beteg pedig nincs nálam, fájna tőle a hátam.

Megsajnálta őt kertben élő Tiszta szívű virág. Sírt. Arra gondolt, majd ő megbetegszik, arra gondolt, majd ő kórház-felvidámít. Árnyékos délután gyógyszereszagú lépcsőn felkeringett. Lépcsőnként fogyott belőle az egészség, mint remény, lépcsőnként hullott belőle az egészség, mint szírom. Mire az egyik üres kórteremig ért, minden szirma kihullt, minden ereje megfogyatkozott, egyik fonnyadt levelére támaszkodott, el ne essen, el ne ájuljon. Láttál-e Tiszta szívű lépcsőre-hanyatlást, virágajulást, ha láttál, tudhatod, milyen fájdalmas egy látvány. Tiszta szívű virág átlépte a határt, honnét a visszatérés nehéz, mindenestre nem könnyű.

Kertben sétáló Halál fülébe eljutott a hír: Kórház nincs egyedül, eljutott a hír: a szódázó nővérek és doktorok előtt súlyos feladat feszül, mint két magas part közt kifeszített kötél: Gyógyulás merjen menni át rajta. Betegség és Egészség közt nyújtózó kötélen nem ment át Tiszta szívű virág, törékeny, kopasz testét szorongás megtalálta, törékeny, kopasz testén betegség otthonra talált.

Ölbetett kézzel ült a kertben Halál. Hét kórterem megsúgta: Vár.

– Engem vár Halál a kertben? – kérdezte halkán Tiszta szívű virág, és mosolygott.

– Dehogy! – vigasztalta Kórteremajtó.

– Megpihent Halál.

– Megpihent a kertben?

– Megpihent. Ez a Halál kertje, nem?

Megkopott a fény: nővérek szörpillatú lábujján a festék.

– Csokor szírom, neked hoztam – mondta nyárfák barátja, Vödör gyomnövény.

Tiszta szívű virág fején ragyogott a csokor szírom.

Kórház boldog volt: van benne egy szép betegség, és nincs egy betegnél szebb.

– Nézd! – mutogatta, milyen szép és szebb, nézd meg! – mutogatta, amikor meglátta kertben várakozó Halált.

– Szép, nem?

– A szépnél is szebb! – dicsérte Halál. – Mikor vihetem?

– Mikor viheted?

Halálon türelmetlenségig csúszott a napszemüveg.

– Nem azért van itt?

– Hogy elvidd? – rémüldözött Kórház.

Halál nem szólt semmit.

Kórház Tiszta szívű virágra vetett egy pillantást. Megsajnálta. Sírt. Napfényes délután gyógy-

szerszagu lépcsón felkeringett. Betegség és Egészség közt nyújtózó kötélén átsétált Tiszta szívű virág, törekeny, kopasz testét Gyógyulás megtalálta, törekeny, kopasz testén Gyógyulás otthonra talált. Szétszórt szirma összesig megkerült, szétszórt szírom összesig Tiszta szívű virág fején újanőtt.

– Megpihent Halál? – kérdezte Tiszta szívű virág.

– Elment – válaszolta Kórház. – Ez nem a Halál kertje – mondta.

– Nem a Halál kertje? – kérdezte halkán Tiszta szívű virág, és mosolygott.

Ebben a kórházban nővérek, doktorok, Tiszta szívű virág és Kórház kártyázott, mint a sört, itta a szódát, nem volt semmi dolguk, nem volt semmi betegük.

Boldogan éltek, mint Egészség.

Hibajavítás. Előző számunkban véletlenül a szerző neve került Balázs János verse fölé. Elnézést kérünk tőle és az olvasóktól.

Hogyan nem leszel boldog sosem?

Hullámzó érdeklődéssel és vegyes érzésekkel olvastam Babarczy Eszter két részből álló, egy novellaciklust és egy kisregényt tartalmazó könyvét, amit lapszéli jegyzeteim is tanúsítanak. A változás kora című novellasorhoz ilyeneket írtam: „rendkívül fontos női kérdéseket, közösségi tabukat jelenít meg” és „egy középkorú nő unalmas siránkozása a szépség és a fiatalság elmúlása miatt”. A Mi ketten című kisregénynél: „súlyos rendszerproblémákkal szembesít”, illetve „kép-mutató, léletszerűtlen, az elbeszélő nem ismeri közvetlenül a bemutatott élethelyzeteket”.

Véleményem aszerint is módosult, hogy a kritikus vagy az élményközösséget kereső olvasó szempontjai kerültek-e előtérbe a minősítésnél, illetve hogy az adott pillanatban mennyire voltam távol olyan kiegészítő forrásoktól, mint amilyen az íróval készült interjúk. A recepció követése az első típusú befogadó értékítéleteire volt hatással, míg a másodikra az a szocializációs örökség, amit a születésünk és származásunk révén viszünk tovább. Az előbbi inkább a középkorú értelmiségi, az utóbbi az eltrampolisodó munkásnő és az állandó pénzzavarral küszködő cigánylány magatartásával tudott elsősorban azonosulni.

Amíg nem olvastam az író egyetlen nyilatkozatát sem, úgy gondoltam, hogy a novellaciklus és a regény visszasságok tükreként működik, azaz az elbeszélő nemcsak tematizálja a perifériára szorult embercsoportok és közösségek (a szegények, a cigányok, a betegek, az öregek) különböző szintű és jellegű diszkriminációját, hanem ezeknek az embereknek a helyzetébe is képes megértéssel behelyezkedni. Igaz, az ötvenen túli nők közösségi „láthatatlanná válását”, elmagányosodását bemutató első kisregénynél (ami inkább novellasor) – mert az elbeszélő közvetlenül érintett benne – ez valóban így is működik. A vele készült – általam véletlenszerűen kiválasztott – interjúk elolvasása után azonban a könyv második része, a Mi ketten című kisregény első elbeszélői szólama (s vele az írói szándék) teljesen átértékelődött előttem. Most már úgy tartom, Emma, a középkorú értelmiségi nő beszédmódjában és magatartásában nem sok nyoma van az igazi átélésnek és megértésnek. Az derült ki ugyanis az interjúkból, hogy a regényíró – noha bizonyos értelemben együttérez a cigány etnikumhoz tartozó szereplőivel, a regény második szólamát képviselő Dalmával és környezetének tagjaival – mégis inkább az első beszélő attitűdjével azonosul.

Mintha A változás kora életunt, depressziós, az öregedő nők sorsa fölött lamentáló főszereplője kompenzálna itt is, s próbálna meg ismét fontossá válni a közösségben, de mindenekelőtt saját maga előtt. Ezért karol fel egy cigány testvérpárt, majd az idősebb kilépése után Dalmát, a fiatalabb lányt igyekszik anyagi és szellemi támogatással kiemelni a mélyszegénységből. Hogy ez a misszió az első pillanattól kudarcra van ítélve, nemcsak abból következik, amit az elbeszélő állít (és az író is, akinek nyilatkozataiból tudjuk, hogy egy vele megtörtént esetet mesélt el regényében), hogy a támogatását élvező fél képtelen volt megváltozni és felelősséggel viszonyni saját sorsához, hanem elsősorban a feltételek és elvárások álságosságából. Emmának nincs szegénységtapasztalata és meg sem kíséreli egészében átlátni a helyzetet, megérteni a másik fél lelki világát a hozzátartozó szenvedélyekkel és indulatokkal, de a helyzetből következő hátulütőkkel is együtt. Elsősorban idomulást vár el a lánytól polgári (olykor a szó pejoratív értelmében vett kispolgári) mintákhoz, asszimilálódást egy tőle idegen urbánus közegbe, s nem saját, autentikus környezetében elérhető önmegvalósítást. Hogy mennyire működésképtelen és visszás modelltől van szó, jól mutatja Dalma iskoláztatásának, majd munkába állásának kudarca is. Végtelenül leegyszerűsített módszer ugyanis, amit a jól szituált nő próbál érvényesíteni Dalma szellemi pallérozása során: a szó szoros értelmében „belöki” egy jó iskolába, majd elvárja, hogy boldoguljon a számára idegen, egyáltalán nem hozzá igazított rendszerben.

A lány – igaz, nem tudatos felismerések, csak megérzések alapján, de – ki is fejti ezeknek a helyzeteknek a visszasságait, például azt, hogy az iskolában tőlük, cigányoktól egyedül azt várják el, maradjanak csendben, a hátsó sorban, így átbukdácsolhatnak az osztályokon anélkül, hogy bármilyen használható vagy értékes tudásra szert tennének. „Nagyon nehéz az én fejem az iskolához. Megkérdezik, hogy hány x van, és megmondom az x-eket a papíron, de erre kinevetnek, hogy nem ezt kérdezték, hanem hogy hány megoldás, én nem tudom, hol keressem a megoldást, inkább becsukom a füzetet” (140.). Ugyanez az iskola azonban rögvest kilöki magából, ha – akár önhibáján kívül – nem képes valamilyen mintának vagy feltételnek eleget tenni: „Hát az iskolát nem szerettem, nem szerethettem, mert ott mindig csak leszóltak, rám szóltak, hogy csendesebben, vagy leszóltak, hogy nincs cipőm, nincs olyan cipőm, hát honnan is lett volna, nem volt olyan cipőm, és akkor leszóltak. És a barátnőim is mind eljöttek onnan, eljöttek abból az iskolából, nem azért, mert a fodrász szakma nem jó, mert jó szakma az, de ahogy ott tanítottak, azt nem bírtuk...” (147.). Emma akkor is csak a saját mércéi szerint jár el korrekt módon, amikor személyes kapcsolatait felhasználva szerez felszolgálói munkát Dalmának, sőt, ezúttal a munkába állásához szükséges fehér kötetny is megvásárolja neki. Nem vesz ugyanakkor tudomást a lány félelmeiről, a kudarcok és a megaláztatások okozta traumákról, s hogy a munkaadó, illetve a munkatársak mutatta tolerancia elsősorban neki, az ügyben közvetítő fehér értelmiségi nőnek szól, s csak a jelenlétében működik: „Jó az, hogy ott voltál, meg hogy a kötetnyért is együtt mentünk, jó az, hogy velem voltál, de már az étterembe egyedül kellett mennem, és akkor ott félttem, mert nem szépen néztek rám, nem szépen és kész, mit mondjak erről többet, nem szépen, félttem tőlük” (148).

Nem mondhatom, hogy jómagam szakértője volnék a kérdésnek, de – úgy gondolom – az íronál lényegesen több autentikus ismerettel és élménnyel rendelkezem; kisebbségiként egy más kultúrájú és nyelvű többségi társadalomban számos, a regényben megjelenítettekkel identikus vagy nagyban hasonló tapasztalatot szereztem. A mélyszegénységet ugyan nem ismerem belülről, de a múlt század utolsó évtizedében, a miloševići éra idején volt részem nélkülözésben, és tudom, mit jelent az állandó pénztelenség. Első generációs értelmiségiként a polgári hagyományok és minták hiányát is megéltem, illetve a proli identitás mibenlétét (mint amilyen A változás kora exházmesternéjének magatartása) is jobban érthetem az elbeszélőnél. Jelenlegi lakhelyem közelében terül el a térség, azaz Vajdaság legnagyobb cigánytelepe meg néhány kisebb is. Folyamatos jelenlétük környezetünkben, intézményeinkben, a romák szokásainak és kultúrájának elfogadásához is közelebb vitt. Cigánytelepen nagyon kevésszer (egészen pontosan: kétszer) jártam, egyébként újságírói feladatok végzése közben, s azt sem tagadom, hogy (akkor még) fiatal, fehér nőként – bár semmilyen komolyabb atrocitás nem ért – eléggé félttem. Később tudatosan törekedtem arra, hogy ne csak előítéletem, hanem rálátásom is legyen a romák életvitelére.

A leírt tapasztalatok és megértések függvényében elképesztő képmutatásnak tűnik a „jótévő” Emma minden tette és elképzelése. Jógaórára viszi a kislányokat, akiknek mindenre inkább, csak nem spirituális gyakorlatokra van szükségük. Azt sem érzékeli, hogy azok az életvezetési modellek, amelyeket Dalma elé állít, csak az általa ismert polgári-értelmiségi közegben működnek. Állandó elvárása például, hogy a fiatalasszony tegyen félre a „jövedelmé”-ből, miközben nem érti, hogy lehetetlen félretenni abból, ami eleve nem elég. Természetesen meg lehet vonni magunktól a cigarettát, a gyerektől meg a túrórudit, de csak rosszul érzed magad tőle, több pénzed így sem lesz, hisz ezek nélkül sincs elég. A kiadásokról vezetett kimutatásnak is csak egy több keresettel rendelkező, az előrelátáshoz és tervezéshez megfelelő anyagi és szellemi tőkével rendelkező családban van értelme, de semmit sem jelent Dalmáéknál, mert anélkül is tudvalevő, hogy alapvető élelmiszerre és megélhetési költségekre megy el a pénz. Hogy ne „egyik napról a másikra” éljenek, illetve hogy a váratlan kiadásokra is legyenek biztosítékaik, csak olyan családoknak van esélye, ahol már legalább egy nemzedékkel előbb megteremtették ennek feltételeit. Ezek nélkül – még csak szegregált csoportokhoz sem kell tartozni – legfeljebb az elbeszélő által megvetett banki hitelek és folyamatos, rendszerint a szülőktől kapott anyagi támogatások révén tartható fenn bármilyen, a szegénységből és az ezzel járó alávetettségéből kiemelkedő megélhetési színvonal. A regénybeli cigánylány életében azonban mindez nem áll fenn: a teljes kirekesztettségéből épp csak (megfelelő biztosítékok nélkül felvett, később bebukott kölcsönök révén) kikecmergő, működtethető életvezetési mintákkal szintúgy nem rendelkező családja ugyanis nem tud és nem is

akar számára segítséget nyújtani. Ezt a küldetést vállalhatná át tőlük Emma, de amellett, hogy nincsenek meg hozzá a megfelelő empátiás készségei, a fennálló szociális rendszer sem segíti, mi több, akadályozza azt. Épp ezért a regényből hiányoljuk – a „maszatoló” helyetti – erőteljesebb kritikai hangsúlyt.

A *Mi ketten* zárójeles alcíme Rasszista történet – az egyik interjújából tudhatjuk meg azt is, hogy ezzel az író kicsit igyekezett „előre menekülni”, nehogy olyan vádak érijék, mint a Mamikám íróját. Megdöbbenő azonban az, hogy az elbeszélő, aki az író álláspontját képviseli a történetben, mit tart rasszizmusnak. Az interjúkban is megemlíti, hogy meglepetésként érte, milyen nagy szembenállás (amit rasszizmusnak mond) figyelhető meg a különböző roma csoportok, például a magyar és az oláh cigányok között, miközben nem veszi észre, hogy itt elsősorban a „még alávettettebb”, a „még kirekesztettebb” iránti lenézésről, az egyszerű „lefelé rúgás” gesztusáról van szó, ami leginkább ahhoz a szemlélethez áll közel, ami vidéki falusi közösségekben tapasztalható; amikor a „felvégiék” lenézik, sőt, közösségi értelemben kirekesztik azonos nemzetiségű „alvégi” polgártársaikat, mivel a hagyományos elrendezettség szerint faluszélen mindig is az alávettett foglalkozású, szegényebb rétegek tagjai laktak, míg a tekintélyes, tehetős polgárok a település központi részein vehettek maguknak házat. Feltehetően hasonló szociális elrendezettség figyelhető meg a nagyobb városok térképén is, sőt, a fővárosban is (bár erről meg, megfelelő tájékozottság és átlátás hiányában, én nem beszélhetek adekvát módon).

”

*Természetesen helyenként maga Babarczy Eszter is árnyalja a regényben kifejtett álláspontot, igyekszik hangsúlyozni a rendszerproblémákat, s a „fehér megmentő” (legyen szó akár önmagáról, akár regénybeli alteregójáról) ideálképét is képes görbe tükörben láttatni. Mi több, az írói nyilatkozatokat nem ismerő olvasó akár rendszerkritikának is értelmezheti mind *A változás kora* című novellaciklust, mind a *Mi kettent*. Az elmélyült, értelmező olvasó azonban mindenképp kifogásolja, hogy az elbeszélő nem vesz tudomást róla, vagy bagatellizálja a társadalmilag legalizált megkülönböztetést, s támogatottjában az alkalmazkodás és a belenyugvás, nem pedig az ellenállás, a vele való szembeszegülés magatartását erősíti.*

Elfogadja a „rossz cigány” (a telepen élő, szokáskultúrájához és anyanyelvéhez ragaszkodó, alkalmazkodni képtelen) és a „jó cigány” (az alkalmazkodó, asszimiláns) közösségre abszorbeált képletét, a „cigányokkal csak baj van”-féle hétköznapi rasszizmust, s elvárja, hogy Dalma az iskolában, illetve a munkahelyén is fogadja el az ilyen, vagy ehhez hasonló megkülönböztetéseket, vagy például nyugodjanak bele, hogy ebben a társadalomban a törvény és a rendőrség is az államalkotó nemzeti közösség érdekeit szolgálja. A cigány etnikumhoz tartozó nemcsak akkor nem meri ezeknek az intézményeknek a segítségét kérni, ha valóban ő a szabály- vagy törvénysértő, hanem akkor sem, amikor a rovására követtek el jogsértést. A regénybeli Emma viszont erősíti ezeket a frusztrációkat, s nem vállalja fel a nyilvánvaló anyagi kiadást jelentő jobb minta képviselését. Az egyik ilyen helyzet, amikor Dalmát, mert a telepen

elhordták a tűzifájukat, egy alkalommal falopáson érik, és a „megkárosított” gazda rendőrséggel és börtönnel fenyegetődve a kivágott (de végül el nem tulajdonított) fa árának többszörösét követeli tőle. Emma ezt az összeget, s nem az esetleges bírósági perben felmerülő ügyvédi költségeket fizeti ki: közvetve tehát asszisztál a zsaroláshoz, illetve az előítéletek fenntartotta esélyegyenlőtlenséghez és jogtalansághoz.

A két kisregény, amelyek közül a *Mi ketten* a sikerültebb, feltehetően kiadói megfontolások miatt került egy kötetbe. A változás kora önmagában – talán – nem állt volna meg önálló regényként, hisz így is inkább csak egy összefüggő, és helyenként cizellált lamentációként, unalomba forduló novellasorként olvashatjuk. A könyv azonban így testesebbnek és (talán) komplexebbnek hat, de valahogy az első rész keltette elégedetlenségünk a másodikra is rávetül. Pedig sokkal jobb, és főleg érdekesebb történet.

(Harminc évvel ezelőtt, amikor mint újságíró ellátogattam arra a cigánytelepre – egyébként beás cigányok lakják, de akkoriban még nem voltak ilyen ismereteim –, nem egyedül mentem, hanem a szintúgy újságíró férjem és egy másik férfikolléga társaságában. A helyzet akkor durvult el számomra, amikor a kocsmába nem vittek magukkal. Ott maradtam az autóban úgy, hogy pillanatok alatt nagy csoportosulás lett körülöttem, főleg nők és gyerekek vettek körül. Ma már minden bizonynal az érdeklődés és az ismerkedés szándékát látnám magatartásukban, és élnék is az alkalommal, de akkor szorongást keltett bennem a helyzet. Egyik idősebb asszony látta rajtam az ijedelmet és a pártfogásába vett. Ő kalauzolt végig a házsorok között, amelyek inkább putrikként voltak leírhatók, de nem mutattak egységes képet. Szerb nyelven beszéltünk egymással, noha egyikünknek sem volt az anyanyelve, és egyikünk sem beszélte különösebben jól.)

(Babarczy Eszter: néhány szabály a boldogsághoz. Jelenkor, Budapest, 2023)

BENCE ERIKA

ANYANYELV

NAGY GUSZTÁV

O baro zumaipe

Andaj Oroshazako forró nashletar o papo haj e mami. Chi tordyile feri ando Gadoroshi. Kothe, devorta andej kirchima gele andre. Mishto kerde, sar kerde, ke daba ushtyade andre pa kirchimakom vudar, dropp, thaj vi den andre palalende, duj vurdona rom, sa la mamijake nyamura sas.

Andre, andej kirchima pale, mure paposke nyamura sas, penas e lashi prunyengi ratyija, haj gilyabenas, khelnas, ande jekhavreski vojaphirenas. Khelnas thaj gilya-benas. Lengi sas intrego kirchima. Sar te hatyardinesas, ke vareso, kasavo dyes resle, savo, aver soskoj, sar le majbut sityile te aven.

Ande kado vojipejekhvar feri jekh baro glaso cipisardas pej mami.

– Lav tyo trajo, Vorzha! Lav tyo trajo! – La mamijaki dej sas.

Kana kado ashundas e Vorzha, laspe jekh fuga, kusa o papo, thaj pa jekh kaver vudar xukletar, kade, ke chi ahda lengi vurma chi zhangle te ushtyaven.

Pe kadi chingar, opre ushtyilas pa skamin mûre paposko dad o Tari, thaj boldas peski rovlyi duvar, trivar, thaj las te phenel:

– Romale, tordyon, na sidyaren! Palaj dand vi thara aven!

– Chi dastu bora, Tari, shaj phenes so kamesl-phendas mura mamijaki dej.

– Naj kade, sar tu phenes, shej! Kamenpe le terne, nashtig shinasle jekhavrestar!

– Na te shines aba mange kris, chi davtu bora, te desasma jekh vurdon somnakaj, chi atunchi!

– Phendem, so phendem, palaj dand vi thara si, kaj tyo rom!? – cipisardas o Tari.

– Kathe som, more! Tyo shavo xuttyadas amara sha, so cipis!

– De mishtoj, te xuttyadasla, xuttyadasla! Taven baxtale! Te phurarele o Del ke-thane, ande sastyimaste, ande vojate, amenca kethane! Beshen tele shavale! So shaj mangav tumenge?

Piline, xaline, kheldine zhi pej detehara. Detehara angle avile vi le neve amala. Pej Vorzhako shero, luludyaslo phanruno dikhlo ablyolas, pej paposko shero pale shukar zeleno stadyi. Sole duj zhene baxtalenge hatyarnaspe haj izdranas andajekhavreste, kade kamenaspe.

Jekh dyes phenel le Marceske, lesko baro Nano:

– Mo, limaié, gindis, ke e Vorzha kameltu? O Marci, kana ashundas, kadi vorba, lolyilas, sar e phabaj, haj feri dikhelas, dikhelas po phuro rom, sar kana po Del sityile te dikhen le sunci. Chi das дума, sar kon kashukojlo, vi o shero boldas rigate, haj kam rigate vorbil o phuro rom, gindisardas ande pesté. Kodo pale, inke jekhvar pokhnisardas e vorba, sar kon chi lelpe sama:

– Ashundan so phendem, mo ..?

O Marci pe kadi vorba rigate nakhadas o ketrano, haj vi e ratyija, sar nakhadas, kade xassajlas, majso chi tasilas. Daba zhanglas дума te del, kade xojajlas pe pesko nano.

– Sar tena kamelasma, dikhta, kado phuro rom, so vorbis, mato san?

Pej Marceski bax, ke chi ashundas e paluni vorba o phuro.

– Chi pattyas, Marci, chi kameltu!-majdur kecijaspe o phuro.

– Kathar zhanes, ke chi kamelma? Sar shaj phenes mange kasave vorbi, more? – pushlas vazdine vorbasa o Marci.

O phuro sama las, ke po shero maladas o karfm, haj las te kecilpe inke majdur-Sar, sar, kade mishto – dikhel buzhangle dikhipesa o phuro. – Zumavla avri, te san manush!

– So te zumavav, aba zumadom! – shutas e vorba vi o Marci. – Sunto shej sas, trubuj kathar kado majbaro zumajipe?

– Ash mo! Chi pinzhares inke tu le zhuvlyan. Si kasavi, savi anglal chumideltu, palai dindalentu, sar j ekh zhuklyi.

– Na dilyarma more, shejori sas, sar kon adyes arakhadyol, hatyares so phenav, roma bara!

O Marci chi zhanlas so te gindij pa pesko nano, kasave vorbi inke chi ashundas lestar. Zhanlas, ke buzhangloj o phuro rom, dapol kasave vorbi, kecimaske vorbij, cicin e xovlyi ando manush. Dapol nas slobodo te azbal peske nanos chi jekha vorbasa. Anda kadi avri gindisardas kodo, ke sogodi pala leste mukel.

– Ashun so phenav me tuke – las pale o phuro e vorba. – Zhan avri, ke le zhuvlyan avri trubuj te zumaven, kasavij e romani kris. Zhan, haj seron so phenav akanak tuke, tavel ande tyi godyi, vi le grastes avri trubuj te zumaves, cirdel o vurdon, vaj nichu. Pala kodo kinesles, chaches?

– Chaches – vazdas opre o shero o Marci. Ta phen avri atunchi, sar te zumavav avri la Vorzha?

– Phenav, te potyinesa mangejekh buka ratyija.

– Potyina, feri phen! Taj lel o Marci haj anel jekh glazha ratyija peske nanoske haj vi peske. Thaj phenel:

– Bax sastype te del o Del, moreee!

Dikhel o phuro Tari, ke sa xolyi o Marci, haj phenel ande peste – ashta, ke dav me tyo manro adyes, – haj lel te xolyareles inke majfeder.

– Te del o del vi tut! O Marci andajekh orepilas e ratyija. Haj dikhelas po Tari, bare porade jakhenca. Kodo pale pushel lestar:

– Soski sas?

– Dikh kaj phuro rom prassape marel anda mande! So pushes mandar? O Marci gindisardas rigate, shaj pe kodo gindisardas, ke la vorzha pushel lestar.

– E ratyija, dilore.

– Lashi – phenel o Marci, haj baro dyi cirdas.

– Lashi sas, atunchi bax te del o Del! Thaj pale sas te pel o Marci. Akanak soski sas? Dikhel o Marci, thaj pale phenel – lashi sas. – Pale las o phuro te phenel – bax sastype te del o Del. Piline sol duj zhene.

– De akanak soski sas, Marci ?

– Manusheske shinadi!

– Te trajis but thaj mishto! Kadi sas e chachi vorba. O Tari chi das pacha le shaveske, kecilpe ande leste majdur.

– Te dikho mûre jakhenca, ke kameltu e vorzha, me mangav tuke jekh glazha ratyija. Shun kathe, sar trubuj te keres. Adyes te resesa khere, xilyi andre andej kalca, ashundan, haj avri te thovela tyi khulali kalca tyi romnyi, atunchi pattyav, ke ka-meltu.

Kana kadi vorba o Marci ashundas, leske bal, le chereske tordyile, haj kaver vorba chi das avri pa lesko muj, féri kattyi:

– Najma feri jekh kalca!

– Ratyi chi trubuj kalca – phendas o phuro.

O Marci, sar zhalas khere, sa ande leski godyi delas peske nanoski vorba. Inke vi angla peste lazhajlas pes, kana pe kodo gindilyas, ke andre trubuj te xilyel, kaj kodo, te patyan leske phral, hoj kameles e Vorzha.. Dapol, sar pasholas karing pengõ kher, sa maj féder hatyardas la vorbako sumboro.

Jekh cerra vi nasules te pelas leske, jekh hatyardas peske nanosa, haj sar andre das pa vudar, andre xindas andej kalca.

Lazhavo, na lazhavo, e Vorzha bi jekh nasul vorba, avri thodas le Marceski kalca, de na feri atunchi vi majpalal kana oxtovardeshe bershenge sasle. O Tari pale sas te potyinel jekh litero ratyija.

Az ember tragédiája

MÁSODIK SZÍN

(A paradicsomban. Középen a tudás és az örökélet fái. Ádám és Éva jönnek, különféle állatok szelíd bizalommal környezik őket. Az ég nyílt kapuján dics [glória] sugárzik elő, s angyali karok halk harmóniája hallik. Verőfényes nap.)

ÉVA

Ah, élni, élni: melly édes, mi szép!

ÁDÁM

És úrnak lenni mindenek felett.

ÉVA

Érezni, hogy gondoskodnak felőlünk,
És mindezért csupán hálát rebegnünk
Ahhoz, ki nyújtja mind e kéjeket.

ÁDÁM

A függés, látom, életelv neked. –
Szomjúzom, Éva, nézd, mi csábosan
Néz e gyümölcs ránk.

ÉVA

Majd szakítok egyet.

AZ ÚR SZAVA

Megállj, megállj, egész földet neked
Ádám, csak e két fát kerüld, kerüld,
Más szellem óvja csábgyümölcsseit,
S halállal hal meg, aki élvezi. –
Amott piroslik a szőlőgerezd,
Ott enyhe árnyék kínál nyugalommal,
Ragyogó délnek tikkasztó hevében.

ÁDÁM

Csodás parancs, de úgy látszik, komoly.

ÉVA

Mért szebb e két fa, mint más; vagy miért
Épp ez tilalmas?

ÁDÁM

Hát mért kék az ég,
Miért zöld a liget – elég, hogy úgy van. –

Le Manusheski Tragedija

DUJTO RANG

(Ando paradajchi. Mashkaral o zhanipe haj e bimerimaske kasht. O Adam haj e Eva aven, sogodi falo pedura lel len, krujal. Andaj cheresko puterdo vudar glorija razal angle, haj le inzherongo grupo, lokes gilyabel. Abdyol o kham.)

EVA

Ah, o trajo, che shukarij, che gugloj!

ADAM

Haj raj som, opral sogodestar.

EVA

Hatyardyol ke gindinpe pa amende,
Haj anda kado numa blago phenas,
Kodoleske, kon del kado lashipe.

ADAM

Dikhav, kastar inkres, voja del tut.
Trushajvav, Eva, dikh, axtomasa
Dikhel e phabaj.

EVA

Maj shino jekh.

LE DEVLESKI VORBA

Tordyuv, tordyuv, intrego phuv tuke
Dav. Adam, le duj kashta krujin, krujin,
Kaver buzho si ande kadal phabaja,
Merela kodo, kon xal anda lende. –
Kutka lojol sumboro le drakhengo,
Kothe shalin sikadyol hodinasa,
Anda abdyome, mizmereski taty.

ADAM

Axtome vladoj, haj platnikojlo.

EVA

Le duj kasht, maj shukaraj, sar kaver,
Haj nashtig xas?

ADAM

Haj sostar si, vuneto o cheri,
Haj o rito – sostar si zeleno. –

Kövessük a szót, jőj utánam, Éva.
(*Letelepednek egy lugosban.*)

ÉVA
Hajolj keblemre, én meg majd legyezlek.
(*Nagy szélroham, Lucifer a lombok között megjele-
nik.*)

ÁDÁM
Hah, nő! mi ez, nem hallék még hasonlót.
Miként ha ellenséges idegen
Erő tört volna rajtunk.

ÉVA
Reszketek.
Az égi zengzet is elhallgatott.

ÁDÁM
Itt kebleden, úgy tetszik, hallom azt még.

ÉVA
Én meg, ha ott fenn a dics elborul,
Itt lenn találok azt szemedben, Ádám.
Hol is lelhetném másutt kívüled,
Kit létre is csak hő vágyad hozott,
Mint – fényárjában a fejedelmi nap –
A mindenségben árván hogy ne álljon –
A víz színére festi önmagát
S enyelg vele, örül, hogy társa van,
Nagylelkűen felejtven, hogy csupán
Saját tüzének halvány mása az,
Mely véle együtt semmivé borulna.

ÁDÁM
Ne szólj így, Éva, meg ne szégyeníts.
Mi a hang, hogy ha nincs, ki értené?
Mi a sugár, ha szín nem fogja fel?
Mi volnék én, ha mint visszhang- s virágban,
Benned szebb létre nem feselne létem,
Melyben saját magam szerethetem?

LUCIFER
E lány enyelgést mért is hallgatom? –
Elfordulok, másképp oly szégyen ér még,
Hogy a hideg számító értelem
Megírigylendi a gyermekkedélyt.
(*Egy madárka énekelni kezd egy közel ágon.*)

ÉVA
Hallgasd csak, Ádám, óh, mondd, érted-é
E kis bohó szerelmes énekét?

ÁDÁM
Én a patak zugását hallgatám,
És azt találok, szintén így dalolt.

Pattyas e vorba, av palama, Eva.
(*Tele pashjon mashkar le drakha.*)

EVA
Bandyuv pe muro kolyin, tradav le machan.
(*Bari balval phurdel, o Lucifer mashkar le patra res-
las.*)

ADAM
Ahaj zhuvlye! soj kado, chi ashunes.
Sar kana strejno, dushmanengi
Zor, pelosas pe amende.

EVA
Izdrav!
Le chereske gilya mucisajle.

ADAM
Kathe, pe tyo kolyin, ashunav inke.

EVA
Me pale, opral, e lashar tena shuno,
Ande tyire jakha arakhav, Adam.
Shaj avos,. tu tena avesas,
Ke vi pej luma, tu dorosardan man,
Sar abdyome, somnakuno khamoro,
Ande sogodi, geres, te na avel.
Pej pajeski glinda makhel pes
Haj barimojlo, kaj si les amal,
Bare duhosa bistrel, ke numa
Peska jagake cinyi amalij,
Savasa kethane khanchi kerdyolas.

ADAM
Na vorbin kade Eva, na ker lazhav.
Soste si glaso, tena naj kon hatyerel?
Soste si raza, te kolor na astarel opre?
So avos me, sar glaso, Luludyi,
Ande tute te na avlas shuk trajo,
Ande soste me andre shaj kamos?

LUCIFER
Kadi kolyi vorba soste ashunav? –
Boldavma, kam lazhavo reselma,
Ke vi e shudri, godyaver godyi,
Chudilpe, pe shavorengi vojavorba.
(*Jekh chiriklyori gilyabel, pashe, pekh kranzha.*)

EVA
Ashun feri Adam, phenta, hatyares
Kaj cina kamadyaki gilyi?

ADAM
Me e lenoski bash ashunav
Kasave shukares te gilyabel.

ÉVA

Minő csodás összhang ez, kedvesem,
E sokszerű szó és egy értelem. –

LUCIFER

Mit késem ennyit? fel munkára, fel,
Megesküvém vesztőkre, veszniök kell.
S kételkedve állok mégis újra meg,
Nem küzdök-é hiába a tudás,
A nagyravágyás csábos fegyverével
Őellenek, kik közt, mint menhely áll,
Mely lankadástól óvja szívöket,
Emelve a bukót: az érzelem.
De mit töprengek. Az nyer, aki mer.
*(Új szélroham. Lucifer a megrettenő emberpár előtt
megjelenik. A dics elborul. Lucifer kacag.)*
Mit álmélkodtok? – *(Évához, ki futásnak indul.)*
Óh, megállj, kecses hölgy!
Engedd egy percre, hogy csodáljalak.
(Éva megáll s lassanként felbátorodik.)
(félre) E mintakép milljószer újuland meg.
(fent) Ádám, te félsz?

ÁDÁM

Tőled, hitvány alak?

LUCIFER

(félre) Ez is jó ős a büszke férfinemnek.
(fent) Üdvöz légy, szellem-testvér!

ÁDÁM

Mondd, ki vagy?
Alulról jössz-e hozzánk, vagy felülről?

LUCIFER

Amint tetszik, nálunk ez egyre megy.

ÁDÁM

Nem tudtam, hogy van ember még kívülünk.

LUCIFER

Hohó! nagyon sok van még, mit te nem tudsz,
S nem is fogsz tudni. Vagy a jámbor agg
Azért teremtett volna-é porondból,
Hogy a világot ossza meg veled?
Te őt dicséred, ő téged kitart,
Megmondja, végy ebből és félj amattól,
Őv és vezet, mint gyapjas állatot;
Hogy eszmélj, szükséged nem is lehet.

ÁDÁM

Hogy eszméljek? – S nem eszmélnék-e hát:
Nem érzem-é az áldó napsugárt,
A létezésnek édes örömét

EVA

Sosko jek glasoj kado, skumpna,
Ke but vorbij, thaj jek godyaverimoj.

LUCIFER

So ashav katyi? Opre pej butyi,
Colaxarav ke si te xasajven.
Haj inke tordyuvav, ke chi tromav,
Chi marav man iva le zhanimasa,
Le barimaske shavorenca,
Lenca, pasha kasht, sar zido tordyol,
Kon kolyimastar feroj lengo jilo,
Vazdel le xasardes: kado o duhojlo.
So gindojma. Kon tromal, chi xasarel.
*(Bari balval phurdyol. O Lucifer angla daravne duj
manusha zhal. E Glorija tunyardyol. O Lucifer assal.)*
So gindin tume? – *(Karing e Eva nashel.)*
Ahaj, tordyuv shukar zhuvlye!
Mukh, te dikhav tut jek minuto.
(E Eva tordyol haj lokhes opre tromajvel.)
(rigate) Kado mosur butivar nyevardyol.
(opral) Adam tu daras?

ADAM

Tutar, tirharina?

LUCIFER

(rigate) Vi kado lasho dulmutano murshi.
(opral) Najisime av, buzhe phrala!

ADAM

Phen, kon san?
Telal aves amende vaj opral?

LUCIFER

Sar fajtu, amende, pe jek zhal.

ADAM

Chi zhanglem, ke vi kaver manush si.

LUCIFER

Hoho, but si inke so tu chi zhanes,
Haj chi na zhanesa. Vaj o phuro Del
Anda kodo kerdastu po trajo,
Hoj e luma te ulavel tusa?
Tu les lashares, voj tut inkrel,
Phenel, le katkar, haj na le kutkar,
Feriltu haj ingrel tut, sar pedos,
Hoj pe godyi, te des, tena trubuj.

ADAM

Sar te gindijma? – haj chi gindijas:
Tena hatyaros e khameski raza,
E arakhadyipeski, gugli losh,

És Istenemnek végtelen kegyét,
Ki engemet tón e föld istenévé?

LUCIFER

Ezt tartja tán az a kis féreg is,
Mely a gyümölcsöt eszi el előled,
Meg a sas, mely a kis madárra csap.
Avagy mi tesz nemesbbé tégedet?
Egy szikra az, mely bennetek dereng,
Egy végtelen erőnek mozzanása;
S mint a pataknak egyes habjai,
Egy percre felcsillogva visszahullnak
Közös medröknek szürke mélyibe. -
Igen, tán volna egy, a gondolat,
Mely öntudatlan szűdben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önerődre
Bízván, hogy válassz jó és rossz között,
Hogy önmagad intézzed sorsodat,
S a gondviselettől felmentene.
De trágyaféregül tán jobb neked
Tenyészni kis körödnek lágy ölében,
S tudás nélkül elfogyni étleteddel. -
Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben;
Nemes, de terhes, önlábunkon állni. -

ÁDÁM

Nagy dolgokat mondsz, szédülök belé.

ÉVA

Én lelkesülök, szép s új dolgokat mondsz.

LUCIFER

De a tudás nem volna még elég;
Hogy testesüljön nagyszerű művekben,
A halhatatlanság is kellene.
Mit képes tenni az arasznyi lét?
E két fa rejti mind e birtokot,
S ettől tiltott el, aki alkotott.
Tudsz mint az Isten, azt ha élvezed,
Ettől örök ifjú marad kecsed.

ÉVA

Mégis kegyetlen a mi alkotónk!

ÁDÁM

De hátha megcsalsz? (*A dics kissé kitisztul.*)

ÉGI KAR

Jaj neked, világ,
Az ős tagadás kísért.

AZ ÚR SZAVA

Ember, vigyázz!

Haj mure Devleski lashi ashtyin,
Kon man shutas pa kaj phuv Devleske?

LUCIFER

Kado inkrel vi o cino kermo,
Savo e fruta xal anglatute,
Taj e bari chiriklyi, kon pe cini del.
Vaj so shol tut, maj platnikoske?
Jek pikko jag, so ande tume zhuvil,
Jek bi agoreska zorako mishkipe;
Sar e lenoske unyi spumi,
Pek minuto fimlades tele peren
Ande jek milno surro gropate. -
Ova, shajke avlas, jek, o gindo,
Kaj ando bi zhanimo morcolpe,
Kado bareske sholastu pe tyi zor,
Mukles, te alos lasho haj nasul,
Hoj, tu, te gindistu, pa tyo trajo,
Haj pa gindura opre muntujastu.
Gunuj kermeske tuke mishtoj
Te barares ande kovji angalya
Haj bi zhanimo te nachol tyo trajo. -
Bari hodinaj ando pattyajimo,
Pharoy pe tye punre te tordyos. -

ADAM

Bare butya phenes, zalijma lendar.

EVA

Me duhojma, shukar, nyeve butya phenes.

LUCIFER

O zhanipe inke chi avlas dosta;
Hoj te trupujpe, ande bare butya,
Inke trubujas o bi meripe.
So zhanel te kerel jek skurto trajo?
Kadal duj kasht, garaven sogodi,
Thaj lestar feroj tut, kon kerdas tut,
Zhanesa, sar o Del, pa leste te xasa,
Lestar bi agor terno ashosa.

EVA

Inke nasul si kon kerdas amen!

ADAM

Apol te xoxaves amen? (*E luvudy avri uzhol.*)

LE CHERESKO GRUPO

Juj, tuke, luma,
O purano tugudypej tusa.

E RAJESKI VORBA

Manush, sama letu!

ÁDÁM
Mi hang ez ismét?

LUCIFER
A szél gallyakat ráz.
Segítsetek
Ti elemek,
Az embert nektek
Szerezni meg. -
(*Szélroham, a dics elborul.*)
E két fa az enyéim!

ÁDÁM
Ki vagy tehát te?
Hisz olyannak tűnsz fel, mint mi vagyunk.

LUCIFER
Nézd ott a sast, mely felhők közt kovályg,
Nézd e vakondot, földet túrva lenn,
Mindkettőt más-más láthatár övedzi.
A szellemország látköröd-kívül van,
És ember az, mi legmagasb neked.
Az ebnek is eb legfőbb ideálja
S megtisztel, hogyha társaul fogad.
De éppen úgy, miként te őt lenézed,
És állsz felette végzete gyanánt,
Áldást vagy átkot szórva istenül rá,
Épp úgy tekintünk rátok mi alá,
A szellemország büszke részesei.

ÁDÁM
S azoknak volnál hát te egyike?

LUCIFER
Igen, erősek közt a leghatalmasb,
Ki ottan álltam az Úr trónja mellett,
S legszebb dicsédből osztályom kijárt.

ÁDÁM
Mért nem maradtál hát a fényes égben,
E porvilágra mért jövéi közénk?

LUCIFER
Megúntam ott a második helyet,
Az egyhangú, szabályos életet,
Éretlen gyermek-hangu égi kart,
Mely mindég dicsér, rossznak mit se tart.
Küzdést kívánok, diszharmóniát,
Mely új erőt szül, új világot ad,
Hol a lélek magában nagy lehet,
Hová, ki bátor, az velem jöhet.

ÁDÁM
Megmondta Isten, hogy büntetni fog,
Ha más utat választunk, mint kítűzött.

ADAM
Sosko glazoj kado pale?

LUCIFER
E balval le kranzhi kinoj.
Zhutisaren,
Tume pramadya,
E manushes tumenge
Te astaren. -
(*Bari baval, e luvudy tunyardyol.*)
Le duj kasht murej

ADAM
Ta kon san tu?
Ke kasaveske dichos sar ame.

LUCIFER
Dik kutka chiriklya, po ajero,
Dik hilica telaj phuv hunavel,
Sol dujen kaver dikhimo lel krujal.
Ba buzhesko them, avral si pa tyi dikh,
Haj o manush si tuke, o maj ucho.
Zhukleske, zhukel si baro kuchipe,
Haj patyivil, kana amales aloj.
Apol sar tu kana tele dikhes les,
Thaj tordyos pa lesko eleshmento,
Ashtyin vaj armaj shores Devlestar
Vi ame kade dikhas tele tumen,
La godyake themeskirenge.

ADAM
Haj tu mashkar kodal san o jekh?

LUCIFER
Ova, mashkar zurale maj zuralo,
Kon tordyolas pasha Rajesko skamin,
Haj kaske nachilas e luvudyija.

ADAM
Ta sostar, chi ashilan ando cheri,
Pe kadi luma soste avilan?

LUCIFER
Rucisardom kothe o dujto than,
O jek glasope, o vorta trajo,
E shavorikane chereske gilya,
Save sa lasharen, nasul chi phenen.
Zurin doroj, bi vortakope,
Kaj nyevi zor, haj nyevi luma del,
Kaj o dyih, andepest, baro shaj si,
Kaj, kon tromakoj, manca shaj avel.

ADAM
Phendas o Del, ke marla amen
Kana kaver drom alosarasa.

ÉVA

Miért büntetne? – Hisz, ha az utat
Kitűzte, mellyen hogy menjünk, kívánja,
Egyúttal olyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
Vagy mért állított mély örvény fölé,
Szédeltető fejjel, kárhozatra szánva. -
Ha meg a bűn szintén tervében áll,
Mint a vihar verőfényes napok közt,
Ki mondja azt vétkesbnek, mert zajong,
Mint ezt, mivel éltetve melegít?

LUCIFER

Lám, megjelent az első bölcselő!
Nagy sor jövend utánad, szép hugom,
Mely milljó úton ezt vitatja újra;
A tébolydába téved sok közülök,
Sok visszaretten, révbé egy sem ér.
Hát hagyjatok fel az okoskodással,
Minden dolognak oly sok színe van,
Hogy aki mindazt végigéhszeli,
Kevesbet tud, mint első pillanatra,
S határozatra jőni rá nem ér.
A tett halála az okoskodás. –

ÉVA

Én hát szakítok egyet a gyümölcsből.

ÁDÁM

Megátkozá az Úr.
(Lucifer kacag.)
De csak szakíts.
Jöjön reánk, minek ránk jőni kell,
Legyünk tudók, mint Isten.
(A tudás almáját előbb Éva, aztán Ádám megízleli.)

ÉVA

S e felett
Örökké ifjak. –

LUCIFER

Erre, erre csak.
A halhatatlanságnak fája ez.
Siessetek hát!
*(A másik fa felé vonja őket, egy Kerub lángoló kard-
dal útjokat állja.)*

KERUB

Félre, bűnösök.

AZ ÚR SZAVA

Ádám, Ádám! elhagyta engemet,
Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban.

EVA

Sostar marel amen? – Kana o drom
Avri das, sar te zhas, sar te doroj les,
Vi kasaveske kerdas amen,
Hoj dosh, tena, te ingrel amen.
Vaj soste tordyardas amen pe xar,
Zalime sheresa, bezexake. -
Apol e bezex godyate te si,
Sar balval ande axtome dyesa,
Kon phenel ke bidaj kaj chigarel,
Sar kadales, so zhuvindes tatyarel?

LUCIFER

Ake, reslas o angluno platniko! -
But sogodi resesa, muri pheny,
Kaj but mijji drom kado vorbina - - -
Ande dilengo kher pema but zhene,
But darajvel, po agor chi resen.
Ta muken opre e godyaripesa,
Sako butyake but agora si,
Haj kon, sogodij, kodo sama lel,
Maj cerra zhanla, sar kana anglunes,
Haj pe kris opre aba chi avel.
E kerdyimasko merimo, e godyar. –

EVA

Ta me, shinav jek, anda frukto.

ADAM

Armaja das o Raj.
(Lucifer assal.)
Numa shin tele.
Te avel, pe ame, so si te avel,
Avas zhanara, sar o Del.
*(E zhanimaski phabaj majintig e Eva, palakodo o
Adam zumavel.)*

EVA

Palakodo
Sakana terne. –

LUCIFER

Akorde aven.
O bi merimasko kasht kadojlo.
Sidyaren aba!
*(Karing o kaver kasht cirdel len, jek Cherubo jagale
xanresa, lengo drom tordyol.)*

CHERUB

Rigate, bezexale!

E RAJESKI VORBA

Adam, Adam! Muklan man,
Mukav tut, vi me, dikh so mols korkori.

ÉVA
Végünk van.

LUCIFER
Csüggedtek?

ÁDÁM
Korántse hidd.
Csak ébredésem borzongása ez. –
El innen, hölgyem, bárhová – el, el!
Idegen már s kietlen ez a hely.

ÉGI KAR
Ah, sírjátok testvéri könnyeket,
Győz a hazugság – a föld elveszett. –

EVA
Gataj amenge!

LUCIFER
Brigintume?

ADAM
Na pattya.
Numa grozosajlem sar ushtyilom. –
Avastar, phenye, avastar, – av, av!
Strenoj aba, haj shushoj kado than.

CHERESKE GILYI
Ahaj, roven, phralenge asvenca,
Molpe e xoxav – e phuv xasajlas. –

(Nagy Gusztáv fordítása)

(Folytatjuk)

Beware...

*My grandmother whispered to me in a dream....
Beware the white cities...the ones filled with hatred and fear
The ones where the ones who can see are
Imprisoned by the blind....*

*The ones who live from the dead meat of others...
Devouring their eyes that are staring at them*

....
*The ones who have arrived from the putrid underbelly
Of human waste*

....
*Formed from the shit of their ancestral darkness...
Carrying the heads of their dead gods
As tokens of their devotion*

...
*Eating the white plate of their deities
Forced upon her as a child.*

She looked at me whispering

beware....

The white cities.

Ferintu...

*Kado kanardas muri Mami
Ferintu le parnenca pherdo forondar
Kodolendar kas le korre, ande temlica phandade le dikhimaren
Kaske sako doro o skepimoj*

*Dukhado xoxaimoj kirparen le paparugengi phabarde phaka
Amintyintu kodolenca, save averenge masesa trajin*

*Andaj mule manushesko per resle
Opre xan pe lende porrade jakhan*

*Andaj puráno goshnyi kerdyile
Penge mulikane Devles phiraven
penge dinipenge somnosa*

*Anda penge Devlikanenge tejara xan
Shavoren pe kado cicisaren...*

Muri mami pema diklas thaj kado kanardas

Ferintu

kathar le parnendar pherdo forrondar

(Nagy Gusztáv fordítása)

Légy óvatos...

Ezt súgta nekem a nagyanyám
Légy óvatos a fehérek félelemmel telített városaival
Azokkal, ahol a vakok börtönbe zárták a látókat
Ahol minden vágyuk a szabadulás

Fájó hazugságok rongyolódnak a molylepkék égő szárnyai között
Légy óvatos azokkal, akik más húsából élnek

Az emberi hulladék hasüregéből érkezők
Felfalják a rájuk meredő szemeket

Az ősi sötétség ürülékéből keletkezettek
Halott isteneik fejét hordozzák
Odaadásuk jeleként

Isteneik rothadt tányérából esznek
Gyermekként erre kényszerítve...

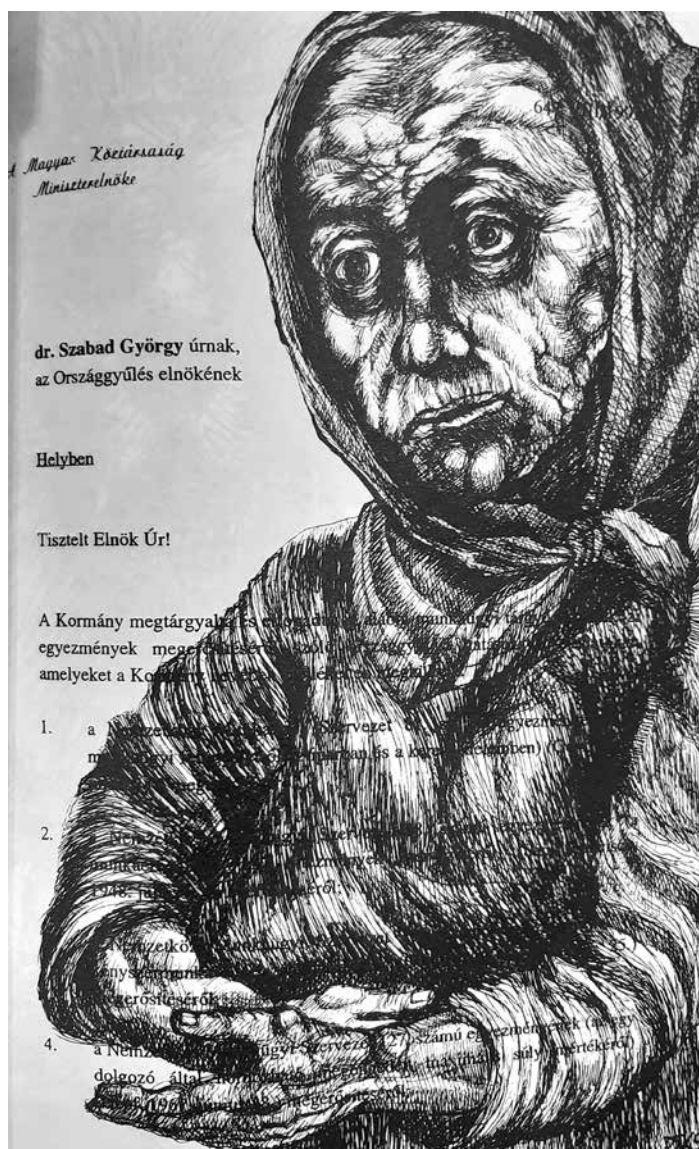
Nagyanyám rámnézett és ezt súgta

Légy óvatos

A fehérek városaival

(Gyukics Gábor fordítása)

Lance Henson (1944) Cheyenne, Oglala Sioux csejenn (vagy sájen), oglala – sziú -francia származású költő, aktivista, évekig az ENSZ Kisebbségi Fórum munkatársa Washington DC-ben. Tizennyolc verseskötet és két színdarab szerzője, verseit huszonhat nyelvre fordították le. Another Train Ride címmel dzsesszköltészeti CD-je jelent meg 1999-ben. Táncosként és festőként több alkalommal részt vett a csejenn (sájen) Sun Dance ceremónián. Verseivel a fél világot bejárta. Jelenleg Olaszországban él.

Ande puranyi vrema...

Amare dada vurdonenca phirnas. Le rom andel cerbi trainas. Anglal marenas andej phuv belya thaj opral shomas beranda. Pal riga marenas andej phuv kile te phanden e cerba kilodoranca. Kaj le cerbako muk umblavenas uluv Kana vazdelaspe e balval, le cerbi tordyomas muj mostre.

La romnya ulavenas mashkar pende sa, so rodine drabarimasa, thaj le rom ulavenas mashkar pende le love, save lenas palal grast. Denas love vel phure thaj le nasvale manushen, kon chi kernas butyi.

Le rom kerenas o krechuno, nyevo bersh, patradyi thaj rusaja. Po krechuno thaj nyevo bersh phirenas andel khera thaj cerhi, thaj gilyabenas gilya, andel gilya shonas penge nyamonge anava.

Pel bare dyes savore huravenaspe shukares. Le romnya khuvenas andel chunri galbi thaj lenas ando shero dikhlo, sudo xurde somnakune galbenca, thaj le sheja khuvenas andel chunri chipti. Le mursh phiravenas bare thaj cine kochaka. Andel bare kochaka chi phandavenaspe. Unyi manushen sas rupune rovlya andel vast.

Pel bare dyes kiravenas xamasko, sako felo lashe xabenata. Kiravenas shax horezosa, shonas ande leste sako felo mas hamime, balesko mas, bakrano mas, gurvano mas.

O shavo thaj e shej nashenas kheral, kana chi denas leske la sha. Unyivar o shavo nashavelas la sha, kana nasles love te del ande la shake dadesko vast.

Kana arakhadyolas ekh shavoro vaj ekh shejori, ekh kaver zhuvlyi phirelas ande sako cerha pajesa te shorel ekh cerra paji andel cerhi, thaj le rom shudenas lake somnakune thaj rupune love andej vedra. Le mursh shudenas somnakune, haj le zhuvlya rupune love andej vedra.

Kana bolenas le shavores, denasles le kirvesko anav, kana bolenas la shejora, denasla la kirvako anav. Le phure romnya shonas kal shavorengi thaj shejorangi korr czinoro gonoro pe baxtyate, ande leste shonas sako felo char thaj kashteski kozha.

Kana merelas varikon, le manush avenas te praxonles. Kana ingreneas o groposhovo anda o kher te praxon le mules, trubulas te shoren paji ande leski vurrna. Kana mukhenas le mules andej gropa, sakon shudelas po-po'k bumyika phuv pala leste thaj phennas: „T'avel vushoro e posh po muj lesko”.

O maj pashuno nyamo le mulesko nas slobodo te phiravel e stady po shero inja dyes, thaj nas slobodo chi te thovelpe, chi te paruvel, chi te randelpe.

Kana varkon shudelas e zhalya, shudelas le kale gada tela peske punre shorelas mol pe lende thaj khelelas pe lende thaj phabarelasle. Pel bersheski pomana kaj e meselya vi gilyabenas, vi khelenas. Angla la pomanako xabe le rom xalavenas penge vest. Kaj le pomanaki mese ya trubulas te ashaven ekh than slobozime. O gazda trubulas te zumavel anda sako felo xabe maj anglal savorendar.

Pej pomana ando xabe chi shonas purum vaj piperi t n'avel kerko le muleske.

Pej pomana, kana penas ratyija vaj mol, maj anglal shorenas anda o poharo cerra pej phuv thaj phennas: „t'avel e phuv vushoro pe leste”.

Kana zhanas andej murmunca ko praxome manush, ingrenas bera vaj mol, penas thaj shorenas ek cerra pej gropa, thaj le shushe poharura ashavenasle kothe.

(Eredeti megjelenés: ROM SOM, 1995)

Virág, bonbon és pillanatnyi figyelem

Kraszna, piac.
Szász Miklós György
felvétele.
Forrás: a szerző
Cigányok című képes
esszékönyve

Idén tizennyolc éve, hogy az Európai Parlament elfogadta a tagállamokban élő roma nők helyzetéről szóló jelentést. A Járóka Lívia által jegyzett dokumentumot nemzetközi figyelem, a civilek izgatottsága és irreális elvárás övezte. A nemzetközi szinten is egyedülálló riport rendkívül pontosan tárta fel a roma nők életének különböző területeit, nehézségeit, így ösztönözve a tagállamokat a proaktív intézkedésre. Elfogulatlan egészségügyi ellátás, esélyegyenlőség az oktatásban, a roma nők vállalkozóvá válásának segítése mikrohitelkkel: mi valósult meg ezek közül a nagyra törő célkitűzések közül? A nemzetközi nőnap apropóján a jelentés utóéletének, alakulásának jártunk utána.

A saját élményeim és a szörnyű statisztikák azt sejtetik, hogy ezek a nemzetközi dokumentumok nem mások, mint üres pusztába kiáltott szavak. A roma nők gazdasági helyzete és társadalmi megítélése, médiareprezentációja nem változott. Sőt, a világjárvány még újabb és komplexebb kihívásokat hozott. Mi lesz azokkal az asszonyokkal, akiknek áram, eszköz és internet nélkül kell megoldani az otthoni oktatást, hogy és honnan szereznek információkat az oltásokról, mi történik, ha a pandémia miatt az utolsó segítséget jelentő civil szervezet kénytelen kivonulni a településről? Mindezek ellenére a helyzet felmérése, a figyelemfelhívás az első lépések a megoldás felé.

Rontó Renáta doktoranduszhallgató beszélgetésünk során azt hangsúlyozta, hogy ezeknek a nemzetközi deklarációknak a legkevesebb esetben van kikényszerítő erejük, de ajánásaikkal ráirányíthatják a figyelmet a hátrányos helyzetű csoportok által tapasztalt gazdasági és szociális kihívásokra. A jelentés célja éppen ez volt, a roma nők életkörülményei és a megélhetési lehetőségeinek bemutatásával felhívni az unió intézményeinek figyelmét erre a sérülékeny csoportra, és arra ösztönözni a tagállamokat, hogy olyan intézkedéseket hozzanak, amik kifejezetten ezt a társadalmi csoportot célozzák.

A dokumentum ajánlásai nagyon hamar a tagállamok roma nemzeti stratégiáinak, megvalósított programjainak alapjai lettek. A tagállamok – annak ellenére, hogy nagyon változó színvonalon – sorra indítottak el olyan programokat, amelyek azokat a nehézségeket kívánták csökkenteni, amire a jelentés rávilágított.

A tagállamok közül Csehországban történtek olyan roma nőket érintő jogsértések, kényszersterilizációk, amelyek a leginkább rámutatnak a legkomolyabb problémákra. Járóka Livia több ízben felhívta a figyelmet az egészségügy minden területén tapasztalható méltatlan helyzetekre és az elfogulatlan egészségügyi szolgáltatások fontosságára. Nem véletlen, hogy a cseh kormány 2006-ban terjesztette elő a kényszersterilizációk áldozatainak kártalanítási eljárásának bevezetését, majd 2009-ben sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy ilyen jogsértések történtek. Az ajánlásoknak – a nagyon komoly felderítő és segítő munkát végző civil szervezeteknek hála – ebben a tagállamban nagyon látványos eredménye lett a szabályozás szintjén. 2007-ben és 2008-ban még indultak perek kényszersterilizálás ügyében a Csehország ellen, amelyek az Emberi Jogok Európai Bíróságának roma nőket támogató döntésével zárultak.

Spanyolországban Andalúzia reigonális öngazgatási szerve, a Junta de Andalucía – részben a jelentés iránymutatásai alapján – kidolgozta az andalúziai romák társadalmi befogadásának stratégiáját, amely konkrét intézkedéseket jelentett a roma nők támogatására. A stratégia egyik programja a „Közvetítés és elmélyülés” kezdeményezés, amelynek célja a roma nők oktatáshoz, szakképzéshez és munkalehetőségekhez való hozzáféréseinek javítása. A program személyre szabott támogatást, mentorálást és munkaközvetítési szolgáltatásokat nyújt a roma nőknek, hogy segítse őket a munkaerőpiacra való belépésben és a munkaerőpiacon való érvényesülésben.

Magyarországon a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia többek között a jelentés ajánlásaira hivatkozva egy olyan pilotprogramot indított, melynek célja a roma lányok iskolai lemorzsolódásának csökkentése, továbbtanulási útjaik megerősítése. A program egyik fontos módszertani pillére, hogy a lányok mellé személyes mentorokat rendelnek, ami szintén számos nemzetközi ajánlásban visszaköszön.

Az államok mellett a civil szektor is merített az ajánlásokból. Romániában a Roma Vállalkozásfejlesztési Alapítvány visz olyan vállalkozásokat támogató programokat, amelyek kifejezetten roma nők üzleti kezdeményezését segítik mentorálással és mikrohitelkkel.

Az említett programok hosszú távú hatásairól, eredményeiről azonban keveset tudunk. Ismerünk személyes sikertörténeteket, hatékony modellprogramokat, de összességében sajnos még nem látható az áttörés a roma nők élethelyzetében. A jelentés és az összes többi nemzetközi dokumentum kicsit olyan, mint a nőnapra kapott virág, a bonbon és a pillanatnyi figyelem. Jól esnek, de hosszú távon inkább szeretnénk egyenlő fizetést, több bölcsődei férőhelyet és olyan szülészeteket, amik hétvégén is nyitva vannak.

TONTÉ BARBARA

ROMA ATLANTISZ – GALÉRIA

PÉLI TAMÁS

„Engem a cigány anyám nevelt arra, hogy szeressem ezt az országot!” (Péli Tamás)

„Az igazi alkotó ember az penge, az belehasít a dolgokba, szóval föltár, ha mást nem a boldogságot.” (Péli Tamás)

Péli Tamás, teljes nevén Péli Tamás Károly apja után református. Budapesten, a Józsefvárosban az úgynevezett pesti cigány kerületben, elmondása szerint, platinaszőke hajjal született – 1948. augusztus 7-én, szombaton déli 12 órakor.

Később úgy tartotta, hogy anyai nagymamája, Zsuzsi mama (haja színétől függetlenül) eldöntötte, befogadta a cigány közösségbe. Édesanyja: Fejes-Nyári Hilda híres cigányzenész családból származó házastestvér, később memoárszerző azt mesélte nekünk, hogy Tamás kisbabának nagyon keveset aludt. Ha nem volt kézben, akkor sírt. Ahogy növekedett rajzolt, mindenre: újságpapírra, zsírpapírra, padlóra, parkettára, később pedig bútorlapra. Kilencéves volt, amikor apjától festőállványt kapott, 11 évesen anyjától olajfestékkészletet.

Édesapja Péli József magyar származású ezüst- és aranyműves. Mindkét szülőjéhez különleges, mesebeli kapcsolat fűzte, de mondhatni az egész rokonsághoz, nagynénjéhez, mamájához és kiváltképp Ildikó húgához. Apja 24, anyja 14 éves volt, amikor összeházasodtak. Tamás első gyermekként kilencévi házasság után született.

Általános iskolában karikatúrákat is rajzolt társairól és tanáiról. Amikor az osztály legerősebb gyereke feltűrt ingujjal meg akart mérkőzni vele, Tamás hirtelen rá szólt: „Várj lerajzol-lak!” Az izomkolosszus megfélemlítve harci kedvétől, megszelídülve, hősi pózba vágta magát. „Lerajzoltam. Mint az ősember, aki lerajzolta a bölényt, így győztem le. Aztán így álltam neki legyőzni az egész világot.” Nyolcadikban a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskolát jelölte meg, ahová fel is vették.

A Holland Királyi Képzőművészeti Akadémia murális szakát végezte el. 1976-tól magyarországi kiállítótermekben szerepelteti képeit. Alkotásainak jellegzetes színei a vörös, a zöld, a kék és a Van Dyck-barna. Képeire általában, de nem kizárólagosan a reneszánsz figurális festészet a jellemző.

Önmagáról

Egyetlen hivatalos kiállításom sem volt. Az első időkből fájdalmas, a második öt évben természetessé vált, utána belenyugodtam és a közművelődési házakat céloztam meg, ahol igen sikeres kiállításaim voltak.

Én régen úgy festettem, hogy csak örültem annak, hogy festek, de mára célom lett az, hogy mit és hogyan. Na most, a közérthető festészet szintézis is mindig. Tudjuk azt, hogy a cigányok lopnak. Ezt most jó értelemben értem – én a festészetben, amit csak lehetett, elloptam és megpróbáltam egy Péli Tamás-világgá összegyűjteni. Nem úgy, hogy behánytam a tarisznyámba mindenfélét, hanem gondosan megválogattam, amiben én is hiszek. Ettől lettem az, aki vagyok. Ha a képeimet másokkal közös tárlaton szerepeltetem, akkor is egyből lehet tudni, hogy én főtöttem.

Két nagyobb kép jelzi munkásságomat: az egyik a XIII. kerületi Dagály utcai könyvtár lépcsőházában egy tizennégy négyzetméteres pannó, a másik – amit már évek óta terveztem – egy olyan kép, amely a magyarországi cigányok sorsát, történelmét mutatja be. Ez Tiszadobon került bemutatásra az Ilku Pál Gyermekvárosban (aminek, azt hiszem, mára más a neve). Ez egy negyvenkét négyzetméteres pannó, aminek a címe a „Születés”. Végre ennél a képnél úgy-ahogy, maximálisan lettem voksomat. Azt hiszem, hogy én egy hidverő vagyok, egy utászkatona, mert nem mindenki képes, hogy belegázoljon a hideg vízbe. Erre vállalkozni kell. Nekem van egy elképzelésem, egy álmom. Martin Luther King mondta – akihez persze nem merem hasonlítani magam, csak nagyon szeretem, amiket Ő mondott. Tehát az itt élő népek a Kárpát-medencében a második évezredre, legalább addigra, nem kezdet fognak, hanem elismerik egymás létezését. A kézfogás már megtörtént sokszor. Egyszerűen elfogadják egymást, egymás másságát, megtanulják szeretni egymást, hogy egymás másságából tanulni tudjanak. Nekem ez az álmom, ehhez kell a hidakat

Elment
a hajó

megépíteni, hogy ne kelljen táborokba, gettókba kerülni sem a sváboknak, sem a tótoknak, sem a horvátoknak, és természetesen számomra a legfontosabb, hogy a cigányoknak sem!

Én tudom, hogy mítoszokban jelenítek meg alapvető emberi helyzeteket, problémákat. Amikor nem festem meg a gyári munkást, aki 38 éves korában infarktust fog kapni, hanem helyette megfestem a Julianus barátot, aki szintén belepusztul abba, hogy valamit felvállal, akkor tulajdonképpen ez egy rekvium azért a gyári munkásért, akiért annak idején a Julianus barát is élt.

Kepler

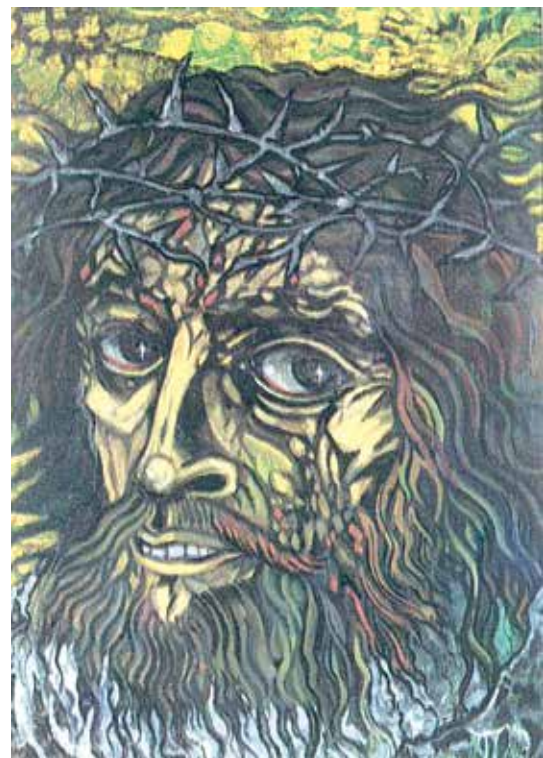
Festészete

Péli indulása idején azt a célt tűzte ki maga elé, úgy hozza létre a maga festészetét, hogy egyben cigány képzőművészetet teremt, s ezt a művészetet bekapcsolja az európai képzőművészet áramkörébe. Ennek a kultúrateremtő programnak a kibontakozását a roma alkotó értelmiség s ezen belül a művészértelmiség leglényegesebb és legsürgetőbb feladatának tartotta.

Tamás a reneszánsztól és a barokktól inspirálva, az európai és a keleti kultúra jelképeihez visszanyúlva sajátos, egyéni, mitikus, mitologikus művészetet teremtett. Az archaikusat és a mait

A dolgok vége II.

A szenvedő
Krisztus (fent)

Mária
Magdolna

Életrajzi adatok

Életrajzi adatok: Húga Péli Ildikó grafikusművész. Feleségei: Margareth de Langh, Hász Erzsébet, Sokorai Sarolta, Csirke Adél (Lili). Élettársa: Pethes Mária. Gyermekai: Anrik Péli, Péli Dávid, Péli Sarolta.

Itt elnézést kérek mindenkitől, két számá-
ra legfontosabb barátját: Joó Andrást és Kovács
József Hontalan költőt említem, a többiek a ma-
gyarországi cigány, magyar művészvilág, közélet
számos tagja. Szintén elnézést kérek, tanítványai:
Túró Zoltán és Szentandrassy István, valamint
számos cigány és magyar festő. Tanított a rákos-
palotai Lila Iskolában, 92–94 között országgyűlé-
si képviselő volt. Elhunyt: 1994. november 22-én
kedden, Budapesten, déli 12 órakor.

ötvözte ösztönös erővel és tudatosan is művészetében. Önnön sorsélményeit, személyes életének mozzanatait, szituációit is mitikus síkra tudta emelni. S ezzel a mitikus képi gondolkozással létezésélményünket mérhetetlenül kitágítja, a köznapi esetlegességből, szürkéségből kiemelve méltóságot ad az emberi sorsot kifejező gesztusoknak, és bekapcsol bennünket a létezés megszakíthatatlan folyamatába. Művészetének ez ad különleges szuggesztivitást és egyediséget.

MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR
Nemzetközi Roma Könyvtár

Péli Tamás üzenete

És hogy mit üzenek a fiataloknak, akiknek meggyőződésem, hogy sokkal nehezebb lesz, mint nekünk: az úton végig kell menni! Végig kell gyalogolni, szép nyugodtan, becsületesen. Olyanoknak kell lenniük, mint egy százlábú bogárnak, aki, ha bármi történik, visszanyúl és az első lábával segít a hátsó lábaknak. Össze kell tartaniuk, szeretniük és tisztelniük kell egymást.

Ez lehetne végszó, de a férfiaknak azt üzenem, hogy legyen jó feleségük, a nőknek legyen jó társuk, aki vigyáz rájuk, a gyermekeknek meg azt: bármilyen rossz, az iskolába menjenek be!

Hűség

Felhasznált irodalom

Pethes Mária visszaemlékezései (szóban)

Pethes Mária: Zenekar (regény, alkoTÓház, 2013)

Zsoldos Vanda: Stációk (film, 1988)

Kovács József Hontalan: Színfolyók (könyv, CKKE, Pécs 1997)

Kőszegi Edit – Szuhay Péter: Kései születés (dokumentumfilm, 67 perc, Néprajzi Múzeum, 2003)

Kerékgyártó István: Péli Tamás (1948–1994), Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány, 2005

Kerékgyártó István: Péli Tamás a cigány festőkirály (kézirat)

Molnár István Gábor, Fodor Csaba, Rácz Gyöngyi: Üzenet (film, 1992)

Molnár István Gábor: In memoriam Péli Tamás (1990–1994) (portréfilm, Eötvös József Cigány - Magyar Pedagógiai Társaság, 2004)

Molnár István Gábor: Péliné Fejes-Nyári Hilda visszaemlékezései (1995, EJCMP, Bp.)

Molnár István Gábor: Szentandrassy István és Kovács József Hontalan visszaemlékezései (1999, EJCMP, Bp.)

Száz év magány

Péli emléke

Péli Tamás Athos, Buendia, Cyrano de Bergerac és a „Játék az életben” szerethető, vállalható világirodalmi hőseivel erősíti meg mágikus, realista emberképét, szellemi emberségét. Ezt egyetemes, örökké tanulható Mesterként vállalta és tanította Európának és hazájának, Magyarországnak.

Hollandia, 1970-es évek

Az akkori rendszer lehetőségével, édesanyja szerető és karakán segítségével a Holland Királyi Akadémia korai képeit megismeri és kihívja, hogy Rembrandt mester és a németalföldi festészet okításával európai festőművésszé válhasson. Tanul és nagyon egyedül van, az életében először dobja a jó sorsa a családjától messze. Hilda mama szerető óvása, Dodo papa, az édesapja rajongó szeretetének és Ildikó húgának örökké szerető rajongásának hiánya „kardszablya bánatta szét mindennapjaimat!”.

Elmondása szerint: „Pityuka az árvaságod akkor értettem meg amikor Amszterdamban az utcákat jártam, bár csodálatos fiam Alrik adott erőt, hogy ne meneküljek haza. Azt nem tudom te, hogy bírod ki mindennap!”

Amszterdam a szorgalmára, zseniális festő és szobrász munkáira hamar felfigyel. A kiállításai alkalmával több, nagyobb méretű festményt rendelnek meg. Ilyen megrendelésre készült az a betonból formázott relief, amely a mai napig látható Amszterdam városában.

Az itt pezsgő művészeti élet kezd felfedezni a „különleges, erőteljes, mágikus realizmusát... festményei csodáról szólnak és elérhető emberi tartást sugallnak”. Kovács József Hontalan, szellemtársa és örökös testvérbarátja jellemezte a festészetét ezzel a visszavonhatatlanul pontos jelzővel.

Péli Tamás Amszterdamja kevés volt, hogy a Szamuely utcai kis házmesterlakás otthon melegét, Hilda mamát, a nagyszerű nagynénjeit, Járóka Sanyi bácsit, „Sanyikát” és a többieket pótolja. Ez a hiány és a számára nagyon fontos muzsikus romák zenéjének íze és igaza – hazahívja.

Cholival megismerkedve végleg eldőnt, hogy itt Magyarországon van, Isten és Szűz Mária, a romák védőszent asszonya által, a sorsa továbbírva.

Péli érzékeny és tudja sorsvállalása van. Erős, hitese emberként vallja, hogy a magyarországi romák kriminálisan széttűzött és sértett, nemzetiségi jogait semmibe vevő léte helyett emberhez méltó élet jár minden magyar romának. Nem fellengzős kirohanása ez Péli Tamásnak, hanem mély meggyőződése. A korabeli 15 perces filmen látható interjújára a legutolsó falun és tanyán is rácsodálkoztak erre a festőművész fiatalemberre, aki azt üzenté – és ezt halála napjáig nem adta fel – „alkotó szellemi társként jövök vissza testvéreim! Egyet tanultam meg az idegenben, ha a romákat bántják, akkor roma vagyok! Ha az indiánokat bántják, indián vagyok! Ha a zsidó embereket bántják, Jézus népéhez tartozom, és erről nem vagyok hajlandó lemondani halálom napján sem!”

Évek múltán – itthon...

„Tábortüzeket” gyűjtanak Cholival, Ruva Farkas Palival, Péli Ildikóval és első zseniális tanítványával Bunda Jánossal, aki hihetetlen érzékenységgel követi mesterét. Nagyon fázik ez az ország... a tűz mellé húzódnak, ahol aztán a rákospalotai csodálatos klubban már Daróczi Ági, Cséplő Gyuri, a Rom Som együttes is segíti Cholit és Pélit gigászi sorsvállalásukban: megszerezni az anyaországhoz való jogot, ezzel megszüntetve az európai romák legbántóbb és legárvább érzését.

De jönnek és mennek a „fekete vonatok”, Szabolcs fekete síkja nyög a nyomortól és a megkülönböztető segédmunka szegényétől.

Péli és Choli, Daróczi Ágival megerősödve egy kulturális forradalmat készítenek elő. Choli lefordítja, Péli a borítóját rajzolja meg a lovári nyelvű Kommunista Kiáltványnak. Majd következik József Attila Tiszta szívvel című verse...

*„Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm...”*

Majd Petőfi és Vörösmarty, jelezve, hogy a roma nyelv alkalmas oktatásra és művelődésre. A fénymásolatban megjelentetett ROM SOM című újságot a hatalom betiltja, a Cholinál lévő 300 példányt elkobozzák.

Hódolat a hölgyeknek

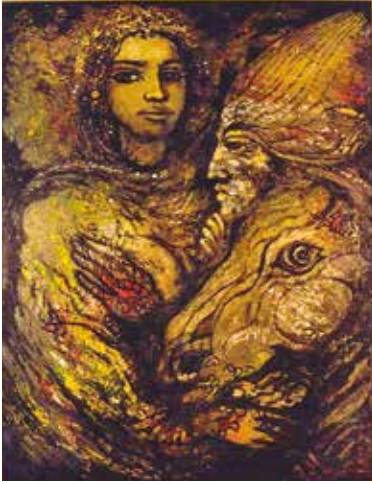

A Cigány Krisztus

Penelope

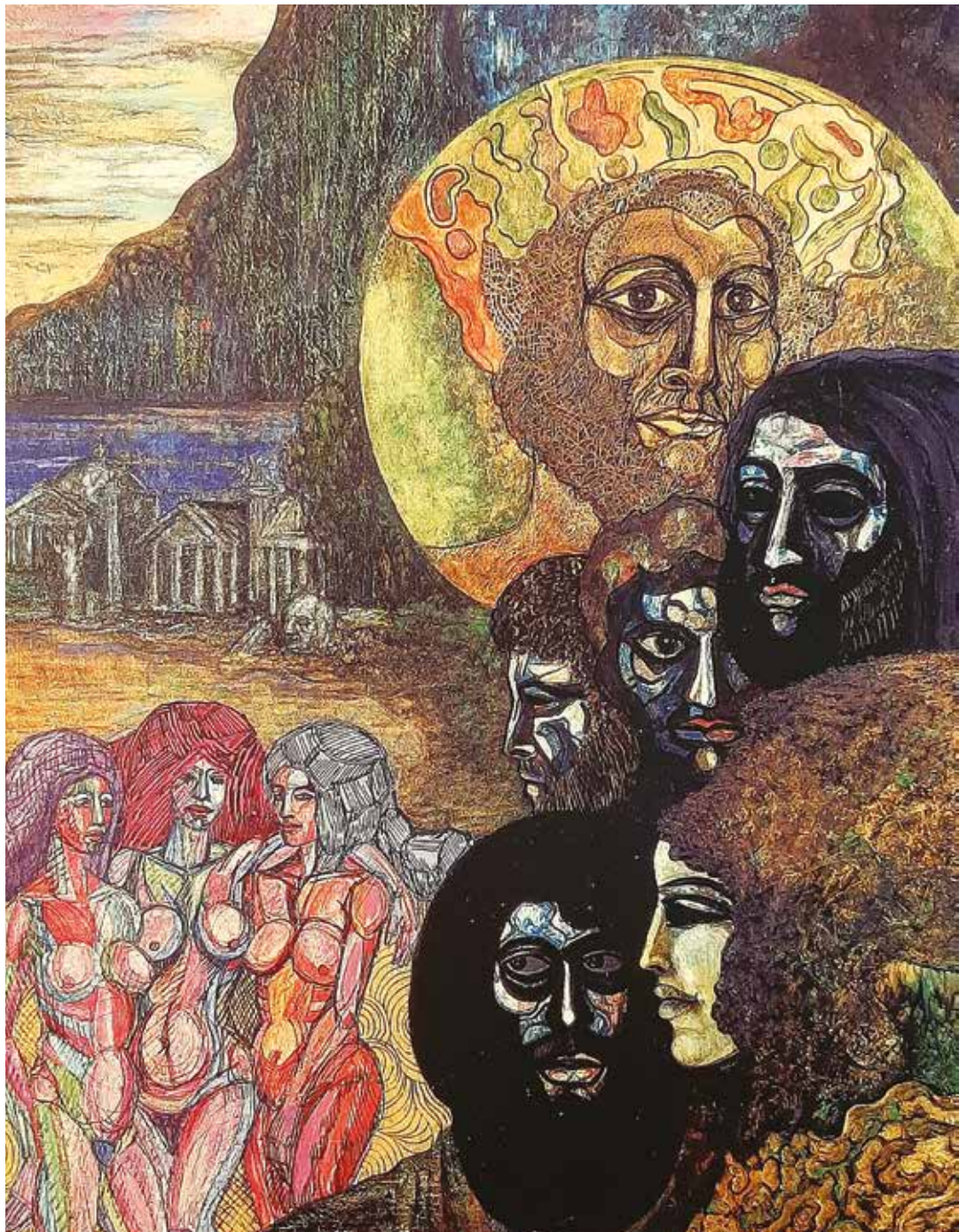

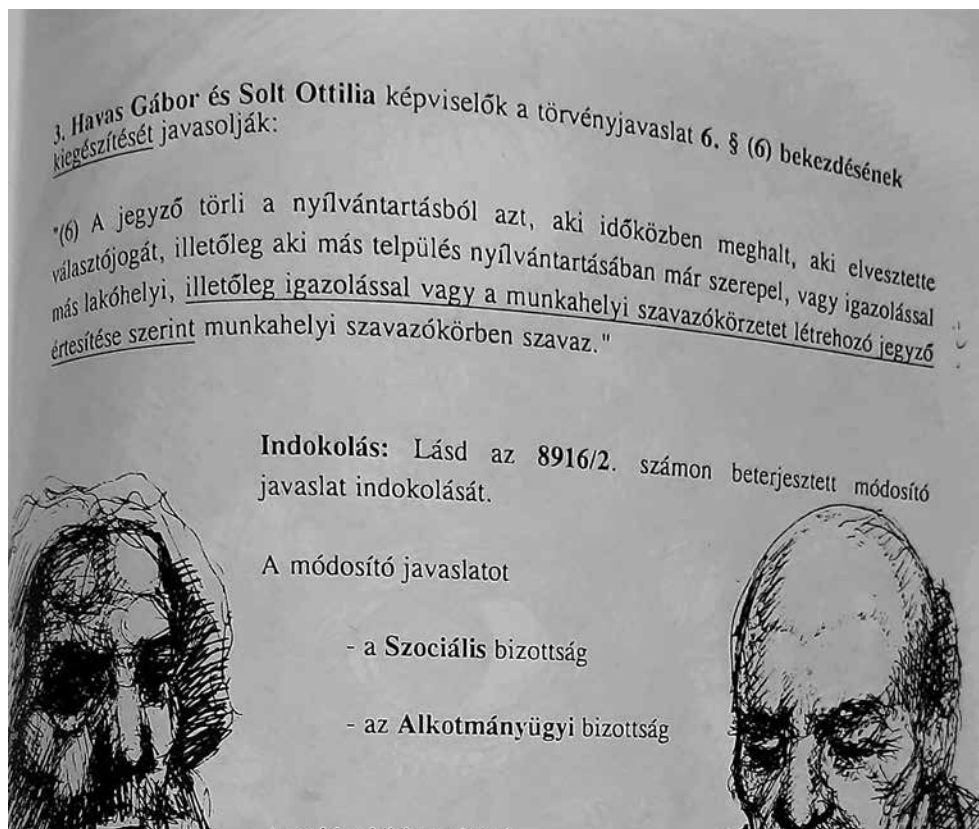
A mágus

Ekkor Péli, Choli és Daróczi megy és kiállításokat szervez, megalakul a „Kalyi Jag” főleg munkásszállói fiatalokból álló autentikus, amatőr együttes. Vezetőjük kezdetben Bársony János, a gyönyörű hangú énekessel Balogh Bélával, Varga Gusztáv kísérő gitárjával, Balogh István (Babutu) gitárjátékával és tercelő énekével.

Közben Choliék kiharcolnak egy roma nyelvű osztályt, amikor Tamással rájönnek, hogy a cigány származású gyermekek nagy része nem nyaral, nem vesz részt táborokban. Vagy a szegénységük okán, vagy a családok szégyenérzése miatt. Ebből a felismerésből lesz az első csapi, kéthetes roma nyelvű irodalmi és festőtábor.

Ezeket a rendezvényeket, akciókat megismerve egyre több a romákat tisztelő és segíteni szándékozó ember áll mögöttük, melléjük. Az ő segítségével is kezdik szervezni a munkásszállók klubhálózatát. Csatlakozik a szervezőkhöz Lakatos Laci népművelő, író, magyar ember, Kárpáti István népművelő, és klubvezető lesz Szentfi.

Nagyszerű három-négy év következik. Új kezdeményezésük, hogy aki a nyolc osztályt sikeresen befejezi, ingyen szerezhette meg a gépkocsivezetői jogosítványát. Körülbelül ötszázan éltek a lehetőséggel, munkásszállón élő romák és magyarok vegyesen.

A közös Péli-műterem

A kor szellemi éhségétől tántorgó minden művész – legyen színész, festő, vagy szobrász – előtt nyitva volt Tomi műterme. A szeretetteljes „táborúz” mellett mindig voltak tizenötven-húszan. A barátok Choli mellett Lakatos Menyhért, Körtvélyessy Zsolt színművész, Bubik Pista, Nemcsák Karcsi, dr. Bócz, Kerekes György, Patkós András és sorolhatnám...

Nos ezen szellemi műhely okán határozta el Péli, hogy régi álmát, a nagy pannót megfesti. India oly messze van. A haza, szívünkben Magyarország.

De az őshaza igézete mindig is foglalkoztatta, főleg mióta megfestette a Dagály utcai könyvtárba triptichonját. Ahol Juliánus barát és Kőrösi Csoma Sándor őshazakeresésében, míg az Apáczai Csere János Erdélyi visszatérésében nem nehéz felfedezni saját tépelődéseit.

A pannót először grafikában tervezi meg, majd néhány barátja nem kis anyagi támogatásával meg is festi a kicsinyített tervet. Ezt követően dr. Kerekes György hathatós anyagi segítségével több mint két négyzetméteres darabokban rajzolja elő. Ezeket – Patkós Bélával ablakot bontva – lehet csigával leengedni és kamionnal a tiszadobi gyermekváros könyvtártermébe szállítani. Itt Figula István szerető befogadása megfelelő környezetet biztosít a pannó összeszereléséhez és az Isten segítségével csodálatosan megfestett kép felavatásához.

Péli Tamás rövidre szabott életének és munkásságának kiemelkedő darabja ma részekre szedve hever – kislánya segítő szándéka ellenére – egy raktárban.

Remélhetőleg ezt a csodát, ami a festőfejedelem főműve, Magyarország a magáénak tekinti, és önzetlen módon méltó helyet biztosít számára! Ez a pannó hitvallás a magyar történelem tiszteletéről és a Magyarországon élő romák hazaszeretetéről!

SZENTANDRÁSSY ISTVÁN

(Megjelent a Kerekasztal-mp blogon, 2019. augusztus 5-én)

20. Hámori Csaba képviselő a törvényjavaslat 17. § (1) bekezdés a/ pontjának a következő kiegészítését javasolja:

A NYUGDÍJBIZTOSÍTÁSI
ÖNKORMÁNYZAT ELNÖKSÉGÉNEK

1993. AUGUSZTUS 30-I

ÜLÉSÉNEK ANYAGAI

9 771216 006018